

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE SAĞLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma ŞAŞKIN

TÜRK HALK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

2018

T.C
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Şeyma ŞAŞKIN

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE SAĞLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

ERZURUM-2018

ONAY

Şeyma ŞAŞKIN tarafından hazırlanan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Sağlık adlı bu çalışma 23.07.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk dili ve Edebiyatı dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Murat KACIROĞLU

(Başkan)

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

(Danışman)

Doç. Dr. A. Özgür GÜVENÇ

Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .../.../...

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece Erzurum Teknik Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin .....süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma başvurusunda bulunmadığım takdirde tezimin tamamının her yerden erişime açılmasında sakınca yoktur.

Şeyma ŞAŞKIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ.....	iii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	7
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	8
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	9
1. SEYAHATNAME'DE HASTALIKLAR.....	11
1.1. BEDENSEL HASTALIKLAR.....	12
1.2. RUHSAL HASTALIKLAR.....	15
2. SEYAHATNAME'DE HEKİMLER.....	16
2.1. ANADOLU'DAKİ HEKİMLER	18
2.2. ANADOLU DIŞINDAKİ HEKİMLER.....	21
3. SEYAHATNAME'DE GEÇEN KİMYASAL BİTKİSEL VE HAYVANSAL İLAÇLAR	30
4. SEYAHATNAME'DE GEÇEN SAĞLIK KURUMLARI, YAPILAR VE OLUŞUMLAR.....	54
4.1. HASTANELER	54
4.2. HAMAM ILICA VE İÇMELER	66
4.2.1. HAMAMLAR.....	67
4.2.2. ILICALAR.....	69
4.2.3. ŞİFA KAYNAĞI SULAR VE İÇMELER	79
4.3. CAMİ TÜRBE VE TEKKELER	91
4.3.1. CAMİLER	91
4.3.2. TÜRBELER.....	93
4.3.3. TEKKELER	96
4.4. ŞEHİR – KASABALAR- DAĞ-KALE	98
5. SEYAHATNAME'DE GEÇEN SAĞLIKLA İLGİLİ ANLATILAR	102
5.1. KİŞİYE MERKEZLİ ANLATILAR.....	103
5.2. MEKÂNA BAĞLI ANLATILAR.....	104
5.3. DİNİ SİHRİ MİSTİK ANLATILAR.....	110

6. SEYAHATNAME'DE GEÇEN HALK HEKİMLİĞİ VE HALK VETERİNERLİĞİ	112
6.1. HALK HEKİMLİĞİ	113
6.2. HALK VETERİNERLİĞİ	121
7. SEYAHATNAME'DE GEÇEN TIBBİ ALETLER	123
8. SEYAHATNAME'DE GEÇEN SAĞLIK ÇALIŞANLARI	127
9. SEYAHATNAME'DE GEÇEN ESNAF KOLLARI	128
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	138
İNDEKS	140

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE SAĞLIK

Şeyma ŞAŞKIN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

2018-IV +145 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Murat KACIROĞLU

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ

Türk kültür tarihinin seyahatname türünde akla gelen ilk eseri Evliya Çelebi tarafından kaleme alınan “Seyahatname” adlı eserdir. Eser, gerek içindekiler bakımından gerekse muhteva itibari ile çok farklı disipline kaynak niteliği taşımakla adeta laboratuvar yayın vasfına da sahiptir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi yazıldığı günden bugüne artan oranda ilgiye mazhar olmuş, eser gerek akademik gerek araştırma, inceleme ve değerlendirme türünden pek çok yayına çeşitli açılardan taşınmıştır ki eserin oldukça renkli ve çeşitli kimyası içerisinde çalışmamıza dayanak ve kaynak teşkil eden dilimi “Sağlık”tır. Evliya Çelebi’nin bakış açısı ve tespitleri etrafında 17. yüzyılda gerek Anadolu gerekse Anadolu dışı farklı coğrafyalarda sağlık ile alakalı hususların bir bütün olarak bir araya getirilmesi amacı doğrultusunda şekillenen çalışmamızda sağlığa bütün bileşenleri etrafında bir bakış gerçekleştirilmiştir.

Özellikle Anadolu kültür atlasına, soyut-somut yapı birimleri bakımından dünden daha fazla ihtiyaç duyulması, bu yaklaşım ve ideali destekleyecek nitelikte araştırma ve inceleme sayısının artmasına doğrudan bağlantılıdır ki çalışmamız ana hatları ile bu idealinin gerçekleşmesine hizmet etmeye aday bir parça olmaya taliptir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, seyahatname, sağlık, kültür, coğrafya

ABSTRACT

MASTER THESIS

HEALTH THE SEYAHATNAME OF EVLİYA ÇELEBİ

Şeyma ŞAŞKIN

Tez Danışmanı: Assoc. Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

2018-IV +145 Sayfa

Jüri: Prof.Dr. Murat KACIROĞLU

Assoc. Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ

The first work that comes to mind in the type of travel history of the Turkish cultural history is the book entitled "Travelname" which was received by Evliya Çelebi. The work has the characteristics of a laboratory as well as a very different disciplinary resource in terms of its content, as well as its content. Evliya Çelebi has been published in accordance with the importance we try to express this work, and this work has become an exciting and increasing source of interest in the present day. The work has been carried on from various angles to many publications such as academic, research, examination and evaluation which is a very colorful and varied chemistry. The slice is "Health". Evliya Çelebi's point of view and determinations around the 17th century, Anatolia, or other non-Anatolian geographies, health-related issues as a whole to bring together as a whole in the work of the shape of our work around the health of all components have been around.

Particularly, the need for a greater need for the cultural atlas of Anatolia in terms of abstract-concrete building units is directly linked to the increase in the number of researches and investigations in quality that will support this approach and the ideal that is intended to serve as a candidate for serving the fulfillment of this ideal with our work outlines.

Key Words: Evliya Çelebi, travelname, health, culture, geography

ÖN SÖZ

Evliya Çelebi'nin 1630 yılında başlayıp 1673 yılında sona eren seyahatlerine ilişkin notlarını 10 cilt halinde ihtiva eden "Seyahatname", Türk yazın tarihinin başyapıtlarından biridir. Bu eserin gerek dönemi itibari ile ve gerekse günümüzde öneminden hiçbir şey kaybetmemiş olması eserin muhteva itibari ile sahip olduğu zenginlikle alakalıdır.

Tarihi, coğrafi, mimari, dini, siyasi, askeri, kültürel ve sosyolojik pek çok veriyi tahkiye tarzında ihtiva eden eser, özellikle kültür tarihi merkezli çalışmalar açısından başucu eseri olma vasfına sahiptir ki 17. yüzyıl ile alakalı bir çalışmanın Çelebi'nin eserine bakılmaksızın inşasının pek olası olmaması da Seyahatname'nin bahsi geçen özellikleri ile ilgilidir.

Eserin içindekiler bakımından sahip olduğu bu zengin muhteva arasından çalışmamıza konu olan husus genel hatları ile sağlık ve sağlık ile alakalı diğer tüm bileşenlerdir. Bu yaklaşım eşliğinde çalışmamız Evliya Çelebi ve Seyahatname hakkında genel bilgiler içeren girişi takiben araştırmamızın amacı ve önemi, yöntemi, konusu ve kapsamına ilişkin açıklamaları barındırmakla 1.Hastalıklar, 2.Hekimler, 3. İlaçlar ve İlaç Yapımında Kullanılan Bitkiler, 4.Sağlık Kurumları Yapılar ve Oluşumlar, 5.Sağlıkla İlgili Anlatılar, 6.Halk Hekimliği, 7.Tıbbi Aletler, 8.Sağlık Çalışanları, 9.Esnaf Kolları olmak üzere 9 ana başlık ve bu ana başlıklara bağlı 19 alt başlıktan oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde "Hastalıklar" başlığı altında bedensel ve ruhsal hastalık alt başlıklarına, ikinci bölümde "Hekimler" başlığı altında Anadolu'da ve Anadolu dışında yaşayan hekimler alt başlıklarına, dördüncü bölümde "Sağlık Kurumları, Yapı ve Oluşumlar" başlığı altında hastane, hamam, ılıca, tekke, türbe, şehir ve kasaba, içme, cami alt başlıklarına, beşinci bölümde "Sağlıkla İlgili Anlatılar" başlığı altında kişiye bağlı, mekâna bağlı anlatılarla dini-sihri-mistik anlatılar alt başlıklarına, altıncı bölümde "Halk Hekimliği" başlığı altında halk hekimliği ve halk veterinerliği alt başlıklarına yer verilmiş, çalışmamız sonuç, kaynakça ve özel adlar dizini ile tamamlanmıştır.

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz ana ve alt başlıklar etrafında gözden geçirilen 10 ciltlik eserden yapılan alıntılarda olabildiğince tekrara düşmemek adına sağlık ile

alakalı birden çok maddeye hitap eden hususun eğer çok zorunlu değilse bir kez kullanımı ile ilgili başlığı tam anlamı ile karşılayan net örneklerin tercih edilmesi yoluna gidilmiştir.

Çalışmamızın, Evliya Çelebi ve Seyahatname, Türk kültür ve sağlık tarihi merkezli çalışmalara azda olsa katkı sunacağını umut ediyor, çalışmamız boyunca desteklerini esirgemeyen aileme ve danışman hocam Doç. Dr. Yusuf Ziya Sümbüllü'ye sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

şeyma şAşKIN

Erzurum-2018

GİRİŞ

Evliya Çelebi, 'Seyahatname' adlı eseri ile meşhur ünlü Türk seyyahıdır. 1611 senesi Mart ayının yirmi beşinde İstanbul'un Unkapanı semtinde doğan Çelebi'nin aslen Kütahyalı olan ailesi fetihten sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Devrin büyük imamlarından Evliya Mehmet Efendi'ye çok hürmet duyduğu için kendisine babası tarafından Evliya ismi verilmiştir. Babası saray-ı hümayun kuyumcubaşısı Derviş Mehmet Zilli Efendi'dir. İlk tahsilini sibyan memleketinde yapan Evliya Çelebi, sonra Unkapanı Fil yokuşundaki Hâmid Efendi Medresesine gitmiş bu arada Sâdızade Dârulkurrâsına giderek Kurân-ı Kerîmi hıfza çalışmıştır. Ayrıca babasından hat, nakış, tezhîb gibi güzel sanatları öğrenen Çelebi, 1653'te teyzesinin oğlu Melek Ahmed Paşa vasıtasıyla Ayasofya Câmii'nde Sultan IV. Murad'a takdim edilmiş, yüksek seviyede devlet adamları ile ilim erbabının ve askerî şahsiyetlerin yetiştiği kaynakların en büyüklerinden biri olan Enderûn'a alınarak, Kilerli koğuşuna yerleştirilmiş, burada dört sene kaldıktan sonra sipahi zümresine katılarak Enderun'dan ayrılmıştır (<http://www.ehlisünnetbüyükleri.com/osmanlı-tarihi-ansiklopedisi/evliya-çelebi/215>).

Evliya Çelebi, ailesinin maddi durumu iyi olduğu için pek geçim sıkıntısı çekmemiş, rahat bir hayat sürmüştür. Evliya Çelebi hayatının seyahatle geçtiği bilirse de o sadece bir seyyah değildir. Çeşitli görevlerde de bulunmuş, çeşitli işler yapıp paralar da kazanmıştır. Bunlar arasında baba mesleği olan kuyumculuk, öğrenimini aldığı hattatlık ve musikişinaslık, ressamlık, hafızlık yapmıştır ve sporla da ilgilenmiştir (Dülger, 2006: 4). Ayrıca kethüdalık, imamlık, müezzinlik, hanendelik, habercilik, elçilik gibi görevler de yapmıştır (Cebeci, 2009: 14).

Eserinden anlaşıldığına göre Evliya Çelebi hoşça vakit geçirmeyi seven zevk sahibi bir kimsedir. Anlattığı garip olaylarda ve latifelerde hiç şüphesiz onun bu özelliğinin tesiri vardır. İstanbul'u adım adım dolaşırken mesireler, meyhaneler, saz ve söz âlemlerinin icra edildiği yerler onun uğrak yerleri olmuş, buradaki sanatkârlarla tanışarak dost olmuştur. Bazen Kâğıthane'de İstanbul'un eğlence düşkünlerine saz ve söz âlemleriyle ev sahipliği bile yapmıştır (İlgürel, 1995: 533).

Evliya Çelebi yaşadığı çevrenin de etkisiyle genç yaşta seyahat etmek, yeryüzünde yaşayan çeşitli toplulukları, kurulan medeniyetleri ve mimari eserleri tanımak

hevesine kapılmış, babasının Kânûnî devrinden kalma, güngörmüş birisi olması, hepsi hoş sohbet olan babasının anlattığı hikâyeler, zaten insanları ve yeryüzünü tanımaya meraklı olan Evliya'yı gezmeye görmeye tanımaya daha da heveslendirmiştir (<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/osmanli-tarihi-ansiklopedisi/evliya-celebi/215>).

Evliya Çelebi, seyahatlerini sebebini 1040 Muharrem ayının aşure gecesi (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyaya bağlar. Buna göre İstanbul'da Yemiş İskeleyi civarındaki Ahi Çelebi Camii'nde Hz. Peygamber'i kalabalık bir cemaatle birlikte görür, heyecana kapılıp Resul-i Ekrem'in elini öperken "Şefaati yâ Resûlallah diyecek yerde "Seyahat yâ Resûlallah" der. Hz. Peygamber tebessüm ederek şefaati, seyahati ve ziyareti ona müjdelir. Kasımpaşa Mevlevihane'si Şeyhi Abdullah Dede'nin "Sad b. Ebu Vakkas'ın nasihati üzere ibtidâ bizim İstanbul'cağızı tahrir eyle " tavsiyesiyle önce doğduğu ve yaşadığı şehri gezmeye ve gördüklerini yazmaya karar verir (İslam Ansiklopedisi, 11. Cilt, s. 529, 530). Bununla beraber Çelebi'nin seyahate olan merakında babasının anlattığı son derece ilginç ve macera dolu öyküler ile yakın çevrelerinde bulunan çok renkli ve bilgili tanıdıklarının da katkısı bulunduğu kabul edilir (Şavk, 2011: 9-12). Kendi anlatımına göre 1630 Muharrem'inin aşure gecesi rüyasında İstanbul'da Yemiş iskeleyi yakınında Ahi Çelebi Cami'nde büyük bir cemaat içinde Hz. Muhammed'i görür ve huzurunda "Şefaati ya resul Allah." diyecek yerde, heyecanlanarak "Seyahat ya resul Allah." der. Peygamber tarafından seyahat sıfatıyla müjdelendiği gibi Said bin Ebû Vakkas tarafından da kendisine göreceği şeylerin yazılması söylenir. Rüyadan uyanınca zamanın ünlü yorumcularına, büyük şeyhlerine gidip rüyasını yorumlatır. Kasımpaşa Mevlevi Şeyhi Abdullah Dede'nin "İptida bizim İstanbulcağızı tahrir eyle." tavsiyesine uyarak işe İstanbul'u karış karış gezerek başlar (Yerdelen, 1999: 53-54).

Evliya Çelebi kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri dolaşmış, ailesinin zengin olması, uzun seyahatleri için gerekli kaynağı teminde kolaylık sağlamıştır (İlgürel, 1995: 529). Nitekim seyahatlerinde kölelerini, uşaklarını veya dostlarını yanında bulundurmıştır. Bununla birlikte yerine getirdiği hizmetler karşılığında aldığı atiyeler, seferlerde payına düşen ganimetler ve yaptığı ticaretle elde ettiği kârlar da ona yeni gelirler sağlamıştır. Bazı seyahatlerini ise katıldığı heyetler sayesinde masraf yapmadan gerçekleştirmiştir (İlgürel, 1995: 531). Evliyâ Çelebi, ömrünün yarı yüzyıldan fazlasını seferlerde geçirmiş ve gördüklerini,

bildiklerini yapraklara aktararak pek çok cilt ve binlerce sayfa kapsayan, son tahlilde tek bir kitap oluşturan emsalsiz kaynak vücuda getirmiştir ki (Hüseynov Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Evliyâ Çelebi'nin nicelik olarak hacimli, nitelik olarak görkemli eseridir (Oğuz, 2013: 117).

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sini bilim dünyasına ilk kez 1814 yılında Avusturyalı meşhur tarihçi J. V. Hammer tanıtmıştır (Özay, 2013: 123). Hammer 'Türkçe Bir Seyahatname'nin İlginç Buluşu' adıyla yazdığı yazıda eserin ilginç bulunuş hikâyesini anlatmıştır. Seyahatnâme ile karşılaşmasını 'mutlu bir tesadüf' olarak nitelendiren Hammer, 1814 yılında dört ciltten oluştuğunu düşündüğü Seyahatnâme'yi tanıtan bir yazı yayımlar ve daha sonra, Seyahatnâme'nin ilk dört cildinden seçtiği parçalardan İngilizceye yaptığı çevirileri, "Narrative of Travels in Europe, Asiaan dAfrica in the Seventeenth Century by Evliya Efendi" adı altında 1834, 1846 ve 1850 yıllarında olmak üzere üç cilt halinde yayımlayarak Batı bilim dünyasının dikkatlerini eser üzerine toplamıştır. Bu yayın günümüze kadar Batılı araştırmacıların Seyahatnâme'ye ulaşmasında en önemli kaynak olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ondan sonraki ilk yayın F. Taeschner'in "Osmanlılarda Coğrafya" (1923) adlı makaledir (Öz, 2007: 15).

Seyahatname 17. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara ulaştığı 1683 Viyana bozgunu öncesi yıllarında yazılmıştır (Şavk, 2011: 18). Yapılan araştırmalara göre Seyahatnâme, Mısır'da kaleme alınmış ve 1742 yılında İstanbul'da Hacı Beşir Ağa'ya gönderilmesinin ardından saray kütüphanesine konulmuştur (Çamkara, 2013: 17-18).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin, İstanbul, Londra ve Viyana'da çeşitli nüshaları bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan nüshalar; Fatih (Millet) Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü ve Revan Köşkü kütüphanelerinde bulunmaktadır. Nüshalar, bilim çevresinde Pertev Pasa, Bağdat Köşkü (Yıldız nüshası), Beşir Ağa gibi adlarla anılmaktadır.

Son çalışmalara göre Seyahatnâmenin asıl nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. İlk sekiz cildi bilinen (9-10 cilt eksik) esas nüshanın müellif hattı olup olmadığı tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar Evliya Çelebi'nin duvar yazılarına

bakarak bu nüshaların onun elinden çıktığını belirtirken bazıları bu delilleri yetersiz bulmakta, bunların Mısır'dan getirilen ve istinsaha esas alınan nüshalar olduğunu ileri sürmektedir (İlgürel, 1995: 533).

Birinci ciltte, Evliya Çelebi kendisine tembih edildiği gibi İstanbul'u gezip dolaşır. İstanbul'un isminin nereden geldiğini, tarihi yapılarını, surları, semtleri, kapıları, dikili taşları, karada ve denizde bulunan tılsımları, bağları, bahçeleri, madenleri, suları, hamamları, yiyecek ve içecekleriyle bir döküm verir. İstanbul'un dört mevleviyet yerinde 54 bölümde 1100 adet esnaf sayar. Bunları loncaları, yaptığı işleri ve birbirleriyle bağlantıları açısından sınıflandırır. Hâlen günümüzde bilinen ve anlatılan İstanbul'un eski meczup hikâyelerinin kaynağı da Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Nice yüzlerce hikâyeler anlatılır bu ciltte.

İkinci ciltte, Evliya Çelebi gerçek seyahate başlar. İlk seyahati yine bir Osmanlı başkenti olan Bursa'yadır. Babası karşı çıktığı için gizli olarak çıktığı bu seyahat sonunda babası onun gezmeye hevesli olan bu genci sevdasından vazgeçirmenin mümkün olmadığını anlayarak izin verir. Bütün dünyayı gezip dolaşmasını ve görüp öğrendiklerini yazıp bir Seyahatname meydana getirmesini vasiyet eder.

Üçüncü ciltte, Şam'a gitmek için yola çıkar. İznik, Eskişehir, Akşehir ve Konya'yı gezer, ardından Şam'a gider. Beyrut'u, Filistin'i dolaşır. Oradan Sivas'a geçer. Melek Ahmed Paşa'nın Sofya valiliğine atanmasıyla Balkanlara geçer. Osmanlı Avrupa'sına ilk seyahati de böylece başlamış olur.

Dördüncü cilt, Malatya seyahati ile başlar. Oradan Diyarbakır, Van, İran ve Bağdat'a gider. Kerbela'da yatan İslam büyükleri hakkında geniş bilgiler verir. Yezidi, Halti, Keldani, Kürt ve Araplarla ilgili günümüze ışık tutacak bilgiler verir. Bu ciltte dünyada tek Mardin bölgesinde bulunan köpek mezarlığından da söz eder.

Beşinci ciltte Sultan IV. Mehmed ile Marmara bölgesini gezer. Oradan Trakya'ya geçer. Bu ciltle, Bitlis, Van, Siirt, Tokat, Edirne, Varna, Saraybosna, Üsküp, Manastır ve daha birçok ili gezer.

Altıncı cilt, neredeyse tamamen Macaristan'a aittir. Bu büyük coğrafyaya ait verdiği bilgiler Macarlar açısından çok önemlidir. Bu ciltte Melek Ahmed Paşa'ya ait

geniş bilgiler de vermektedir. Sultan I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile evliliğini ve Paşa'nın ölümünü anlatır. Evliya Çelebi bu seyahat boyunca birçok savaşa katılmış hem yenilgiyi hem de galibiyeti tatmıştır. Katıldığı savaşlarla ilgili anlattığı bu hikâyeler tarihe ışık tutacak niteliktedir.

Yedinci ciltte, Evliya Çelebi bu ciltle Kırım, Kafkasya, Ukrayna, Rusya ve Avrupa'yı konu edinmiştir. Bu cilt Kırım, Kafkasya ve Kazan tarihi ile ilgili geniş bilgilere yer verir.

Sekizinci ciltte Edirne'ye Sultan IV. Mehmed'in yanına gider. Ava ve avcı kuşlara düşkünlüğüyle bilinen padişaha getirdiği avcı kuşlarını verir. Girit seferi için bölgeyi gezip asker sürücülüğü yaparak Girit Adasının fethine katılır.

Dokuzuncu ciltte, yine gördüğü bir rüya üzerine Mekke ve Medine'ye gider. Burada Hac vazifesini yerine getirdikten sonra Mısır'a gider. Bu cilt bir nevi hac rehberidir. Kudüs'te, Medine'de ve Mekke'de nerelerin ziyaret edilmesi gerektiği, kimlerin nerelerde yatmakta olduğu, ziyaretin ve haccın uyulması gereken kurallarını, duaları ve adabını bir bir anlatır.

Onuncu ciltte, Mısır adasına yer verir. Yeni Afrika'nın ekvatorundan kuzeye doğru olan tarafını anlatır. Bu cilt Mısır'ın tarihini ve Afrika'nın yapısını anlatır. Bu 10. ciltte dünya devletleri tarihini özetlemiştir. Evliya Çelebi, Seyahatname'nin 1. cildini İstanbul'a ve Osmanlı'nın devlet yapısına ayırmıştır. Serinin bitiş cildini ise yani 10. cildini İstanbul'dan sonra en önemli ve en büyük yer olan Mısır'a tahsis etmiştir. Mısır'ın merkezi olan Kahire'nin tarihini, yapılarını, tılsımını, halkını, esnafını geniş bir şekilde anlatır. Mısır'ın hayatı olarak kabul edilen Nil'i de geniş bir şekilde ele alır (<http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/evliya-celebi-1611-1685>).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Osmanlı tarihinin en zengin kaynaklarından biridir. Şehirler, topluluklar ve kültürler hakkında vazgeçilmez bir eser olan Seyahatname, Osmanlı ülkesinde gündelik yaşama ait bir başvuru kitabıdır. Eser, XVII. yüzyılda Osmanlı ülkesinde görülen hastalıklar, tedavi yöntemleri, sağlık kurumları ve toplumdaki sağlık bilgileri konusunda da büyük bir birikimi ihtiva etmektedir (Ertaş, Eğinim,2011:83-108).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen sağlık unsurlarını ele alacağımız çalışmada aynı zamanda eserin geçtiği dönemde hüküm süren Osmanlı Devleti ile ilgili de birçok sağlık unsurunu göreceğiz. Eserin yazıldığı dönem tıbbı, günümüzdeki kadar gelişmiş değildir. Dolayısıyla hastalıkların teşhisi, tedavisi, tedavi yöntemleri ve iyileşme süreci de daha zor ve ürkütücüdür. Evliya Çelebi seyahatinde 257 şehri gezmiiş sadece Anadolu'yu değil Anadolu dışındaki birçok sağlık kurumlarını, tedavileri görmüş ve yazma imkânı bulmuştur. Biz de bu yazılanlar sayesinde dönemin sağlık unsurlarıyla ilgili pek çok bilgiye şahit olabiliyoruz.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Çalışmamızın konusu Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı 10 ciltten oluşan eserinin sağlık unsurları yönüyle incelenmesidir ki çalışma konumuz kapsamındaki ana başlıklarımız şunlardır: Hastalıklar, Hekimler, İlaçlar ve İlaç Yapımında Kullanılan Ot ve Bitkiler, Sağlık Kurumları, Yapılar ve Oluşumlar, Sağlıkla İlgili Anlatılar, Halk Hekimliği, Tıbbi Aletler, Sağlık Çalışanları, Esnaf Kolları. Çalışmamızın kapsamı 10 ciltten oluşan "Seyahatname"de sağlık ile alakalı kullanımlara dönük verilerin tespiti ile sınırlıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmamızın amacı Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde sağlık ile ilgili muhtelif verilerin bir araya getirilmesidir. Bu çalışma ile “Seyahatname”nin zengin içeriği etrafında sağlık ve sağlıkla alakalı hususlar üzerinden eserin kaleme alındığı yüzyıl itibari ile ve yazarın tespitleri etrafında dönemin sağlığa dönük yüzü ortaya konulacak, bu suretle Türk tıp tarihi ve Türk kültür tarihine ilişkin muhtelif çalışmalar açısından az da olsa katkı sağlamaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda öncelikle Evliya Çelebi ve “Seyahatname” ile alakalı literatür taraması yapılmış, ardından 10 ciltten oluşan eser barındırdığı sağlık unsurları açısından 9 ana 19 alt başlık etrafında taranmış, elde edilen veriler kendi içerisinde tasnif edilerek ilgili başlığa dahil edilmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde sağlık başlıklı çalışmamızda ana kaynağımız Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı tarafından Latinize edilen 10 ciltten oluşan “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi” adlı eserdir. Yaptığımız çalışmada bu eser yanında anlamadığımız, tereddüte düştüğümüz yerlerin kontrolünde ise yine Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı tarafından hazırlanan “Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi” adlı eserden faydalanılmıştır.

1. SEYAHATNAME'DE HASTALIKLAR

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sürmek için büyük bir çaba sergilemektedir. Bu çaba sürdürülürken kaliteli hayat karşısındaki en büyük problem, pürüz, sorun şüphesiz hastalıklardır. Bu anlamda insanoğlunun hastalıklar karşısında şifa arayışı veya hastalanmamak adına verdiği mücadele gerek maddi gerek manevi gerekse inançsal temele dayanmakla çeşitlilik oluşturmak suretiyle, bazen de deneme yanılma yöntemini icra yolu ile tıp ilminin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Geleneksel tıptan modern tıbbı giden süreçte insanlık bir gün öncesine nazaran pozitif anlamda çok daha iyi bir noktaya doğru yol almakta, almaya devam etmektedir. İlgili ilmin bu yolcuğunda nereden nereye geldiği hususu tıp tarihi nazarından önemlidir, önemsenmelidir ki bu yaklaşım eşliğinde Türk yazın tarihinin abide eserlerinden biri olan ve 17. yüzyılın Anadolu ve Anadolu dışı muhtelif coğrafyalarına gerçekleştirilen seyahat notlarını içeren Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eserinde sağlık unsurlarının tespiti gerçekleştirilmiştir.

Bu doğrultuda, sağlığın sadece fizyolojik ve biyolojik bir olgu olmadığı gerçeğinden hareketle sağlığın sosyal ve kültürel bir muhteva da taşıdığı açıktır kim bir toplumun sağlığı, toplumda sık görülen hastalıklar, bu hastalıkların görülme oranı, tedavisi, adı, o toplumun sosyal, kültürel yönü hakkında da bize bilgiler verir ki "Seyahatname" bu yönüyle dikkate şayandır.

Çelebi, yaklaşık 50 yıl süren seyahatleri sırasında baş ağrısından sıtmaya kadar karşılaştığı tüm hastalıkların bir tür listesini çıkarmış, bu listeyi çıkarırken hastalık adı, tedavisi üzerinden hem geleneksel hem de dönemi itibari ile modern tıbbı bilgileri tahkiye üslubu ile eserine taşımıştır ki eserde 9 tanesi ruhsal 69 tanesi ise bedensel olmak üzere 78 hastalık hakkında malumat bulunduğunu ifade edelim. .

1.1. BEDENSEL HASTALIKLAR

Seyahatname 'de geçen bedensel hastalıkları şu şekilde sıralayabiliriz.

Cüzzam	Herem (verem)	Sarılık
Ta'ûn (veba)	Felç	Sıtma
Renc-i bâsûr (basur)	Hummâ-yı rub (ateşli humma)	Beras (leke hastalığı)
Humâ-yı muhrık (yakıcı humma)	Yübûset (kabızlık)	Yerekan (sarılık)
Sûda (baş ağrısı)	Mahmûm-ı riba (bir tür sıtma)	Serhabdan
Rûb ısıtması (sıtma)	Ger (uyuz)	İshâl
Müşevveşü'l hâl (sakat, hasta)	Rîha (yel)	Saçkıran
Nikriz (gut) Hünâm	Safra	Kaba
Kuşka (ur)	Balgam	Akile (ülser)
Ağrı	Zâtülcenb (akciğer iltihabı)	Şirpence (kan çıbanı)
Şişkinlik	Giciyik (gıcık)	Firengi ²
Sedef	Kızıl uyuz	Lakve (ağız çarpılması)
Alaca, deri	Kara balgam	Dutarık (sara)
Hunâk	Sıranca	Frenk uyuzu
Sancı	Okran	Behak (leke hastalığı)
Göz ağrısı	Namazbur (abdestbozan)	Öksürük
Sızı	Cereb (uyuz)	Temgere
İstika	Miskin (cüzzam)	Kuduz
İfrazat	Cimroz	Kuba
Hararet	Kulunç	Çıban
Zehir	Sil	Kabarcık
Sovulcan ¹		Temreği
Yenirce		
Abraşlık		

¹ Bağırsak paraziti

² Bir bakterinin sebep olduğu bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığıdır.

Bit		
-----	--	--

Yukarıda sıraladığımız bu hastalıkların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Kostantiniyye şehrinin onuncu kuşatılması sırasında Yıldırım Han Timur’un eline esir düşer. Timur onu demir bir kafesin içine kapatır. Bir gece Yıldırım Han o kafes içinde gayretinden hummâ-yı muhrıkden (yakıcı humma) ölür (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 39).

Sultan IV. Murad Han’ın geçici dünyaya veda edip sonsuz saltanat ülkesine göçtüklerini bildiren bölümde ise padişahın ölüm sebebi hakkında bilgiler verilir. Sultan IV. Murad Han ibtilâ-yı nikriz (nikriz), herem (verem), çeşitli müzmin hastalıklar, sefer sıkıntıları ve yorgunluklarından hasta olup yatağa düşmüş ve vefat etmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 126).

Sultan IV. Mehmed zamanında sadrazamlık yapan Bıyıklı Derviş Mehmed Paşa Tanrı’nın bir hikmeti olarak felç hastalığına yakalandı. Altı ay yatalak hayatı yaşayan Paşa felç hastalığına çare bulunamayıp bu dünyadan göçtü (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 133).

Hasköy Kasabası’nda mezarlıkların yakınında “İne Ayazma” adlı bir tatlı su vardır. Mahmûm-ı ribâ’a (bir tür sıtma) tutulan insan yedi kere içip yıkanırsa bu sıtmadan kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.1, s.203).

Trabzon’un şairlerinin övüldüğü kısımda evvela şairlerin seçkini Gınâyî Efendi anlatılır. Melek Ahmed Paşa sadrazamlıktan azledilip Özü beylerbeyisi olduğunda Reis Gınâyî

zâtülcenb (satlıcan) hastalığından öldü (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 49).

Kâğıthane Vadisi'nde ibret verici gezinti yerindeki gece eğlencelerinin anlatılması konusunda Derviş Mehmed Paşa denen zatın hastalığından bahsedilir. Paşa felç hastalığına yakalanarak bir kolu, ağzı ve burnu eğrilip ağzı eğri olmuş. Biraz iyileşmiş iken ise Çerkez adamı olduğundan semiz at eti yiyip, kıymız içip ve peynirli Çerkez pastası yiyip hasat oldu. Bu yemekler tamamen kabızlık verir. Kuruluk ve peklilik ise felç hastalığına çok zararlıdır. Felcin ilacı daima müşhildir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 276).

Nusaybin şehri eskiden cinlerin yaşadığı bir şehirdi. Ama hala Nusaybin şehrinin havası o kadar kötüdür ki sıtması insanı saradan daha şiddetli tutar. Özellikle rub' sıtması çok ağırdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 343).

Musul şehrinin kötü havasının tanımlanması: Yaz günlerinde sıtması ve zahîri çok olup cehennem ateşi olur. Zira bütün yapıları sert taştır, güneşin sıcaklığı tesir edip şehir pür-ateş olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 351).

Sirebreniçse Kalesi'nin garip ve acayip hikmeti: Bu şehrin ortasından bir küçük su akar, Drin Nehri'ne karışır bir berrak sudur. İsmine Voda-Sirib derler bir melun sudur, zira gümüş madenlerinden doğar. Bu şehir halkı bu sudan içtikleri için genellikle bu şehir halkının boğazlarında yumru yumru kuşka denen bir hastalık meydana gelir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 222).

Felemenk şehrinin sahrasında bazı şebekeli bostanlarında bir çeşit lahana biter, kat kat yaprakları vardır. Yapraklarının tam ortasında göbeği olacak yerinde adam kellesi kadar, daha büyük ve küçük kabak olur. Bu kabak içinde asla çekirdek yoktur, incir içi gibi ağzına kadar dolu darısı ve dopdolu sarı balı vardır. Frenk hekimleri bunun 70 özelliğini yazmıştır. Evvelâ dış yeşil

yapraklarını boranı edip yiyenlerin yüzlerinin rengi kırmızımıslı olup bütün yeli giderip görme kuvvetini artırır. İçindeki kabağını yiyen şişman ve iri olup sağlıklı olur. Tam olarak olgunlaştığında balını şerbet edip içenin ciğeri tazelenir ve şerbeti 3 gün durup içene iyi sarhoşluk verir alkolsüz bir bal suyu olur ki insana kuvvet verir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 223).

Moskov ilinde Kalmık kavmi vardır. Bu kavimde asla veba, sancı, zâtülcenb¹, sıtma, ağrı, cüzzam, frengi ve diğer hastalıklar olmaz. 200, 250 ve 300 yaşına kadar yaşarlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 323).

Ergiri Kasrı şehrinde bir adam vebadan değil ancak sivri bir çıban çıkarsa vebadır diye tüm halk o adamdan nefret eder, o adam artık bir yere varamaz. Ona yakın olan komşuları kaçar. Eğer evine girmeleri gerekirse o evi sirke ile yıkayıp çeşit çeşit buhurlarla tütsüler öyle girerler. Ama Allah'ın hikmeti buranın halkı vebadan ölmezler. Genellikle ishal, zehir, ateşli humma ve ağrı hastalığından ölürler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 301).

Balat şehrinin suyu ve havası o kadar ağırdır ki serçe ve eşeğini sıtma tutar. Halkı daima sıtmalı olup yüz renkleri sarıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 78).

Bu kalenin bahçesinde Sıyfe Kuyusu adlı bir kuyu vardır. Kudurmuş köpek bir adamı ısırırsa ve o adam 40 gün geçmeden o sudan içerse kurtulur. Ama 40 gün geçtikten sonra içerse faydası olmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.9, s. 192).

Mısır'da iç kalede bulunan tılsımlardan biri de veba tılsımıdır. Kalenin direklerinden birinde Ebu Ali Sinâ'nın olduğu söylenen bir veba tılsımı vardır. Mısır halkı bu tılsım sayesinde vebadan ölmez. Ama ishal, zâtülcenb, lakve ve şirpençe gibi hastalıklardan ölürler. Bu tılsımlar ise hâlâ devam etmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 99).

---

¹ Akciğer iltihabı

Nil içinde bulunan hayvanları ve özelliklerini bildirir; Evvela Nil nehri içinde binlerce çeşit balık vardır. Ama bunlardan timsah, çok heybetli ve zararlı bir hayvandır. Avcılar yağını alıp şiddetli sıcakta insanın bedeninde sızı olan yerlere sürseler Allah'ın emriyle geçer (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 186).

Mısır'da bir atasözü vardır. Mısır'da at çoktur, iyi nalbant yoktur, hepsi eşek nalbantıdır. Hasta da çoktur ama hekim de hâkim de yoktur, kör çoktur gözcü yoktur. Bu atasözü gayet doğrudur. Mısır'da iki adamın biri illetli olup gözleri cimroz olur. Bir adam bir şeye hoşça bakamasa, "Senin gözlerin Mısır kuloğlu gözüne benzer" derler. Gerçekten de Allah'ın hikmeti Mısır'da doğan çocukların gözleri şaşılıp yaşları akar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 230).

İfrit, tunçtan yapılmış dişi dev timsali korkunç görünümlü bir heykeldir. Ayağının önünde kocaman bir havuz vardır. Şaşılacak şeydir ki, bu dişi devin gözlerinden kanlı yaşlar akıp yıllardan beri bu havuzu o gözyaşlarının doldurduğu söylenmiştir. Bu kanlı yaş havuza girdiği zaman o gözyaşı beyaz bir su olur ve havuzu doldurur. Temmuz'da bu su sarıya çalar. Kükürt tadında olur. Tüm hastalıklılar bu sudan bir kere içip 20 amel etse yüzüne kan gelir. Yine Temmuz'dan sonra su eski halini alır. Bu suyu testilere doldurup Hindistan'a ve Frengistan'a götürürler. Orada cüzzam ve frengi hastalarına içirdiklerinde beyaz inciye dönerlermiş. Aynı zamanda burada Efâtun, Bokrat, Sokrat, Batlimus hekimlerin ve İbrî, Sûryanî, Yunanî ve Teymânî tabiplerin vilâyeti hatları yazılmış ve kimya aleti ile yazılıp kazılmıştır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 451).

Funcistan eyaletinde yaşayan insanlar veba, zâtülcenb, felç, vücut titremesi, cüzzam, sil¹, şirpençe, yenirce, abraşlık², kuba³, sıtma gibi hastalıkları bilmezler. Hemen ecelleri

---

¹ Siğil

² Albino hastalığı

³ Sedef hastalığı da denilen vücutta döküntü yapan bir hastalıktır.

geldiğinde ağrı hastalığı gibi bir hastalığa yakalanıp ölümler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 462).

1.2. RUHSAL HASTALIKLAR

Seyahatname 'de geçen ruhsal hastalıkları şu şekilde sıralayabiliriz.

- Yürek oynaması
- Hafakan (kalp çarpıntısı)
- Nisyân (unutkanlık)
- Sara
- Sevda
- Nefes darlığı
- Yürek ağrısı
- Yürek sıkılması
- Mecnun

Yukarıda sıraladığımız bu hastalıkların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim

“Kütahya şehrinin beğenilenlerinden biri bu şehrin içinde ve dışında kayalardan doğup akan hayat sularıdır. Bu suları içen hayat bulur. Onun için halkının yüzlerinin rengi kırmızımsıdır ve sağlam bedenlidir. Hekimlerine göre her bir kaynağın birer özelliği vardır. Sindirimi o kadar kolaydır ki bir adam bu suyu içtikten sonra bir kuzuyu rahatça tek başına yiyebilir. Ulu Cami önünde Germiyoğlu'nun imareti içindeki sudan içen kimsenin canı sıkılmaz ve hafakanı Allah'ın emriyle kaybolur, denenmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 17).

Urfa'nın acayip ve garip yapılarının anlatılması: Urfa iç kalesinin doğu tarafında Damlacık adıyla bilinen yüksek bir dağ vardır. Nemrud Hz. İbrahim'i ateşe atmadan önce aç ve susuz kalsın diye bu mağaraya hapseder. Fakat Tanrı'nın emriyle

mağaranın bir tarafından saf bir su kaynayıp dışarı akar. Hâlâ o su akmaktadır. Her kim bu sudan içse koyun eti yemiş kadar sağlıklı olur. Kırk gün içen kırk türlü hastalıklardan kurtulup vücudu beyaz inci tanesi gibi olur. Üç sabah içen hileden, sevdâdan, mâlihulyâdan, korku ve dehşetten kurtulur. Bir adam ne kadar evhamlı olsa bu kaynaktan üç gün su içse gayet cesur olur. Bir adam o sudan içse zâhir hastalığına tutulsa bile iyi olur. Hekimler bu pınarın yetmiş adet faydasını gözlemlemişlerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 95).

Kemal Paşa oğlu Süleyman oğlu Şeyh Mevlânâ Şemseddin Ahmed Edirnekapi dışında ana yol üzerinde demir pencere ve üstü açık bir yerde yatar. İnsan ve cinlere fetva sahibi olduklarında her cumartesi seher vaktinde yüzlerce saralı adamlar gelirlerdi. Üç hafta ziyaretine gelirlerse Allah'ın emriyle sara hastalığından kurtulurlar. Herkesin ziyaret ettiği bir yerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 175, 176).”

2. SEYAHATNAME'DE HEKİMLER

Sağlık, tarih boyunca bütün insanlık için ortak önem taşıyan, olmaması yahut bir bozukluğu halinde insan yaşamını olumsuz etkileyen bir kavramdır. İnsan yaşadığı sürece sağlıklı olmak ister. Sağlığın önündeki en büyük engel ise şüphesiz hastalıklardır. Hekimler bu hastalıkların teşhisi ve tedavisi için savaşıyor, her zaman yeni yöntemler, teknikler geliştirip sağlık alanında çeşitli faaliyetler ortaya koyan kişilerdir.

17. yüzyıl tarihine ışık tutan Evliya Çelebi Seyahatnamesi sadece coğrafi ve tarihi açıdan değil aynı zamanda folklorik açıdan da vazgeçilmez bir eserdir. Bu folklorik olgulardan biri de çalışmamızda konu edindiğimiz sağlık ve sağlıkla ilgili unsurlardır. İnsanlar için çok önemli olan bir unsur olan sağlığın korunması ve hastalıkların iyileştirilmesi için görevli kişiler hekimlerdir.

17. yüzyılda tıp günümüzdeki kadar gelişmiş olmadığı için hastalanmak çok daha korkunç kabul edilirdi. Çünkü hastalandıktan sonraki tedavi süreci

zordur. Hekimler hastalara tıbbi aletlere dayalı tıp yöntemlerinin dışında geleneksel tıp yöntemleri de uygular, özellikle hastanın yediğine içtiğine çok dikkat eder, hastalığına uygun yiyecekler verirler, tedavide çeşitli otlar, bitkiler kullanılıp ilaç haline getirilip hastalar üzerinde uygularlar, hekimlerin çoğu bu otları ve bitkileri yetiştirdiği yerden bizzat toplar bazılarının ise bu otları başka diyarlardan gönderilirdi. Hekimler dönemin hastaneleri olan dârüşşifalarda çalışırdı. Buralardan genellikle kimsesiz ve yoksul halk faydalanırdı. Daha üst düzey ve varlıklı kimseler için hekimler eve gelip özel tedavi de uygulayabilirdi.

Evliya Çelebi, seyahati süresince 257 şehri gezmiştir. Dolayısıyla sadece Anadolu'daki hekimleri değil Anadolu dışında bulunan hekimleri de eserine taşımıştır. Bu ifadeler eşliğinde “Seyahatnamede” toplam 98 adet hekimin adının geçtiğini ve hekimlerin hekim, tabip, cerrah, göz hekimi, uzman, kan alıcılar olarak adlandırıldığı görülür. Bu arada bazı hekimlerin sünnet yaptığı da belirtilir. Eserde, hekimler genel olarak günümüzdeki gibi çeşitli kollara, branş veya dallara ayrılmamıştır. Genellikle o dönemin hekimleri, her hastalığa veya vücudun farklı bölgelerine bakan kişiler olmakla karşımızdadır.

“Seyahatname”de cerrah, tabip ve daha birçok sağlık ile ilgili çalışan kişilerden müteşekkil çeşitli esnaf kolları hakkında malumat da vardır ki bu kollar birkaç dükkândan oluşur ve bu dükkânlarda çalışan hekimler hem tedavi uygulayıp hem de ilaç satarak aynı zamanda dönemin eczacısı olarak yer bulur. Esere göre, bazı tıp çalışanları ise savaşlarda orduyla hareket edip, icap ettiği hallerde yaralılarla ilgilenirlerdi. Seyahatnamede en mahir hekimlerin Atina'da olduğu, Atina'nın bu yönüyle tıbbın merkezi olarak sunulduğu bilgisi de bulunur. Günümüzde veteriner olarak adlandırılan meslek gurubunun da eserde geniş yer bulduğu görülmektedir ki tarım –hayvancılık üretim tarzına sahip bir toplum açısından bu doğaldır.

Çalışmamızda Evliya Çelebi Seyahatnamesinde adı geçen hekimleri Anadolu'daki ve Anadolu dışındaki hekimler olarak 2 gruba ayırdık.

2.1. ANADOLU'DAKİ HEKİMLER

Mevlânâ Hekim Sinan	Ucan	Sarılızâde
Hekim Osman Efendi	Balıhan	Menteş Bölükbaşı
Mevlânâ Hekim İsa	Falaska	Usta Haydar
Hekim İshak	Hızır Çelebi	Beşâretoğlu
Hekim Kaysûnî	İsmail Çelebi	Safikulu
Tabib Ahmet Çelebi	Hekimzâde Hamza Çelebi	Seyf Ali
Hz. Zünnûn-ı Mısrî	Kehhâloğlu Rıza Çelebi	Abdâl Han
Hz. Lokman	Hasan Yâr Çelebi	Mesud Çelebi
Itriddin-i Hindî	Cerrah Beşâret	Şihî Bay Çelebi
Abdussamed Zeyyât Basravî	Kara Rıdvan	Melemenli Usta Ali
Divane Hürûm	Hekim Kaysuni	
Hekim Davud	Molla Müyesser	
Ebu Ali Sînâ	Molla Ramazan	
Elkayıranoglu	Kara Sücâh	
Karakaş Ermeni	Kenzî Ali	

Yukarıda sıraladığımız bu hekimlerin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Süleyman Han oğlu II. Selim Han'ın saltanat yıllarının özeti başlığı altında geçen bölümde kutlu zamanlarındaki hukemâlar (hekimler) şunlardır: Mevlânâ Hekim Sinan, Hekim Osman Efendi, Mevlânâ Hekim İsa, Hekim İshak, Hekim Bedreddin Mehmed oğlu Mehmed (Kaysûnî diye bilinir) ve Tabib Ahmet Çelebi (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 96).

Konya şehrindeki beden ulemasının (tabiplerin) anlatılması: Toplam 20 adet hekimleri vardır ki her biri Eflatun-ı

İlâhî, Bokrat, Sokrat, Calinusi, Aristotales, Filikos, Fisagores-i Tevhidî ve Ebu Ali Sînâ gibi cerrah, usta ve uzman tabiplerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 19).

Kayseri ilindeki usta cerrahların anlatılması: Bunlardan Boyacı Kapısı'nda zimmî Karakaş Ermeni gayet usta cerrahtır. Cerrahlık ilmini tamamlamak için Frengistan'ın İspanya ülkesine gitmiştir. Hatta bir adamın dişi ağrırsa bir mavi su sürer dişin ağrısı diner. Eğer o dişi çıkartmak istersen o ağrıyan dişe bir kırmızı renkli su sürer, kerpetene muhtaç eylemeyip o dişi elinle çıkarırsın. Bu cerrah Karakaş zimmînin iki oğlu var, biri Ucan ve biri Balıhan, ikisi de benzersiz ve tartışmasız üstadlardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 108).

Edirne şehrinin usta cerrahlarının övülmesi: Bayezid Han Dârüşşifasında maaşlı uzman hekimleri ve nabız ilminde tecrübeli cerrahları vardır, ama daha meşhur olan Ulucami yakınında Hızır Çelebi, sanki ikinci hızıdır. İsmail Çelebi ise sünnetçilikte benzersizdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 261).

Malatya'da bulunan beden ilmi usta bilginleri: Türkmen ve Kürt şehri olmalarına rağmen baba ve atalarından duydukları denenmiş ilaçlar ile dertlere çare bulur ustaları vardır. Alman ve Karaman diyarlarında bile öyle usta yoktur. Malatya'da bulunan usta cerrahlar: Cerrah Beşâret Kürd adamıdır, ama gayet yetkin bir ustadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 14).

Diyarbakır'ın usta tabiplerinin bildirilmesi: "İlim ikidir: Birincisi bedenler ilmi, ikincisi dinler ilmi" hadis-i şerifi üzere bu Diyarbakır şehrinde uzman kan alıcı çoktur. Ama havasının tatlılığından halkı tabiplere muhtaç değildir. Diyarbakır'ın usta cerrahlarının anlatılması: Türkmen ve Kürtlerin karışık olduğu bir şehir olduğundan dolayı halkı dağ, bağ, tepe, yakın ve ıraklarında

savaşmaktan ve kavga etmekten eksik değillerdir. O yüzden usta cerrahları sayısızdır. Ama bunlardan Cami-i Kebir yakınında stad Kara Rıdvan, işinde ünlü bir ustadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 30).

Bitlis'in usta tabiplerinin anlatılması: Bu Bitlis Şehrinde Őanlı han gibi bir usta hekim bu cihana gelmemiştir, meğer eski hekimlerden Eflatun, Bukrat ve Sokrat gelmiştir ve Selim han zamanında Hekim Kaysûnî gelmiştir, ama han onlardan daha üstün gelmiştir. Ancak yine Bitlis Şehri eski belde olduğundan Molla Müyesser, Molla Ramazan, Kara Sch, Kenz Ali ve Sarılızâde, bunlar eşsiz hekimlerdir. Bitlis'in usta cerrahlarının anlatılması: Burada 40-50 adet cerrah vardır, ama hepsinden usta yine handır ki o Şehrin yaralı llerine candır. Burası Kürt Şehri olduğundan harre verre runiti diyerek birbirleriyle gece gündüz kavga ve cenkleri eksik olmaz, bu yüzden herkes cerrahdır. Ama Menteş Bölükbaşı, Usta Haydar, Beşâretoğlu, Safkulu ve Seyf Ali, bunlar çok ünlü staplardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 67).

Van'ın usta tabiplerinin anlatılması: Gerçi bu güzel beldenin havasının tatlılığından hekim lazım değildir ama yetenekli olduklarından tabipleri vardır. Nabız ilminde Mesud elebi benzersizdir. Őıhı Bay elebi eşsiz usta tabiptir ki dr-ı hukemada öyle hekim yoktur. Van'ın usta cerrahlarının övülmesi: Bu Şehrin halkı cesur ve yürekli olduğundan gece gündüz kavgaları eksik olmadığından yetkin stad cerrahları vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 123). Gelibolu Şehrinin cerrah ve kan alıcı muallimleri: Melemenli Usta Ali (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 163).

2.2. ANADOLU DIŞINDAKİ HEKİMLER

Berber Hacı Kılıç	Muslu Efendi	Seyid Latif Çelebi
Çalık Cerrah Ali	Memi Zaim	Frenk Frankul
Cerrah Yahudi Yako	Şadlı Çelebi Sipahi	Mihail Tiryandafila
Latin Mekyo	Macar Yuvan	Zafiri
Hatvani Ahmed Feylesof	Ebu Ali Sina	Nikolo Efendi
Cafer Çelebi	Batlimus	Saranda
Ali Zaim	Kallevine	Manolak
Çenârut-ı Hemedanî Genc Ali	Aliş Mirza	Frankol Latin
Cerrah Levend	Dedes Ata	Muhyi Çelebi
Hekimzâde Hamza Çelebi	Macar Kansı	Hazret-i İdris
Kehhâlloğlu Rızâ Çelebi	Aliş Ata	Hazret-i Lokman
Hasan Yâr Çelebi	Eli Ahmed Ağa	Timan Filisle
Hoca Nukkal-ı Tirmidî	Dede Masum	İslavus
Hoyî Hasan Meymendî	Tarkan Köle	Kâvus
Dahki Efendi	Alp Akay	Yezdicürd
Hekim Halyuş		İklatimus
Can Kulı Han-ı Şirazî		Ebulhâris
Yâr Ali Bedahşânî		Hekim Cürcanî

Yukarıda sıraladığımız bu hastalıkların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Hemedan şehrinin usta tabipleri: O kadar tabibi yoktur. Ama hepsinden usta Can Kulı Han-ı Şirazî, Yâr Ali Bedahşânî, Hoca Nukkal-ı Tirmidî, Hoyî Hasan Meymendî ve Çenârut-ı Hemedanî, bunlar işyeri sahipleri yetkin üstatlardır. Hemedan şehrinin usta kan alıcı cerrahları: Bu şehirden yetişmiş cerrahları yoktur. Zira o ilimde yetersiz bir kavimdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 210).

Kazvin şehri tabip ve cerrahları: Bu Kazvin şehri dehdıyar süsü yani on adet büyük şehrin yüzü suyu olmak ile her diyardan birer yetkin üstat tabip ve cerrah bulunur. Ancak ustalıkta Genç Ali gerçekten de üstündür ve Cerrah Levend de benzersizdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 219).

Bağdad şehrinin usta tabipleri: Bu şehir eski hekimlerin yurdu olduğundan usta hekimleri ve iyi nabızcıları gayet çoktur. Evvelâ Hekimzâde Hamza Çelebi, Kehhâloğlu Rızâ Çelebi ve Hasan Yâr Çelebi (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 254).

Belgrad şehrinin cerrah ve kan alıcılarının anlatılması: Berber Hacı Kılıç, Çalık Cerrah Ali, Cerrah Yahudi Yako ve Latin Mekyo (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 197).

Belgrad şehrinin usta bilginleri: Hatvanî Ahmed Efendi tıp ilminde Fisagores-ı Tevhidî gibi usta bir tabip idi (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 197).

Budin şehrinin usta tabipleri: Eflâtun-ı İlâhî bu şehre gelip ilim kitapları yazıp Macar kavmine öğretmişti. Budin halkı onlardan ilim öğrenip tıp ilminde zamanın seçkini adamlar vardır. Evvelâ Cafer Çelebi, Ali Zaim ve Muslu Efendi zamanının seçkinlerindendir. Budin şehrinin usta kan alıcı cerrahları: Bu diyarda uğraş, çatışma ve savaş çok olduğundan genellikle halkı cerrahlık ilminde usta ve yetkindir. Evvelâ Memi Zaim, Şadlı Çelebi Sipahi ve Macar Yuvan yeniçeri ağası esiridir, ama sanki Ebu Ali Sina'dır. Hatta Ebu Ali Sina'nın Kitab-ı Kanun-ı Şifâ'sını daima okur bilgin cerrahdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 151).

Kırım Vilayeti'nin usta tabipleri: Bu yerlerde hastalıklı insan çok azdır, ama yine de büyük şehir olduğundan Alişa Mirza ve Dede Ata üstad hekimlerdir. Kırım Vilayeti'nin usta cerrahları: Hâlâ bu diyarda kâfirler ile savaş eksik olmadığından usta

cerrahlardan Macar Kansı kadar cerrah olmazdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 217).

Bahçesaray şehrinin usta tabipleri: Bu eski şehir, âlim kaynağı, fazıl toplantı yeri ve şair meskeni olduğundan tabipleri çoktur. Usta hekim ve becerikli cerrahları Aliş Ata ve Eli Ahmed Ağa kölesi, sanki nabız ilminde Calinus mertebesinde üstadlardır. Bahçesaray şehrinin usta cerrahları: Bu diyar halkının ömürlerinin tamamı savaş, vuruş ve çarpışmalarla geçtiği için çok sayıda yaralıları olur. Han Cerrahı Dede Masum, Tarkan Köle, Alp Akay cellât gibi usta cerrahlardır ki başka diyarda benzerleri yoktur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 233).

“Allah’ın hikmeti bir hafta içinde vebadan kölelerimin seçkinlerinden 6 tanesi öldü. Hakir tam 2 ay göz ağrısı çektim. Allah sonunu hayır eyleye, Dahkî Efendi hazretleri meğer tam bir üstad gözcü imiş, hakire çeşit çeşit ilaçlar ve türlü türlü merhemlerle gözlerimi tedavi etti, hamd olsun gözlerim Arap çırası gibi aydınlandı. Ama Allah bilir gözlerimden o kadar cerehat, o kadar irin ve o kadar sarı sular aktı ki anlatılmaz.” (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 28).

Selanik şehrinin uzman tabipleri: Yüzlerce usta hekimleri vardır. Her biri sanki zamanımızın Bokrat, Sokrat, Feylekos, Calinuslarıdır. Bunlardan Seyid Latif Çelebi uzmandır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 74).

Selanik şehrinin usta cerrahları: Nice usta cerrahlar vardır. Bunlardan Alakorna ilinden Frenk Frankul üstad bir cerrahdır. Büyüleyici derecede işleri vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 74).

Bu Atina Kalesi’nin eğimi olan kayanın altında çeşit çeşit kubbeler, saraylar, tekkeler ve mağaralar vardır ki, onların her birinde eski hekimlerden Restalis, Bokrat, Sokrat, Fisagor,

Calinus, Feylekos, Feylesof, Mihan, Mihail, Eflâtun odaları vardır. Her oda, hücre ve mağaralar içine girsen hâlâ besbase, kebabe, tarçın, dârû-yı fülful, zencefil, ûdu'l-kahr, âkırkarhâ¹ ve kâkule² kokusu insanın damağında kokulanır. O zamanda bu şehre gelen hekimler bu mağaralarda kalıp ders verip ve çeşitli ilim tartışmaları yapıp kendilerini yetiştirirlermiş. Onun için nice eski tarihçiler bu Atina şehrine İşrâkıyyun ve Meşâiyyun şehri derler. O asırda Bağdad'daki hekimlerle Atina'daki hekimler dilsiz ve vasıtasız olarak birbirleriyle gece gündüz konuşurlarmış (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 119).

Atina şehri usta bilgin tabipleri: Tüm halkı tıpla ilgilidir, ama bunlardan Marçelin ve Mendel Kilisesi'nde Mihail, Tiryandafila ve Zafiri adlı kafirler hepsinden usta, becerikli ve bilgilidir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 122).

Atina şehri kan alıcı cerrahları: Pek çoktur ama Nikola, Saranda ve Manolak adlı zımmiler tam usta cerrahlardır. Kısacası, becerikli hekimleri ve cerrahları haddinden fazladır. Hazret-i Süleyman bu şehri mamur edeli Atina hekimler şehridir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 122).

Elbasan Kalesi'nin usta tabipleri: 40 tane nabızcı tabibi vardır, ama bunlardan Frankol Latin nabız ilminde çok ünlüdür. Ve Hekim Muhyi Çelebi ustadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 321).

Mısır'a gelen eski hekimler şunlardır ki, öncelikle Hazret-i İdris, hem kâtip hem terzi hem de hekim idi. Hazret-i Lokman, Fisagores-i Tevhidî, Timon Filisle, İslavus, Kâvus, Yezdicûrd, Bokrat, Sokrat, Eflâtun-ı ilâhî, Eflatis, Arestatalis, rasat ilminde Batlimus, İklatimus, Feylekos, Zünnun-ı Mısrî, Ebu Ali Sinâ ve

¹ Eskiden bitkisel tedavi uzmanları tarafından doğum ve ölü doğumlardan sonra plesantayı çıkarmaya yardımcı olarak kullanılan bir ilaçtır.

² Zencefilgillerden tadı ve kokusu karabibere benzeyen baharat olarak kullanılan bir bitkidir.

Ebulhâris. Bunlar hala bilinen akıllı hekimlerdendir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 21).”

3. SEYAHATNAME’DE GEÇEN KİMYASAL BİTKİSEL VE HAYVANSAL İLAÇLAR

İnsan sağlıklı olabilmek için hastalıklarla başa çıkabilmeli, onları tedavi edebilmelidir. Geçmişten beri hastalıkların tedavisi ile ilgili yöntemler geliştirilerek devam etmektedir. İlaçlar, hastalıkların tedavisinde en önemli unsurdur ki hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar sadece kimyasal kaynaklı olarak değil bitkisel veya hayvansal kaynaklı da olabilir.

Bir hastalıkla başa çıkabilmenin en iyi yolu onu en doğru şekilde teşhis etmek ve en iyi şekilde tedavi edebilmektir ki eserde hastalıkların tedavi edilmesinde karşımıza kimyasal, hayvansal ve bitkisel ilaçlar çıkmaktadır. Seyahatname ‘de bu anlamda toplam 154 ilaca yer verildiğini görüyoruz.

17. yüzyılda tedavi yöntemleri ve kullanılan ilaçlar günümüzdeki gibi gelişmiş değildi. Kullanılan aletler de daha ilkel aletlerdir. Dolayısıyla o dönemde hastalıkların tedavi edilmesi çok daha zor olsa gerektir. “Seyahatname ”de tedavi yöntemleri arasında sadece tıbbi aletler ve ilaçlar yer bulmamaktadır ki bazı ruh hastalıkları için müzik ve dans gibi tedavi edici mahiyet taşıdığı söylenen unsurlar da yer alır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde ilaçların yapımında kullanılan çeşitli otlar ve bitkiler de geniş yer tutmuştur.

Eserde tedavi yöntemi olarak sadece ilaçlar kullanılmadığını, aynı zamanda dua, rüya gibi mistik unsurların da bir tedavide farklı bir yöntem olduğundan da bahsedilir. Yine eserde şifalı su, toprak veya çamur gibi doğal unsurlar da kullanılan ilaçlardan sayılır ki “Seyahatname ”deki tedavi unsurlarından biri de ılıca ve hamamlardır.

Seyahatnamede tıbbi, geleneksel, mistik formda kullanılan ilaçlar ve ilaç yapımında kullanılan bitkileri şu şekilde sıralayabiliriz.

Kezzap	Sığır eti	Kil
Boza	Gök lop inciri	Hurma
Balsuyu	Nazilli inciri	Basra tuzu
İstiridye	Sıgla yağı	Kurt yüreği
Macun	Şam elması	Çam sakızı
Sığır dili otu	Hamevî kayısısı	Badem yağı
Hindiba	Şam ayvası	Hacamat
Kök nar	Zemzem suyu	Şorlu su
Nane	Demirhindi	Hünnab meyvesi ve suyu
Zahter ¹	Sürme	Dut şerbeti
Labada kökü	Faruk tiryakı	Surutka suyu
Güneyik ²	Yılan	Felemenk lahanası
Sığır dili	Yılan yağı	Nilva ağacı
Hayyî'l garikun	Yılan çorbası	Râvend-i Rumî
Meyan kökü	Yılan kursu	Abdüsselâm otu
Afyon	Timsah yağı	Cedvâr-ı Rumî
Hardal	Riâde balığı	Çöpçini
Palude	Timsah pisliği	Saparna
Sahleb	Timsah gözü	Labada kökü
Mahleb	Zâter	Roka
Zencefil	Akrep macunu	Havlıcan-ı Rumî
Besbâse	Faruk-ı Erbaa	Sadef
Kebâbe	Kara sakankuru macunu	İrkılcenah
Kâkule	Nergisi	Çilek
Tarçın	Sünbül-i Rumî	Lezînnebî
Dâr-ı fülful	Usfûru	Keçi sütü surutkası
Râvend	Sim ü zerrin	Pivo
Hıtâyî sünbülü	Nebatî	Sinameki (müşhil) Santa
Aselbend	Deveboynu	ağacı
	Yasemen	Söğüt ağacı yaprağı

¹ Dağ kekiği

² Yol kenarı, hendek ve çayırlarda yetişen, sarı renkli bir bitkidir.

Öd ağacı ¹	Lâle	Muz
Hümük kökü	Menekşe	Mavi karpuz
Kalkan balığı	Erguvan	Abdullâvî
Hamsi balığı	Nergis	Gâsûl Avlonya zifti
Pekmez şerbeti	Sünbül	Kuyumcu şapı
Ayva perverdesi şerbeti	Müşk-i rûmî	Dilber lebi
Üzüm şırası	Gül-i nesrin	Kuş sütü
Reybas	Şebboy	İnsan sütü
Işkın	Karanfil	Şarap, rakı
Sütlüce	Gezengevi (kudret helvası)	Timsah kalbi
Cacih	Mumyâ-yı kânî	Timsah dişi
Kıjı	Zırnık otu	Belisan yağı
Tere	Ûdu'l kahr ³	Cümmezz meyvesi
Râvend	Âkırkarhâ	Soğan turşusu
Cedvar	Adamotu	Hıyarşenbe meyvesi
Yebruhu's sanem (adamotu) ²	Dürüğ otu	Yergülü
Şahtere (şifalı otlar)	Labada ⁴	Kengeri
Tutya çiçeği	Ribas	Evşesi
Kereviz	Reyhan	Râvendi
Maydanoz	Ful	
Miron yağı	Şakayık	
Taş	Zerrin	
Şap		

Yukarıda sıraladığımız bu ilaçların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

¹ Sandal ağacı da denen hoş kokusu ve tıbbi yararlılıkları ile bilinen bir ağaçtır.

² Dolgun bir kazık şeklindeki kökü kol ve bacak gibi görünen dallarıyla insana benzeyen günümüzde özellikle bitkisel tedavi eczacılığında kullanılan bir bitki türüdür.

³ Dağlık ve kayalık bölgelerde kendiliğinden yetişen bir bitkidir. Cilt bakımı için sıklıkla kullanılır.

⁴ Karabuğdaygiller familyasından dere kenarlarında ve sulak çayırarda kendiliğinden yetişen bir bitkidir.

“Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde İstanbul’un içinde ve dışında Tanrı eseri madenler de 13 maden halinde bildirilir. Altıncı madende Kâğıthane Mesiresi adlı yerde baruthane çarhlarını döndüren Cendereci suyu adlı hayat suyu, Hind, Sind, Arap ve Acem seyyahları içinde meşhurdur. Onda bir tür eğir kökü biter ki Azak eğirinden, Gerede şehri ve Kaniye Kalesi körfezi eğirinden faydalı bir eğirdir. Yiyeni bin kere geçirir, acayip özelliği vardır ama nadirdir. Çoğunlukla su kaplumbağası o eğiri yiyip besili olurlar. Galata’dan Frenkler gelip anılan kaplumbağaları avlayıp çeşitli hastalıklara ilaç olması için yerler. Gerçekten bin kere yararı görülmüştür ki bütün zamanlarda o kaplumbağaların yiyecekleri eğir köküdür (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 30).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde birinci ciltte ismi geçen fakat hangi hastalıklara faydası olduğu belirtilmeyen otlar şunlardır: Labada kökü, güneyik kökü, sığır dili kökü, hayyi’l-garikun kökü, meyan kökü, zater kökü, afyon (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 326,327).

Bursa’da Süleyman Han Pınarı menziline anlatan kısımda Keşiş Dağının bahsi geçer. Bu dağ bir kar ve buz hazinesidir. Âb-ı zülâl kurdu diye bir yaratık nice yıllardır bu karların içinde bulunur. Dut yaprağı tırtılı gibi kırk ayaklı ve sırtında kırk siyah küçük bakır gibi benli ve iki kızıl renkli gözlü bir hayvandır. Allah’ın emriyle içi palude¹ ile doludur. Daha büyük ve daha küçük de olup eski kar içinde yerleşip çoğalan bir yaratıktır. Elmas gibi berraktır ama buz olduğundan hemen erir. Birleşmeye kuvvet verir, gayet güçlendiricidir ve görme kuvvetini artırır. Bütün hastalıkları defeder ve onu yiyen adam anadan yeni

---

¹ Paluze de denen nişastalı tatlı.

doğmuş gibi sağlıklı olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 21,22).

Eğirlidağ'ın özellikleri: Erzurum'un kible tarafında yarım saat uzaklıkta yüksek bir dağdır. Eğer gibi olduğundan halk dilinde Eğirlidağ derler. Bu dağda bütün hekimlerin ilaçları olur. Tutya çiçeklerinin kokusundan insanın dimağı kokulanır. Ve reybas¹, ışkın, sütlüce, cacıh, kızı, tere, râvend², cedvar³, yebuhu's-sanem (adamotu) şahtere ve nice bin çeşit şifalı otlar bu dağda mevcuttur. Nice kehhaller (göz hekimleri) bu dağa gelip tutya toplayıp 40-50 sene hasta olmuş adamın gözüne mil ile çekip bütün buhar ve perde yok olup gözü açılır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 109).

Revan tarafında Üçkilise menzili vardır. Rum Kayseri yapısıdır, derler. Miron yağı adında bir yağ elde edilir burada. Otların ve bitkilerin çok olduğu bu topraklarda bütün rahip ve papazlar bütün otları toplarlar. Büyük bir kazanı ipek bir halı şekilli döşemenin üzerine koyarlar. Alev alev yanan bir ateş hazırlarlar. 3 saatte bütün otlar pişer ancak halıçaya asla ateş tesir etmez eskisi gibi durur. Daha sonra otların yağı kazanın üzerine gelir ve o yağı testilere ve küplere doldururlar. Bu yağı bütün Firengistan ve kâfiristana gönderirler, onlardan da bu kiliseye adaklar gelir. O yağı bütün hastalıklara ve bütün yaralı olanların yaralarına sürünce şifa bulduğuna inanırlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 170).

Süleyman şapının anlatılması: Yaratıcının kudreti ile dağlarında bir tür kırmızı renkli şeb olduğundan Şebin Karahisar derler. Bütün diyarlardaki kuyumculara buradan gelir. Dağlarda yetişir. Dörtgen, beşgen ve altıgen Süleyman mührü gibi taşlardır.

---

¹ Işgın olarak da bilinen şifalı bir bitki.

² Işgın olarak da bilinen şifalı bir bitki.

³ Güney Asya'da yetişen zencefil tadında ve kokusunda bir bitki.

Onunla kuyumcular gümüş ağartırlar. Cerrahlar sirke merhemine kor ve nasır olan yaraya şap ekerler. Nice yüz özellikleri vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 201).

Cebelü's Selc'in (Karlı Dağ) anlatılması: Öyle yüksek bir dağdır ki dünya yaratıldığından beri o dağın tepesinden kar hiç eksik olmaz. Bu dağda “âb-ı zülâl” dedikleri bir canlı kar kurdu olduğuna inanılır. Ve bu karı insan ne kadar yese o kadar yararlıdır. Asla zararı yoktur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 55).

Mağar Köyü: Safet toprağında 100 haneli Teymanî Köyü'dür. Bu mahallede bir kayalı derelerde İsrailoğulları şehirlerinden Hayyan şehri adında bir şehir varmış. Ancak bütün halkı mağaralarda otururlarmış ki, kat kat büyük mağaralardır. Allah bu kavme azap edip bütün arpa, buğday ve pirinçleri ve zeytinleri tamamen taş olmuştur. O derenin içi küçük taş pirinçlerle doludur, “hacerü'r-rûz derler. Hekimler ishâl olmuş kimsenin ilacına karıştırırlar. Zahîr hastalığından bile kurtulur. Taş olan zeytinlere “Yahudi zeytini” ve “Yahudi taşı” derler. Aynı zeytin büyüklüğünde ve şeklinde sert bir taştır. Mesane hastalığına yakalananlara bu Yahudi taşı gülsuyu ile bileğine sürüp ezilir. O sudan aç karnına, bir mesane hastalığına yakalanan kimse içse mesanesi yolu açılıp rahatlıkla idrarını yapabilir, ama çok kullanırsa idrarını tutamaz olup selisü'l-bevle yakalanır. Çok dikkatli olunmalıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 73).

Harput beldesinin yiyecek ve içeceklerinin anlatılması: Evvela beyaz ve has ekmeği, çöreği, böreği ve bağlarında hezarî adında bir çeşit elması vardır. Lezzette sanki İstanbul yakınında Kocaeli sancağında misket elması gibi hoş kokulu yuvarlak bir elmadır. Devamlı bu elmadan yiyen bütün hastalıklarından kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 135).

Bingöl'ün ibret verici ürünleri: Bingöl Dağı'nda nice bin türlü otlar ağaçlar ve kimya otu vardır. Sarı tutya, kırmızı tutya ve mor tutyalar vardır. Bütün göz hekimleri bu tutyaları toplayıp göz ağrısına tutulanların gözlerine sürerler. Allah'ın emriyle görme kuvveti ve gözünün ışığı artar. Çeşit çeşit yergülü, kengeri¹, evşesi, râvendi, yebrûhu's-sanemi ve sünbül-i Rumîsi ve usfûru ve nergisi, kısacası bütün hekimlere layık otlar vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 143).

Bolu sancağı toprağında ki Çağa Gölü'nün anlatılması: Bu gölde eğirotu yetişir. Bütün Çağa halkı eğir köklerini mevsiminde su içinden toplayıp ipe dizerler. Çok yararlıdır. Bir dam yellenmeye ve mide rahatsızlığına yakalansa bu eğirden yemekten önce açken kullansa düzelir. İştah kabartır, görme kuvvetini artırır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 152).

Malatya'nın tatlılarının ve diğer yiyeceklerinin övülmesi: Dağlarında gezengevi adında bir kudret helvası vardır ki Allah'ın izniyle gökten inip meşe ve pelit ağaçları yaprakları üzerine yağın müşhil özellikli bir helvadır. Dağlarında meşe ağacı, ovalarında pazı, ıspanak, lahanası ve diğer sebzeleri boldur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 15).

Ahlat şehri külliyyatının tamamlanması: Bu Ahlat şehrinin yüksek dağlarında binlerce çeşit maden vardır, ama bunların içinde en beğenileni ve makbul olanı kırmızı zırnıktır. Sabun ile karıştırılıp insan vücuduna sürülse bir kıl koymayıp insan vücudunu öyle temiz ve yumuşak eder ki sanki pamuk gibi beyaz olur. Ve cüzzam hastalığına tutulan bunu siyah üzümle bir dank miktarı yese kaba hastalığından, barastan, firengiden, cüzzamdan ve saçkırandan Allah'ın emriyle kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 96).

---

¹ Kırlarda yetişen, uzun boylu, gövdesinden süt gibi bir madde çıkan, dikenli bir ot.

Van'ın içecek çeşitlerinin övülmesi: Van şehrinin içeceklerinin en beğenileni Vereke Dağı balının şerbeti cana can katar. Hatta tarçın ile 3 gün dursa birazcık keyif verir. Sergiloğlu ve Şirek Ermeni bağlarının üç günlük temiz helâl şırası can kuvvetidir ve insan bedenine sâfi kandır. Ve âbışülle şerbeti, reybas şerbeti ve elma şerbetleri ünlüdür (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 125).

Hurma ağacının diğer bir özelliği: Meyvesi gayet besleyici, güçlendirici, mideyi düzeltici ve hazmı kolaydır. Sirkesi, helvası ve şerbeti insana hayat verir ve görme gücünü artırır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 261).

Basra şehrinin nefis tatlı yiyeceklerinin övülmesi: Basra'nın kiblesi dışında lezzetli bir tuz vardır ki eşi, benzeri yoktur, her derde devadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 291).

Kargaçamı menzili: Musul'da Şat kenarında çam sakızları kaynar. Gayet lezzetlidir. Esmerdir ve değişik bir lezzeti vardır ki, yiyenin damağını kokulandırır. Ve her sabah birer miskal kullananın vücudunda safra, balgam ve diğer zararlı salgıları tamamen mahveder, insan karnında olan solucanları tamamen kırıp alttan dışarı atar. Görme kuvvetini artırıp insanın dişlerini inci tanesi gibi temiz ve pâk eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 354).

Aydıncık şehri Karabiga Kalesi: Karabiga'nın suyu ve havasının tatlılığından mahbûbu ve mahubesi çoktur. Bağ ve bahçesinde hünnab ağacının meyvesi çok meşhurdur ve çok beğenilir. Onun için bu şehirde hünâm hastalığı, boğaz ve ağız ağrısı, şişmesi olmaz, zira bu çeşit hastalıklara kuru hünnab suyu ve dut şerbeti gayet faydalıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 153).

Bosnasaray şehrinin içecek çeşitlerini bildirir: Bahar günlerinde bu şehirde keçi sütünden tam üç ay surutka suyu, yani peynir suyu edip çarşı pazarda fiçı fiçı surutka satarlar. Bütün halkının tabiatlarını müshil edip yüz renkleri kırmızımsı olur, ama keçi sütünden yapanın surutkasını yağma edip içerler. Gerçekten de başka diyarlardaki hekimlere göre de sarı keçi sütü bahar günlerinde vücutta olan safra, sevdâ ve balgam karışımını mahveder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 228).

Acem diyarında Tirepişvar Kalesi denilen yerin dağlarında bir çeşit kara balmumu olur. Misk ve ham amber gibi güzel kokusu insanın damağında kokulanır. Hatta öyle faydalıdır ki yaralanan kişiye muşamba edip sarsalar o an yeniden hayat bulmuş gibi olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 16).

Felemenk şehrinin sahrasında bazı şebekeli bostanlarında bir çeşit lahana biter, kat kat yaprakları vardır. Yapraklarının tam ortasında göbeği olacak yerinde adam kellesi kadar, daha büyük ve küçük kabak olur. Bu kabak içinde asla çekirdek yoktur, incir içi gibi ağızına kadar dolu darısı ve dopdolu sarı balı vardır. Frenk hekimleri bunun 70 özelliğini yazmıştır. Evvelâ dış yeşil yapraklarını boranı edip yiyenlerin yüzlerinin rengi kırmızımsı olup bütün yeli giderip görme kuvvetini artırır. İçindeki kabağını yiyen şişman ve iri olup sağlıklı olur. Tam olarak olgunlaştığında balını şerbet edip içenin ciğeri tazelenir ve şerbeti 3 gün durup içene iyi sarhoşluk verir alkolsüz bir bal suyu olur ki insana kuvvet verir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 223).

Çemerne Dağı Yaylağı: Bu Çemerne Yaylası Hersek Sancağı'nın ortasında yüksek bir dağdır. Bu ova öyle yüksek bir yerdir ki tüm bitkiler ve derde deva olacak ve ilaç yapılacak otlar burada mevcuttur. Hatta bu yaylanın batı tarafında bir eski tapınak var, hâlâ mamur olup bu kilisede Eflâtun, Bokrat, Sokrat, Calinus, Ristetalis, Batlimus, Feylesof ve Feylekos adlı hâkimler

bu tapınakta kalıp yüksek dağda yetişen şifalı bitkilerden râvend-i Rumî, sümbül-i Rumî, yebhuru's sanem, yani adam gibi abdüsselâm otu, cedvâr-ı Rumî, salep, mahlep, ıskın, reybas, çöpçini¹, saparna², labada kökü, şahtere, roka, havlıcan-ı Rumî, sade, ırkılcanah, çilek ve lezinnebî gibi otları eski hakîmler bu yaylada toplamak için bu tapınağı yapmışlardır. Halen bu diyardan hekimler bu yaylağa gelip adı geçen şifalı otları ve nice yüz bin çeşit ilaç yapılan bitkileri toplayıp tüm vilâyetlere götürürler. Kısacası ecele derman olsa burada bulunur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 279).

Gabele Kalesi'nin dışında, batı tarafında Gabele Çiftliği kasabası vardır. Bu kasabanın etrafı taşlık olmakla beraber sıcakları çok şiddetli olup havası ağır olduğundan sıtması gayet çok olur, ama bütün halkı keçi sütü surutkası içmekle, pivo ve bal suyu içeceklerinden bol bol içmekle sıtmayı def edip sağlıklarına kavuşurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 284).

Tanrı'nın garip hikmeti: Hazret-i Süleyman ak devleri Hersek ili dağlarına sürdüğünde devler açlıklarından dağların topraklarını yedi, ama bıyıkları, saç ve sakalları tamamen döküldü. Daha sonra Hz. Süleyman devlerin bu hâllerinden haberdar olup Hz. Süleyman ve hekimleri ve Âsaf-ı Berhayâ "Evet padişahım, o Hersek dağlarında zırnık bulunur. Eğer o dağlarda insan olsa, o dağlarda bulunan zırnıkta uğrayan berrak sulardan insanoğlu içse saçını sakalı geç gelip 40 yaşına kadar mahbûb oğlanları ola. O zırnık toprağından tüylü adamlar kıllarına sürseler derhâl bir kılı kalmayıp insan vücudu billur gibi olur" dediklerinde meğer Hz. Süleyman'ın hatunu Saba şehri padişahının kızı Belkıs Hatun'un topuklarından yukarısı kılı

¹ Su kenarı ve sulak yerlerde yetişen bir bitkidir. Doğu Asya'nın mühim ev ilaçlarındandır.

² Beyazımsı sarımsı çiçekleri olan, kırmızı yuvarlak bir bitkidir.

imiş. Hemen Hz. Süleyman bir ifrite emredip ve Hersek’de mahpus olan devlere bir tohum gönderip,

“Bunu eksinler ve yesinler ve bize yedikleri zırnıktan göndersinler” diye buyurunca hemen ifrit göz açıp kapayıncaya kadar Hersek’e gelip baklayı devlere verip devlerden zırnık alıp yine yıldırım gibi gelip Belkıs Ana zırnıkı kıllı olan yerlere sürünce Belkıs Hatun’un vücudu inci gibi olur.

Sonra Süleyman Nebî de kullanır. Zırnık sürünmek Hz. Süleyman’dan kalmıştır. Ve Hz. Risâlet-penâh efendimizde kullandıklarından ümmetlerine sünnet olmuştur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 284).

Korokonder Kalesi: Bu kalenin çevresinde geniş bir düzlükte büyük bir ağaç vardır. Bu ağaç öyle gölgeli, öyle yaprak ve dal verir ki dünyada benzeri yoktur. Her biri fil cüssesi kalınlığında 300 adet dalı vardır. Rum salatası yaprağına benzer ince, mayhoş yaprakları vardır, yenilir. Lakin Yaratıcı’nın hikmetiyle tüm ekşi şeyler kabızlık verirken bunun yaprağı ekşi olmasına rağmen sinameki kadar müshil özelliğinde yaprakları vardır. Dallarının üzerine dizilmiş yeşil kabuklu meyvelere sahiptir. Bu meyveler ise misk ve amber kokulu ve gayet güçlendirici meyvelerdir. Çekirdeği yoktur ve yeryüzünde bu cinsten sadece bu ağaç vardır, başka benzeri yoktur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 6).

Kırım’da 5 adet hamam bulunur. Bu hamamların tüm hizmetçileri ve tellâkları tamamen kocakarılarıdır ki her biri Restâlis, Calinus, Bokrat, Sokrat gibi yaşlı hekim kadınlardır. Kese sürerler, şerbet yaparlar, kırık ve çıkık olan kimselere ilâç yapıp çeşitli hastalıklara yakalananlara bu tellâk kadınlar hacamatlar edip türlü şişeler ve yakılar koyup hastalarına ilâç ederler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 101).

Kırım'da Beç şehri içerisinde hekimler çarşısı vardır. Burada 100 adet dükkân vardır. Bazı dükkânların önünde iskemleler üzerinde beyaz sarıklı, Boşnak kalpaklı, Tatar suratlı, Tatar giyimli ve kalpaklı, elleri ve ayakları zincirli Müslüman esirleri vardır. Bunların kimi kara Arap, kimi civan yiğitler ve kimi aksakallı ihtiyar yaşlı adamlardır. Bunlar boyunlarını büküp iskemleler üzerine oturup önlerinde iri tunçtan havanlar içinde ilaç yapmak için besbâse¹, kebabe, tarçın, dâr-ı fülful², kakule, zencefil, eğir ve başka şeylerle çalışıp onları havanda döverler. Fakat biraz sonra dükkân sahipleri gelip bu esirlerin bellerinden kuşaklarını, başlarından sarık ve kalpaklarını alıp her adamın koltuk altında bulunan bir saat anahtarını (kurma kolunu) sokup çevirdi. Bunun üzerine esirlerin elleri, başları, gözleri ve kaşları oynamaz oldu. Meğer bunlar tamamen tunçtan saat gibi adam şeklinde yapılmış çarklar ile saat gibi hareket edermiş (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 102).

Kavala Sancağı toprağında Bereketli adında küçük bir kasaba vardır. Bu kasabada ki Bereketli eriği başka yerde yoktur. Yemesi güzeldir ve hazmı kolaylaştırır. İnsanın ciğerini tazeler. Hatta Osmanlı'nın içkilârcıbaşı tarafından bir ağa bu Bereketli'ye gelip erik kurutup her sene padişaha gönderir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 53).

Atina'nın Mecnun Dağı'nda bulunan bitkiler ve şifalı otlar: Bu yüksek dağda olan bitkiler, otlar ve deva otları başka yaylada yoktur. Hatta adamotu, ravend-i rûmî, dürüğü otu, labada, ışkın, ribas ve yüz binlerce benzer ilaç yapımında kullanılan şifalı bitkiler yetişip bütün dertlere deva bulunur.

Hatta bahar mevsiminde bu yüksek dağın tepesine çıkan insanlar tutya, sümbül, menekşe, müşk-i rûmî, nergis, reyhan,

---

¹ Hindistan cevizi çekirdeğini örten özlü zardır.

² Tiflis biberi olarak da adlandırılan uzun biber.

ful¹, şakayık, lâle ve zerrin gibi türlü ot ve bitkilerin kokusunu alırlar. Eski zamanlarda bütün dünyanın hekimleri be usta tabiplerinin bu şehri mesken tutmasının asıl sebebi bu dağın şifalı otlarıdır. Bu şehir İspanya Kralı'nın elinde iken tüm illerden hekimler ve tabipler bu dağa gelip topladıkları şifalı otlar için yüz bin altın gümrük verirlenmiş. Hâlâ yine nice ilaçlar yapıp Frengistan'a gider, asla bir akçe gümrük vermezler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 120).

Angili Kasrı Kalesi: Ereğli Kasrı da derler. Kale dibinde akan Angiliyoz Gölü'nün sayısız yılan balığı vardır. Başka illere de tuzlayıp götürürler. Bu yılan balıklarını yiyen ömründe ağrı hastalığı görmez, gayet faydalı ve güçlendiricidir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 277).

Avlonya şehri yiyecek ve içeceklerinin beğenilerinden: Avlonya zifti gibi lezzetli bir zift dünyada yoktur. Özellikle bir bardak içinde zifti kaynatıp bardağa koyup çalkalayıp, artanını döktükten sonra o bardaktan su içenin vücudunda asla safra, sevda, balgam ve soğulcandan bir hastalık kalmayıp tertemiz olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 314).

Ohri Gölü: bu gölde olan türlü balıklar başka diyarlarda yoktur. Özellikle yılan balığı güçlendirici ve kuvvet vericidir. Ve ağrı hastalığına iyi gelir, yiyip başını tuzlayıp balık başını kendi başında götürse Allah'ın emriyle o adam şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 325).

İstanimaka Kalesi'nde bulunan Maden Deresi denilen yerde kuyumcu şapı madeni vardır. Bu şap ishali kesmeye yarar. Aç karnına 2 nohut tanesi kadar bu şaptan yiyenin ishal kanı Allah'ın emriyle kesilir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 341).

---

¹ Taşkırangillerden, birçok türü bulunan ağaççık ve onun güzel kokulu çiçeği.

Bahir Kalesi'nin özellikleri: Deniz kıyısında alçak bir düzlükte yapılmış güzel bir kaledir. Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Bu kale kapısından 50 adım uzakta kapı önünde bir ağaç vardır. Yeryüzünde bu kadar garip görünümlü bir ağaç yoktur. Çitlembik ağacına benzer. Bu ağaçtan bir çeşit saf yağ çıkar. Bu yağ 72 hastalığa devadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 49).

İzmir'de 300 adet sağlam bezirgân mahzeni vardır. 40 kahvehane, 70 sabunhane, 200 meyhane, 20 bozahane, 20 boyahane, 1 çarşı saraçhane, 1 şemahane ve 1 gümrükhane vardır. Bedesten yoktur, ama insanoğlunun eceline derman can otu hanlarda mevcuttur. Ölü bedene can veren, yaşlıyı genç eden dilber lebi, kuş sütü ve insan sütü bulunur. Burada miskal ile insan sütü satılır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 52).

Sakız Adası'nda bulunan Aya Moniya Manastırı Rumların çok değer verdiği bir yapıdır. Buraya nice Hristiyan milletlerinden binlerce mallar adak olarak gelir. Yaklaşık bin papazı vardır. Gece gündüz misafirleri vardır. Nefis yemekleri dışında sarnıçlarında kırk yıllık şarapları ve rakıları bulunur. Şehirden bazı kişiler baş ağrısına ilaç olsun diye içip baş ağrısından kurtulurlar. Ama sonra yeniden baş ağrısı yapar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 65).

Sakız Adası'nın lezzetli, etli, hoş koyunu ve besleyici keçileri vardır. Bu adanın sığırı kadar lezzetli, hafif ve hazmı kolay sığır yoktur. Yılda 10 bin sığır bu adada 10 gün dursa o kadar iri ve semiz olur ki anlatılamaz. Bütün halk sığır eti yer. Hekimlere göre sığır eti yiyen anlayışlı ve akıllı olur. Aynı zamanda gözlerinin görme kuvveti de artar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 67).

İrk-1 sûs yani biyankökü (meyankökü) özellikleri: Bu şifalı otu değirmenlerde dövüp bir gece suda yatırıp şerbetini çıkarırlar. Sabah ve akşam bir kâse içerler. Tüm Mısırlılar bundan şifa bulup ismine ırk-1 sûs derler. İnsan vücudunda olan tüm sevdayı, safrayı, balgamı, nefes darlığını ve öksürük gibi nice hastalıkları defeder. Harareti alır. Mesane yolunu açar ve gayet idrar sökücüdür. Hatta mesanede olan taşı da yok eder. Hekim Davud Tezkire-i Müfredât'ında 70 tür özelliğini yazmış ve denemiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 78).

Eski Köşk şehrinde Gök Lop adıyla meşhur bir incir vardır. Her biri kırkar ellişer dirhem gelir. Yiyene asla sıkıntı vermez. Kurusunu da küfelerle başka diyarlara götürürler. Üzeri şekerli bir incirdir ki Tîn süresinin bunun için indiği düşünülür. Hazmı kolay, besleyici, görmeye yararlı bir incirdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 96).

Nazilli inciri: Yedi iklimde meşhurdur. Küçük esmer bir incirdir, ama yiyenin damağında misk ve amber kokusu kalır. Çok yense bile kolay hazmedilir. Asla hararet ve kuruluk yapmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 98).

Muğla şehrinin Gökâbâd kazasında sığla yağı çıkar. Kavak gibi küçük ağaçların kabukları kazınıp çuvala doldurulur. Sonra o kabuklar cenderede sıkılıp tulumlara koyulup yedi iklime gidip ve mübarek gecelerde buhur yakılır. Cüzzam hastaları bu yağı burunlarına, yüzlerine, kulaklarına sürüp kurtulurlar. Hekimler ondan aselbend¹ yapıp Anadolu'ya gönderirler.

Bazı hekimler ona ispet yağı der ama değildir. Bunun bir damlası bile sürülse bir hafta misk ve amber kokar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 139).

---

¹ Hekimlikte ve koku yapımında kullanılan ve aselbent ağacından gövdesi çizilerek elde edilen bir tür reçine

Melik Gâdir ziyareti: Bu ziyarete yakın eski bir kilise vardır. Bu kilisenin güneyinde bir pınar çıkar, biraz tuzlucadır. Ama bütün hekimler içeceklere bundan karıştırır. 7-8 kere amel eder insan bedeninden hastalıkları defeder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 241).

Şam'ın yiyecek ve içecekleri: Elması gayet hoştur. “Elma gibi faydası boldur” sözü bunun hakkındadır. Hamevî kaysısı bu dünyada benzeri yoktur. Ne kadar yenilirse yenilsin ağırlık vermez, sindirimi kolaydır. Ayvası da meşhurdur. Göbeğini oyup içine mastaki sakızı koyup yumuşak kül içinde pişirip kullanıldığında görme gücünü artırır ve vücudu yumuşatır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 279).

Bir-i Cedîd, yani Yeni Kuyu menzili: 1081 tarihinde Sultan IV. Mehmed Han'ın annesi tarafından yenilenmiştir. 40 kulaç derinlikte can bağışlayıcı bir sudur. Bu kuyu yanında bir musallâ sofrası ve bir mihrabı vardır. Bu mahallin dört tarafında sinameki boldur. Her diyara buradan sarı sarı çiçekleri olan sinameki gelir. Hekimler müshil macunlarına karıştırırlar. Yumuşatıcı bir ilaç haline gelir. İshal edici bir özelliği vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 303).

Nar Vadisi Menzili: O vadide bulunan temr-i hindî (demirhindi) ekşicedir ve harareti keser. Demirhindi hakkında hadis-i şerif vardır, “Bütün ekşiler kabız edicidir, demirhindi hariçtir” buyurmuşlardır. Burada yollarda bulunan suları çok içmekten sakınmak lazım. Su çok içilirse ishal eder. İshalin neticesi ölümdür. Sözü'n kisası bu Kâbe yolunda yağlı yemek yemeyip az su içmek gerekir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 414).

Sultan Gavrî Türbesi: Bu türbede bir dolap içinde Hazret-i Peygamber'in abdest makraması, sürmesi, mili ve sakalından

birkaç tel bir mücevher kutu içinde bu dolapta kilitlidir. Bu sürmeden gözüne çeken kişinin görme kuvveti artar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 116).

Yeryüzündeki hekimler her diyarda faruk tiryakı yaparlar. Ancak hiçbiri Mısır faruğu gibi olmaz. Zira bu faruk kursu Mısır'a mahsustur. Kurs: Öncelikle bu kurs yılanın vücudundan elde edilir. Sultan Kalavan vakfından neferlerin oluşturduğu bir ocaktır. Cizre'de Habiroğlu köyünde otururlar. Yılda bir kere Temmuz ayında faruk tiryakı avlarlar. Avlayacakları zaman sadece gözlerinin görüldüğü keçeden esvaplar giyerler. Behnisa, Feyyam ve Ahdar Dağı taraflarına varıp ava gittikleri vakit yılanlar şiddetli sıcaklardan dolayı cansızdır. Avcılar onlarla mücadele ederek avlayıp onları faruk ile sıvanmış sepetlere koyup sarhoş edip götürürler. Bu yılanlar Kalavan Şifa Yurdu'na getirilir. Burada farukhane bölümü vardır. Yılanlar burada tutulur. Meslekleri ve sırlarını başkalarının görmemesi için bu tehlikeli yere yabancılardan kimseyi koymazlar. Bu farukhane büyük bir medresedir. Burada tıp ilminden başka bir ilim görülmez. Bu medresede hekimbaşı, hekimbaşının on adet yardımcısı, duacı, 12 adet avcı, pişirici ve kasaplar hizmet eder. Bunların her birinin kullandığı çeşitli aletler vardır. Yaklaşık 100 kütük parçası ki her kütüğün ortasında mihli çiviler vardır. Ve 100 kadar Dahhak kılıcına benzer kasap satırları vardır. Yüz kadar da sırçalı toprak küpler vardır. Son olarak ise ince elenmiş tuz kullanırlar. Önce bu aletler hazır edilir. Ardından duacı ayağa kalkar ve oradakilerin hepsi de bunu üzerine ayaklanır. Önce besmele, hamd ve salavattan sonra başta Osmanoğullarına, hayrat sahibi Sultan Kalavan'a, Lokman Hekim'e, Fisagor'a, hekimlerin sultanı Ebu Ali Sînâ 'ya ve diğer hekimlerin ruhlarını sırasıyla amp ve ordaki diğer hazır olanlar için esenlikler dileyip tekbir getirip Fâtiha okuyup eller yüze sürüldükten sonra avcıbaşı ve üç yılan kasabı avlunun ortasında duran 12 sepetten birinin ağzını

sökünce zehirli yılan kurtulur. Yılanlar can havliyle sağa sola sıçrayıp kendilerini duvardan duvara vururken hekimbaşının hizmetçileri ve avcıları, hepsini bir yere toplayıp faruk ile sıvanmış ihramların içine koyunca sakinleştiler. Sonra avcı ve kasaplar ellerine satırları alıp ihramlar içindeki yılanları sırayla çıkarıp bir tür küçük beyaz yılanları koyunlarına koydular. Bu yılanlar misk yılanlarıdır. Misk gibi kokarlar. Bunlardan faruk olmaz başka ilaç yapımında kullanılır. Bütün misk yılanları bir kenara toplandı. Medresenin gölge yerine uzun bir ip bağladılar. Bütün beyaz yılanları o ipe boğazlarından astılar. Sonra o yılanların ağzına pamuk ile Susa zeytinyağından damlatınca yılanlar ölüp şişmeye başladılar. Bu yılanlar kırk gün kırk gece asılı durup bütün yılanların derisinin içi kakule içi gibi keskin bir misk kokusu oldu. Sonra bir tür küçük kısa nakışlı yılanları çıkardılar. Bunların başları ceviz kabuğu gibi yuvarlaktır. Bunlar Safi yılanıdır. Hazreti Adem ile Cennet'ten sürülen yılanların neslindedir. Bu yılanlar yumurtadan yavru çıkarmaz, diğer hayvanlar gibi doğurmuş. Sonra avcı ve kasaplar besmele çekip şifa niyetine diyerek ihramdan büyük bir yılan çıkarıp yılanı çivinin ortasına koyup sol eliyle yılanın başını kuyruğu ile tutup sağ elindeki satırı indirince yılanın vücudu başsız ve kuyruksuz mermerde sıçramaya başladı. Sonra kesilen yılanları bir kasap alıp karnını yarıp bağırsakları ve yumurtalarını yarıp başka bir kasaba atar. O da yılanın derisini soyar. Sonra hekime verirler. Hekimbaşı yardımcıları, soyulmuş yılanları küpler içinde temizler, tuzlar ve ateşe koyar. Hekimbaşı saat tutup küplerin altında santa ağacı yakarlar. Ama hepsinin dilinde zikir vardır. Kısacası 12 avcı ve kasap bu şekilde 10 yılanı kesip başını ve kuyruklarını da deva için saklarlar. Bu arada ibretlik bir olayda yaşandı. Bu öldürülen yılanların derileri, bağırsakları ve yumurtaları yığılır. Kasaplar toplanıp bu yılan artıklarına elenmiş ince tuzu saçarken kasabın biri elini çekip acıyla inler. Derhal

avcibaşı adamın parmağına tükürüğünü sürüp yıkanmış yılanlardan 3 tane getirip adamın parmağına sardı. Onlar şişince başka sardılar. Onlar şişmeyip sadece rengi değişti. Onları da kaldırıp avcibaşı adamın parmağını ağzına alıp tükürdü, adamın parmağına biraz faruk-ı azam sürdüler. Adamın acısı dinip zehirlenmekten kurtuldu. Meğerse bir vuruşta düzgün kesilmeyen yılanların birinin başı ve kuyruğu yanlışlıkla yılan artıklarının içine bırakılmış.

Bu yılanların derileri, bağırsakları, ciğerleri ve yumurtaları satın alınıp Frengistan hekimlerine götürülür. Her uzvun bir başka hastalığa şifası vardır, hemen tesir eder. Sonra temizlenmiş ve tuzlanmış yılanları küplere koyup ocakta belli bir süre kaynatırlar. Bu küplerin üzerine onlar kaynarken kehribar gibi sarı bir yağ çıkar. Hekimbaşı kepçe ile o yağları alıp şişelere doldurur. Sonra hekimbaşı bu yılan yağlarını zeytinyağı ile karıştırıp ateşe koyar. 3 saat sonra indirince misk ve amber kokulu bir yağ ortaya çıkar. Hindistan'da cüzzam, behak ve beras gibi hastalıklar çoktur. Bu yağ oranın suyu ve havasına çok faydalıdır. Bu yağdan o rahatsızlıklara yakalananların bir kere vücuduna sürseler Allah'ın emriyle vücudunda bir hastalık kalmayıp inci gibi olur. Ancak bu Mısır iklimi için bir faydası yoktur, tesir etmez. Ama Mısır'da cerebe ve hafakana yakalananlara 40 gün birer dirhem yedirilir, Allah'ın izniyle kurtulur. Sonra bu yılanların çorbasını yapıp dağıttılar. Bu çorbayı bazı hastalıklara göre ilaçlar ekleyip başka diyarlara da gönderirler. Çok besleyicidir, görme kuvvetini artırır, basuru keser. Bu yılanların sırt etlerini dövüp macun gibi ezerler. Burada buna yılan kursu derler, beyaz bir macun olur. Sonra bütün ilaçları elekten geçirip halis bal ve yılan kursu ile karıştırıp 3 kazan faruk tiryakı pişirirler. 2 kavanoz padişaha, 1 kavanoz paşaya, veziriazama, şeyhülislâma, hekimbaşına ve Mısır mollasına hediye gönderip

kalanını ise Kalavan şifhanede yatan hastaların hastalığına göre verirler.

Yılan kursundan elde edilen faruk tiryakları şu şekildedir:

Tiryak-1 ekberdir ki 176 derde devadır ve 67 unsurdan oluşur.

Faruk-1 erbaa, midede ve bağırsaklarda olan yeli ve 40 çeşit hastalığı defeder.

Tîn-i mahtûm tiryakı, bir adam öldürücü zehiri içse, yılan ve diğer haşarat soksa, 1 miskâl yese Allah'ın izniyle kurtulur.

Çamur tiryakı, Hekim Cürcanî'ye göre yılan sokana ve içini temizlemek isteyeneye çok faydalıdır.

Kuru tiryak, bütün haşarat sokanlara yararlıdır.

Albanuş tiryakı, tüm yellere, yılan ve çıyan sokana yarım dirhem su ile ezip yedirirlerse şifa bulur.

Hürmüs-i kebir tiryakı, bütün zehirlere faydalı olduğu gibi başka özellikleri de vardır.

Emir Balyus tiryakı, insanı güzelleştirir ve rengini saflaştırır.

Tüm bu tiryaklar Kalavan Şifhanesi'nde pişirilirdi. Fakat asrımızda yaptıkları tiryak Hekim Halyuş tiryakıdır. Hekim Halyuş tiryakı: Öyle bir tiryaktır ki dünyayı verseler değişilmez. Her ne hastalık için yese şifa olur. Cüzzama, berasa ve bunların benzeri hastalığına birer miskâl yense Allah'ın izniyle bu hastalık bedeninden ter ile çıkıp sağlıklı olur.

İçindekiler şunlardır: Yılan kursu, karanfil, sadıç, zencefil, Hindistan cevizi, kakule, çıntıyana, karagünlük, mür, asl-1 kebere, kına, ûdü'l-kahr ve habb-1 belsân, seliha, tarçın,

sümbül-i hindî ve zerâvend birer dirhem koyulur. Kereviz tohumu, havuç tohumu, karabiber, dâr-ı fülful ve habbü'l-kâr bunlardan da üçer dirhem koyulur. İkişer dirhem safran ve nuhve, dört dirhem kırdımân. Bunları saf bal ile karıştırıp 3 gün bir kapta beklettikten sonra afyon ve lâden ve safradan üçer dirhem koyup ezerler. Ve bir miskal eşek mayasından karıştırırlar. Macuna bunları da katarlar. Faydasında sınır yoktur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 145-151).

Nil içinde bulunan hayvanları ve özelliklerini bildirir; Evvelâ Nil nehri içinde binlerce çeşit balık vardır. Ama bunlardan timsah, çok heybetli ve zararlı bir hayvandır. Avcılar yağını alıp şiddetli sıcakta insanın bedeninde sızdığı yerlere sürseler Allah'ın emriyle geçer (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C. 10, 186).

Allah'ın hikmeti ile Nil'de riâde balığı denen bir balık vardır. Her kim tutup yemek isterse o an eli kurur, bırakırsa eli iyi olur. Bütün balıkçılar, ağlarında çıktığı zaman serbest bırakırlar. Ama bazen ölüsü karada bulunup özelliği için alınır. Sarılığa yakalanan veya ağrı hastalığı olan kimse ara ara koklasa sarılıktan kurtulur, meşhurdur. Sıtma tutan adam o balığın ölüsünü boynuna sarsa Allah'ın emriyle kurtulur. Bir adam sudâa, yani baş ağrısına yakalansa, bu balığı canlı olarak o başı ağrıyan kimsenin başının üstüne koysalar, Allah'ın emriyle kurtulur. Bu balığa İdris balığı da derler. Alabalık gibi nakışlı bir balıktır ki nice derde devadır. Hâlen ilaç yapımında kullanılır fakat yemek yasaktır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 189).

Mısır'ın sanayi ehlini bildirir; Tiryâk-ı fârûk: Kalavan Sultan dar-ı şifasında pişer. 7 iklime kursu ve fârûku Mısır'dan gider. Akrep macunu: Bu iş için çalışan 10 kişilik akrep avcıları vardır. Hekimbaşı akrep macunu yapmak istediğinde o avcılar harabelere varıp yerleri kazarlar. Kazdıkları çukurlara içinde bir

parça ciğer olan kâseler koyarlar. Gece olup akrepler kokuyu alıp kâseye düşerler. Avcılar gelip akrepleri toplayıp Kalavan dârûşşifasında hekimbaşya verir. Onlar da kuyruğunu ve ayaklarını makasla kesip çömler içinde pişirip yağını alıp vücudunu şeker ile macun yaparlar. Bir adam işeme zorluğu çekse, yarım nohut kadar yese mesanesini açar. Gayet idrar söktürücüdür, çok kullanmamak gerekir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 204).

Mısır'da 70 çeşit miskli, besleyici, ferahlatıcı ve faydalı macun vardır. Bunlardan tiryak-ı faruk, faruk-ı Erbaa, akrep macunu, kara sakankuru macunu, deniz sakankuru macunu, timsah gözleri, timsah kalbi, timsah dişi ak düşmüş göze külünü mil ile çekseler Allah'ın emriyle gözü parlayıp görme kuvveti artar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 241).

Matariyye Kuyusu mesiregahı: Mısır'ın kuzeyinde Hz. İsa'nın nazargâhıdır. Orada bir havuz vardır, bütün hastalar oraya girip şifa bulurlar. Daha önce bu bağda belsem ve belisan ağaçları varmış. Hz. İsa mübarek elleriyle dikmiştir bu ağaçları. Mısır'dan başka diyarda olmazmış. Yağını çıkarıp padişah hazinesinde saklardı. İnsan zehir yese, ondan bir parça yese kurtulur. Bir adamı akrep, yılan, çıyan ve böcek ısırma soktuğu yere belisanı sürseler ve yedirseler kurtulur ve sızıya sürseler şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 256).

Mısır'ın ibretliklerinden biri, Mısır'da cümmez ağacı denen uzun bir ağaç vardır. Mısır'ın en uzun ağacıdır. Meyvesi sanki incir gibidir, ama çekirdeği yoktur içi boştur. Çok kolay sindirilebilen lezzetli bir meyvedir. Tıpta da kullanılır bu meyveler. 5-6 tanesini yesen üzerine de su içsen 2 amel edip görme gücünü artırır. Bir adam ishal olsa, yeşil yaprağını dövüp suyunu içse ishalini keser. Ağacın gövdesi yeşildir. Hekimlerin

bildiği nice özellikleri vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 262).

Mısır'da bulunan bazı yiyecekler; Soğan turşusu, kokusu adamı helâk eder. Balgamı giderir. Hıyarşenbe meyvesi¹, ceviz ağaçları gibi ağaçları olur. Yılan gibi uzun bir meyvedir. Başlangıçta yeşildir, olgunlaşınca siyahlaşır. İçinde boğum boğum siyah balı olur. Hekimler macunlara koyarlar gayet faydalıdır. Müshil özelliktedir. Çok değerli bir ilaçtır. Santa ağacı, Bir iki adam cüssesi kadar uzun ağaçlardır. Yaprakları ılgın ağacı yapraklarıdır, ama meyvesi olmaz. Yaprığı ishale faydalıdır. Havanda dövüp bal ile karıştırıp beşer dirhem aç karnına yeseler ishali adam şifa bulur. Söğüt ağacı, Boldur. Mısır'da yaprağı sarılığa faydalıdır, ağaç havanda dövülüp suyunu sıkıp bir kâse ile bir gece ayazda dursa, sabah kullanılsa, Allah'ın emriyle kurtulur. Ve yürekte kurdu kırar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 267, 268, 269).

Mısır'da bulunan bazı bitkiler; Muz, besleyici bir macundur. 4-5 tane yense et yemiş kadar doygunluk verir. Sindirimi kolaydır ve gayet faydalıdır. Bedene kuvvet verir, görme kuvvetini güçlendirir, tabiatı yumuşatır. Mavi karpuz, bir çeşit karpuzdur. Anadolu'da yabana atarlar fakat Mısır'da bazı yerlerde altına satarlar. Mısır'ın suyu ve havasına göre insana hayat verir. Bir hasta şiddetli sıcaktan ölüm derecesine varsa bu mavi karpuzun suyundan 1-2 fincan içse vücudu buz gibi olup harareti gider. Hekim Davud Müfredât-ı telifinde o kadar faydalarını yazmıştır ki. Bu karpuz başka diyarda bulunmaz yalnız Mısır'a mahsustur. Abdullâvî², bu da kavun tadında bir şeydir. Ortası yumru, başları sivri, eğri büğrü, alaca bir bitkidir. Çekirdeği vardır. Tadı ekşidir. Mesaneyi sökücüdür. Tıp

¹ Baklagillerden kara renkli olan meyvelerinin içindeki çekirdekten başka, hekimlikte kullanılan bir bitki.

² Hıyara benzer uzun bir kavundur.

kitaplarında bu abdüllâvî Hazret-i Peygamber'in mucizesiyle yaratılmıştır derler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 269).

Âb-ı ırkasûs, yani meyankökü suyu: Mısır'da bulunan bir meşrubattır. Anadolu'dan gelir. Dibeklerde dövülüp bir gece su içinde yatar. Sonra süzülüp içilir. Hâkim Davud 70 adet faydasını yazmıştır. Bunlardan en önemlisi mesaneyi tertemiz edip idrarı söker, bütün balgamı söker ve insan vücudunda olan harareti alır. Mısır halkı bu ırkasûsu içmeseler şiddetli sıcaktan cüzzam olurlar. Gerçekten de yıl boyunca Mısır halkı bu suyu içer, çok faydalıdır. Demirhindi suyu: Bu da Mısır'a hasır. Ciğeri tazeler, safra ve sevdâyı yok eder, ekşice bir şerbettir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 271).

Mısır'da Ruveyhib Köyü'nde gâsûl denen bir ot yetişir. Sarı bir ottur. Çok dikenli bir ottur. Birçok özelliği bulunur. Bunlardan biri şudur ki, gâsûl tohumunun ekmeği yürekte yeli ve kanı kesip zehire çok faydalıdır. Ekmeği karadır ve kahve tadındadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 352).

Bu İsvan'da 40 çeşit maden çıkarılır. Bunların dışında da tuz, balmumu, natrun ve yer sabunu olur. Balmumu, şiddetli sıcaklardan yerler yarılıp arılar orada bal yaparlar, yağmur yağınca yarıklarda olan arıların yuvaları kapanıp balı yağmurdan mahvolur, balmumu yerden dışarı çıkar, halk toplayarak satar. Bu balmumunun 40 çeşit özelliği vardır. Muşambası bel ağrısına, kulunca ve baş ağrısına gayet faydalıdır. Balını bir adam küçük Hindistan cevizi kadar yemekten sonra yese bütün yemeği eritip mideyi düzeltir, bütün yeli alır, gayet besleyici ve görme gücünü artırıcıdır. 40 gün yiyenin vücudunda safra ve sevdâdan eser kalmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 431).

Donkade Kalesi: Bu kalenin dağlarında karman denen kestane tadında içi çekirdekli bir meyve vardır. Küçük balık

şeklinde bir meyvedir. Alçak, küçük ağaçlarda biter. Ağacını kessen balık yağı gibi kokulu bir yağ çıkar. Başına bit düşen İbran kavmi bu ağaç yağından başına sürüp bittten kurtulur. Ak düşen göze sürme gibi 3 gün çekseler 40 yıllık ağı gider. Ama çok çekilirse görme gücünü yok eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 471).”

4. SEYAHATNAME’DE GEÇEN SAĞLIK KURUMLARI, YAPILAR VE OLUŞUMLAR

Sağlığın korunabilmesi için yalnızca hekimler ve ilaçlar yeterli değildir. Bu tedavilerin uygun bir şekilde uygulanabileceği aynı zamanda da bu tedavileri gerçekleştirebilecek hekimlere ve uzman kişilere kolayca ulaşılabilecek sağlık kurumlarına da her yerde ihtiyaç vardır.

Sağlık kurumları açısından Seyahatnameye baktığımızda karşımıza çıkan 4 başlık vardır. Bu başlıklar ana hatlarıyla hastaneler, hamam-ılıca ve içmeler, cami-türbe ve tekkeler, şehir ve kasabalarıdır.

4.1. HASTANELER

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde edindiğimiz bilgiler ışığında Osmanlı medeniyeti döneminde sağlık hizmetlerinin çoğunlukla vakıflar aracılığıyla sunulmakta olduğunu öğreniyoruz ki sağlık hizmeti sunan bu vakıflar bîmâristan, tımarhane, şifâhâne, dârüşşifâ adları ile anılır ki bu yapıların büyük bir kısmı devlet ricali tarafından hayrat olarak inşa ettirilmiştir. Bu arada

“Seyahatname”de cüzzam gibi bulaşıcı ve tedavisi dönemi itibari ile olası olmayan hastalıkların seyrinin izlenmesi, hastanın sağlıklı ortamdaki tecrit edilmesi için miskinler tekkesi, cüzzamhane gibi özel sağlık kurumlarının da olduğu görülmektedir. Eserde akıl hastalarının kaldığı tımarhanelerde hastaların tedavi sürecinde kullanılan müzik ve dans terapilerinin Osmanlı tıp tarihi açısından gerçekten çok ilgi çekicidir.

Seyahatname’den tespit ettiğimiz hastane olarak nitelendirebileceğimiz kurumları şu şekilde sıralayabiliriz.

- Fatih Sultan Han Dârüşşifası
- Sultan Süleyman Han Medresesi
- Fatih Sultan Mehmed Tımarhanesi
- Süleyman Han Hastanesi
- Sultan Ahmed Han Hastanesi
- Haseki Sultan Hastanesi
- Bayezid Han Darüşşifası
- İstifani Kilisesi Hastanesi
- Laslo Kral Manastır Hastanesi
- Yoranda Manastırı
- Sahip Giray Han Cami Şifahanesi
- Metrepolid Kilisesi Şifahanesi
- Mora Kasra Manastırı
- Aya Kudin Kilisesi Şifahanesi
- Sultaniye Dârüşşifası
- Aya Maniya Manastırı
- Nurettin Şehit Hastanesi
- Makam-ı Musa Hastanesi
- Cami-i Ezher Hastanesi
- Sultan Müeyyed Hastanesi
- Sultan Kalavan Hastanesi
- Koca Kasım Paşa Camii

Yukarıda sıraladığımız bu hastanelerin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Fatih Sultan Han Medresesinde büyük avlunun kible kapısı dibinde Müslüman çocukları için bir dârülkurrâ vardır. Bu medreselerin doğu tarafında yol aşırı hastalar, fakir fukara ve miskinler için bir dârüşşifa (hastane) vardır. Orada olgunlaşmış üstatlar, usta cerrahlar, yetkin hekimler dertlilere şifa dağıtırlar. İyileştiren, can bağışlayan bir mekândır. İbret verici bir hastanedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 149).

Sultan Süleyman Han Medresesinde ise bir tıp medresesi, hastane ve bimarhane bulunmaktadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 149).

İstanbul şehrinde olan hastahaneler ve tımarhaneler de bildirilir. Fatih Sultan Mehmed Tımarhanesi: 70 oda, 80 kubbe ve 200 hademeleri vardır. Ders hocası, hekimbaşısı ve cerrahbaşısı vardır. Gelen ve giden yolculardan bir adam hastalansa tımarhaneye getirerek ona hizmet ederler. Vaziyetine uygun ilaçlar verirler. Diba, sırmalı ve ipekli gecelikleri vardır. Her gün iki vakit hastalara lezzetli çeşit çeşit yemekler pişirilerek dert sahiplerine yemek dağıtırlar. Öyle sağlam bir vakıftır ki mutfağında keklik, turaç ve sülün kuşlarının eti bulunmaz ise bülbül, serçe ve güvercin pişirilip hastalara dağıtılsın diye vakfiyesinde yazılmıştır. Hastalara ve akıl hastalarına hastalıklarının iyileşmesi için saz çalanlar ve şarkı okuyanlar tayin edilmiştir. Kadınlar ve kefereler için başka bir tımarhanesi vardır. Süleyman Han Hastanesi: Bu şifa yurdu güzel havalı öyle bir deva yeridir ki Allah'ın izniyle hasta üç günde şifa bulur. Uzmanlaşmış çok usta cerrah ve hekimleri vardır. Bu sığınılacak yerin anlatılmasında dil âciz kalır. Sultan Ahmed Han Hastanesi: Bu da hepsinden iyi sağlam vakıf olduğundan çoğunlukla fakir ve akıl hastalarını bu şifa yurduna getirirler, zira bunun da havası güzeldir. Hizmetleri iyi ve güzel adamlardır ki hastalara daima can u gönülden hizmet ederler. Sorumlusu kızlar ağası olduğundan her zaman gelip hastaların hâllerini sorarlar. Haseki Sultan Hastanesi: Bu da anlatılmaya ve övülmeye gerek duymayan bir şifa yurdudur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 152,153).

Koca Kasım Paşa Camii'nin eskiden bir imareti var imiş. Fakat şimdi burası hastanedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 205).

Bayezid Han şifa yurdunun anlatılması: Bayezid Han caminin dış büyük avlusunun sağında İrem bağı içinde bir darüşşifası vardır. İçerisinde “Tabipler Medresesi” ve odalarında talebeleri vardır. Akıllı uzman hekimleri ve usta cerrahları vardır. İnsanların derdine çare bulmak için ilaç yaparlar ve tedavi uygularlar. Bu dârüşşifânın zikri geçen odalarında türlü türlü hastalıklara yakalanmış olan zengin ve yoksul, yaşlı ve genç bütün odalar dopdoludur. Bazı odalarda hastaların tabiatlarına uygun kış günlerinde ateşler yakıp kuş tüyü döşekler, yorganlar ve ipekli yastıklara hastalar dayanıp inleyip sızlarlar. Bazı odalarda Edirne'nin aşk denizi çukuruna düşmüş sevdâzade aşıklar bu tımarhaneye getirilirler, altın ve gümüş yaldızlı zincirler ile boyunlarına zincir gerdanlıkları bağlayıp yatarlar. Kimi havuz ve şadırvanlara bakıp saçma sapan sözler ederler. Kimi de ölçüsüz bir şekilde bağırlar.

Bahar mevsiminde sim ü zerrin, nebatî, deveboynu, müşk-i rûmî, yasemen, gül-i nesrin, şebboy, karanfil, reyhan, lâle, menekşe, erguvan, nergis, sümbül gibi çiçekleri hastalara verip güzel kokularından şifa bulmalarını sağlarlar. Bayezid Han, hastalara şifa, dertlilere deva, divanelerin ruhuna gıda olması adına ve sevdâyı def etmesi için on adet hanende be sazende, neyzen , kemanî, çengî, udî tayin etmişti. Haftada üç kere gelip bu hanende ve sazendeler hastalara fasıl çalarlardı. Bu uygulama halen devam etmektedir. Her gece ve gündüz üçer kere hastalara Keykavus mutfağından her hastanın derdine göre nefis yemeklerden keklik, turaç, süglün, güvercin, kaz, ördek pişirip hastalara verirler. Haftada iki gün macun işliği açık olur. Edirne şehrinde ne kadar hastalık sahibi varsa darüşşifaya gelip nice bin çeşit derman macunları dağıtılır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 263,264).

Kaşa şehri şifa yurdu: Bütün dertlilere deva olmak için bir hastanesi vardır ki cansız gelse canlı gider. Zira bu kilisede bütün ilimleri öğrenmiş, Eflâtun, Bukrat, Sokrat, Feylekos, Feylesof ve Fisagores-i Tevhidî gibi hekimler oradadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 24).

Budin şehrinin darüşşifaları: Kefere zamanında Orta Cami hastane imiş. Daha sonra Süleyman Han zamanında cami oldu, ama şimdi yeniçeri odaları yakınlarında bir dârüşşifadır. Tüm garip hastaları oraya koyup yeniçeri ocağı tarafından hastaları gözetirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 151,152).

Kırım'da şifa yurdu yani hastanenin anlatılması: Bu geniş ve büyük şehirde 7 şifa yurdu vardır. Bunların içinde en seçkin olanı, bakımlı ve süslü sündüs ve sırmalı ve ipekli yatakları tamamen altın ve gümüş işlemeli ipek yorganlardan yapılan İstifani Kilisesi'nin hastanesidir. Bizzat kral hasta olsa buraya gelir. Zira bu kilisede Eflâtun, Bokrat, Sokrat, Batlimus, Feylekos, Feylesof gibi hekimler vardır. Tüm hekimler siyah ayakkabı ve elbise giyip başlarına Eflâtun şapkası takarlar, ama buranın hekimleri beyaz elbiseler giyip başlarına bir takke takarlar, elleri eldivenden çıkmaz, zira elleri daima yumuşak olup hastaların nabzına yapıştığı zaman onların derdini bilip ona göre ilaç yaparlar. Raba Suyu cenginde kralın bir akrabasının kellesine kulağı yanından bir kurşun vurulup kurşun kafası içinde kalmış. Bu yaralı ne ölür ne de ilaç çare olur. Sonunda kral, "Benim atalarımın şifa evlerinde bu kadar maaş alır usta cerrahlar ve uzman kan alıcılar var. Elbette benim bu yakınımın derdine bir çare bulsunlar, yoksa hepsinin maaşını keserim" der. İstifani Kilisesi'nin cerrahbaşı bu hastayı tedavi etmeyi kabul eder. Hasta getirilip dört ayaklı bir sedir üzerine çırılçıplak yatırılır. Başı, burnu tamamen şişmişti.

Hemen hekimbaşı tüm herkesi kovup bir yardımcısı ve hasta ile sıcak, camlı bir odada kaldı. Yaralıya bir fincan safran gibi bir su içirince adam kendinden geçip bayıldı. Hekim odanın içinde bir mangal ateş yakıp bir köşeye koydu. Hemen o an yaralının vücudunu hekimin yardımcısı kucağına aldı. Cerrah yaralının başına bir tasma kayış bağladı. Keskin bir usturayı eline alıp yaralı adamın önüne oturdu. İki kulaklarına kadar adamın başının derisini çizip sağ kulağı yanından deriyi biraz yüzdü. Kafa kemiği bembeyaz belli oldu ancak hiç kan akıtmadı.

Hemen cerrah yaralının kulağından ileri şakak dedikleri yerden kafayı biraz delip bir demir mengene sokup mengenenin burmasını burdukça adamın kafası derisi çizilen yerden takke kadar kafası kalkmaya başlayıp yaralı adam biraz hareket etti. Sonra yine mengeneyi burdukça adamın kellesi açılıp kelle içinde beyne belli olup kellenin içi kulaklarına dek sulu kan ve bazı sıvılar ile dolup beyne yanında kurşun orada durur. 5 dirhem çakmaklı bir tüfek kurşunu imiş, beyninin zarı yanında kırmızı kana bulanmış durur. Cerrah hemen acele ile kurşunu aldı, sarı bir sünger gibi bir şeyle de kurşunun bu kadar zamandan beri durduğu yerdeki uyuşuk kanları ve sarı sulu karışımları tamamen süngerle aldı. Hemen yine acele ile kafatasını yerine koyup tepesinden ve çenesi altından yassı kayışlarla sağlamca sarıp meydana bir kutu getirip koydu. Başının kesilen yerlerini birbirine yakın getirip o kutunun içinde iri atlı karınca dediklerinden birini demir bir cımbız ile alıp adamın kesilen yerlerine karıncanın başını koydu, hemen aç karınca iki deriyi birden ısırınca cerrah karıncanın belinden makas ile kesip karıncanın başı iki deri kenarlarını ısırarak kaldı. Onun yanına bir karıncayı daha öyle koydu. Kısacası bir kulaktan bir kulağa kadar 80 adet karıncaya yaralı başın derilerini ısırtıp merhemler sürüp sarıp sarmalayıp yaralı adamı döşek üzerine dayadı, iki yanlarına

yastıklar koyup adamın kellesinde olan kurşun deliğine bir fitil sokup onun da üzerine merhem sürüp sardı.

Daha sonra oda içinde kötü kokulu bir buhur yakıp adamın burnunun deliklerine 40-50 yıllık şarap sürüp ellerine, kollarına, göğsüne, boynuna kısacası mümkün olan yerlerine amber kokulu toprak sürdü. Yine oda içinde mûmyâ-yı kânî yaktı. Sonra ortaya yemek gelip yedikten tam bir saat süre sonra adam gözlerini açıp yemek istedi. Badem ezmesi ve tavuk maslukası içirip ardından 5 dirhem kadar şarap verip başka bir şey vermedi. Yaralı yedi gün boyunca hastanede tedavi oldu. Sekizinci gün şifa bulup hastane içinde biraz hareket etmeye başlayıp on beşinci gün kral huzuruna gitti. Yan bu Beç Kalesi içinde böyle uzman cerrahlar, usta kan alıcıları ve âlim hekimler var ki sanki her biri Ebu Ali Sina ve Fisagores-i Tevhidîlerdir. Laslo Kral adlı manastırın şifa yurdunda Kallevine ilinden bir üstad cerrah vardı. Bir gün ona bir araba içinde tulum gibi şişmiş sarı bir adam getirdiler. Gözlerinden, kulaklarından ve burnundan sarı sular ve irinler akar ki kötü kokusundan yanına yaklaşılmazdı. Cerrah bu herifi görünce, “Bu kırk gündür böyle olalı, niçin bunu 20-30 gün evvel getirmediğiniz?” deyince hasta adamın hizmetçileri, “Biz Flemenk ilinde Amsterdam şehrindeniz. 20 gündür araba ile size gelirken günden güne bu kaptanımızın hastalığı arttı” dediler. Hemen adamı indirip dört ayaklı bir döseğe yatırdılar. Ama döseğin baş tarafı yüksek, ayakları tarafı alçak, ortası işeyecek ve kusacak deliği var.

Hemen hekim adamı soyup bir çömlek içindeki sarı çamuru hastanın tüm vücuduna sürdü. Çamur kibrit gibi kokardı ve herifin ağzına ve burnuna sabr-ı sukutru suyu sürüp dübürüne bir kalıp sabunu sivriltip soktu. Sonra iki elinin nabız yerlerinden, kuyruk sokumundan adamın derisini deldi. Birer karış uzunluğunda yağlı çıra ağaçlarına kırmızı bir merhem sürüp

deldiği yerlerden soktu. Ve bir beyaz şerbet verip üstünü örttü. Üç saat sonra o deliklerden o kadar kırmızı ve sarı balgam gibi şeyler aktı ki anlatılamaz. Dördüncü saatte adamın aşağısına sokulan sabun çıkıp ardınca 20 okka kara ve sarı katran gibi pislik, irin, safra, balgamlar çıktıkça adamın feryadı göklere yükselirken yemek istemeye başladı. Bir kâse mavi şerbetten başka bir şey vermedi. Adamdan ikindiye kadar alttan üstten katranlar, solucanlar ve daha bir sürü şey çıktı. Üçüncü günde adam incelik çok zayıflamış. Yüzü, gözü, vücudu öyle buruşmuş ki sanki yüz yaşında adam imiş. Onuncu gün tüm hastalıklarından kurtulup günden güne iyileşti. Yirminci günde ayağında ve kollarında delinen yerleri iyi olup yüzünün rengi yerine geldi. Cerraha bir kese guruş ve şifa yurduna 5 kese İsa aşkına vakfedip memleketine gitti. Bir gün bir cerrah dükkânına bir adam gelip cerraha bir altın verip, “Dişim ağrıyor çıkar” diye iskemle üzerine oturdu. Hemen cerrah eline milini alıp herifin ağrıyan dişine mil ile vurunca herif feryat edip,

“İşte ağrıyan dişim odur” deyince üstad cerrah ortaya bir mangal ile ateş getirip içine sarı pirinçten tambura telleriyle iki şişe suyu koydu, bu suların biri mavi ve biri kırmızı idi. Bir ağaçtan küçük maşa gibi bir cımbız şekilli âleti eline alıp adamın ağzını açıp ağrıyan dişin etlerine şişedeki mavi sudan sürüp elindeki maşa ile dişe yapıştı. Zorluk çekmeden ve kan akıtmadan dişi çıkardı, hemen ateş kenarına gelerek tambura tellerinin birini ateşten çıkarıp dişin köküne kızmış teli sokunca tel dişin iliği içinden cız diyerek dişin çürüğü içinden telin ucu çıkıp zayıf ve ince bir kurtçuk çıktı. Kızmış teli bir daha köke sokup yine dişin çürüğünden bir kurtçuk çıktı. Hemen o an dişe el sürmeden yine dişi çıkardığı gibi deliğe koyup bu sefer şişedeki kırmızı sudan su ve tuz sürüp adamın çıkan dişi üzerine bir küçük tahta parçasını dişin üstüne koyup, “Isır şu tahtayı” deyip adam tahtayı ısırınca diş yeniden yuvasına yerleşti. Kısacası bu Beç’te olan usta

hekimler ve cerrahlar başka yerde yoktur. Hastanelerinde olan hayrat ve hasenatları, yapıları, yiyecek, içecek ve macunları abşka diyarda yoktur. Nice cerrah dükkanlarında ise berberler vardır.

Kim bu şifahanelerde şifa bulursa daha önce adadığı şeyleri yerine getirir. O kadar çok altın, gümüş, bakır ve kalay sahan, tencere, sini, tepsi ve şamdanlar var ki her hastanede onar Mısır hazinesi değerinde altın ve gümüş kaplar vardır. Ve o kadar altın ve gümüş kebab şişleri köşelerde dayalı durur. Her hastanın derdine göre altın, gümüş ve bakır tencerede çeşit çeşit yemekler pişirip hastalara dağıtırlar. Ve her şifahanenin macunhanesinde hekimbaşı oturup günlük birer kantar şekerli macunları dert sahiplerine ve fakirlere dağıtır. Her şifahanede pek çok yazlık ve kışlık odalarında değişik boyutta havuz ve şadırvanlar vardır. Kış odalarında hamam gibi sobalar, yaz odalarında şadırvanlar vardır. Pencereleri bahçelere bakıp her hastanın tabiatına göre sâzendeler gelip değişik sazlar çalıp fasıl ederler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 107, 108, 109).

Fişevâr Kalesi: Nemse çasarının babası yapmış olup Beç Kalesi hastanesinin vakfıdır. Bu kalenin hâkimlerinden biri Yoranda Manastırı'nın ve varoşunun hâkimidir. Bu manastırın yeryüzünde benzeri yoktur. Burada olan tabip, cerrah ve burada yapılan teşrihat (otopsi) kâfiristanın başka hiçbir yerinde yoktur. Teşrihat odur ki herhangi bir hastalıktan ölen adamların kral izniyle veya ölen kişilerin vasiyetiyle karnını yarıp ölüm sebebi olan hastalıklarına bakıp bazı vücudu tuzlayıp muğlablar ile iskelet edip yani kurutup bir dolapta saklayıp ölüm sebebi olan hastalığı yazarlar. Nicesini derisiz bütün sinirleriyle teşrih edip saklarlar ve nicesinin sinirlerini kezzap ile giderip bütün sinirleriyle bir dolapta saklarlar. Ve nicelerinin derisini, sinirlerini ve damarlarını giderip insan vücudunu tamamında ne kadar

kemik varsa demir teller ile birbirine bağlayıp yine bir dolapta saklarlar.

Kısacası bu büyük kilisenin her köşesinde olan dolaplar içinde insan iskeletleri ve otopsilerinin her çeşidi saklanıp hepsinin ölüm sebepleri ve isimleri dolapların üzerinde yazılıdır. Ve nice bin ibretlik görülmeye değer şeyler bu Yoranda Kilisesi'nde bulunup bu dârüşşifada şifa bulanlar bu hastaneye o kadar altın ve gümüş kazanlar, tencereler, kebab şişleri ve o kadar gümüş, altın, kalay, bakır ve kap kakac şeyler yaptırıp bu kiliseye vakfetmişlerdir ki anlatmaktan uzaktır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 130).

Bahçesaray şehrinde hasta evi darüşşifalar: Her handa hasta ve yatalak olanları hane sahipleri gözetirler, ama bu Tatar kavmi vebadan korkup kaçarlar. O yüzden Sahip Giray Han Camii yakınında iki odalık şifahane vardır, orada hastaları gözetirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 234).

Selanik şehri dâr-ı şifası: Bu şehir içinde Edirne, Bursa ve İstanbul gibi büyük şifa yurtları yoktur, ama hayır sahipleri Kasım Paşa Camii yakınında ve Şeyh Hortaç Camii yakınında yurdundan uzak hastalara vakıf odalar ile hizmetçiler tayin edip gözetirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 73).

Selanik şehri kâfir şifa evleri: Dâr-ı şifa hayratına karşı kafirler de Metrepolid Kilisesi yanında mükemmel şifahanelerinde kocakarıları yiyecek, içecek ve aşçılılarıyla tayin edip her ilden gelen kafirleri İsa peygamber aşkına gözetirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 73).

Kırmati Kalesi Aya Kudin Limanı menzili: Burada da bir kilise vardır. Kudin adında birisi bu kiliseyi yaptırmıştır ve orada gömülüdür. Hâlâ şifahanesinde yaralı ve bereli Müslümanlar çok vardır. Bütün rahipler cerrahlarıyla Müslüman gazilere İsa aşkına

hizmet edip yedirirler. Bu gaziler şifa bulup yine Kandiye metrislerine gelirdi (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 243).

Manisa şehrinin önemli yapılarından biri Sultaniye Dârüşifası'dır. Dârüşifa Medresesi'nde tıp ilmi görülür. Faziletli bir hekimbaşısı vardır. Haftada iki gün ders görülür ve "Salâdır bütün dertlilere" deyip çeşitli macunlar, ilaçlar, içecekler ve yiyecekler dağıtılır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 39).

Ümeyye Camii: Şam Kalesi'nin ortasında benzersiz bir camidir. 3 bîmâristanı ve dârüşşifası vardır. Bunlardan iç kale yakınındaki Nureddin Şehit hazretlerinin hastanesi gayet sağlam ve kuvvetli bir vakfa sahiptir. Gece gündüz 100-200 hastası ve delisi eksik değildir. Şam mecnunları gayet çoktur. Hekimler ve tabipler onlara sakinleştirici macunlar verip "Ya Hayy ya Kayyûm" diyerek hayat bulup " Ya Tabîbe'l-kulûb" diyerek kurtulurlar. Bu dârüşşifada senede 10 bin guruşluk macun ve içecek harcanıp tüm hastalara sırmalı kumaşlar, dîbâ, şîb, zerbâf kadife, sereng ve çeşitli Frenk işi değerli kumaşlardan yorgan ve döşekler verirler ki bunlar sarayda bile yoktur. 70 adet hizmetçi vardır. Delilere ve iyileşmesi mümkün olan hastaların üzüntülerinin giderilmesi için 3 vakit güzel sesli hânendeler ve sazandeler fasıl eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 271).

Mısır'da olan hastane ve şifa yurtlarını bildirir: Eski zamanda Mısır'da 140 tımarhane ve hastane varmış. Ancak bu eserde 4 tanesinden bahsedilmiştir.

Makam-ı Musa Hastanesi: Herhangi bir vakfa bağlı olmayan hasbî bir hastanedir. Hayır sahibi olanlar buraya yemek gönderirler. Buradaki bazı fukaralara da insanlar malının zekatını verirler. Cami-i Ezher Hastanesi: Bu da hasbîdir. Fakat vakıfa bağlı olan hastanelerden daha fazla adak ve bağış gelip hizmetlileri zengin olmuştur. Sultan Müeyyed Şifa Yurdu: Bir

havadar yerde yüksek bir sultan yapısıdır. Hastaların hava alması için yapılmış yüksekçe maksureler vardır. Gayet sanatlı bir binadır. Sultan Kalavan Şifa Yurdu: Kalavan Camii avlusunun bir köşesinde büyük bir hastanedir. Anadolu, Arap ve Acem’de benzeri olmayan, insanın aklını başından alan bir yapıdır. Avlusunun ortasında büyük bir havuz vardır. Bu avlunun dört tarafında birer büyük revak vardır. Bu revakların sonunda yüksek selsebiller vardır.

Sofalar üzerinde gamlı hastalar yataklar ve ipek yorganlar içinde yatarlar. Bazı hastalar iyileşmeye başlayınca o akan selsebillerin kenarında dinlenirler ve hizmetçiler onlara pervane gibi hizmet ederler. Akıl hastalarının bazısı karanlık bazısı açık köşelerde bazısı ise havuzlu ve şadırvanlı odalarda arslan gibi boyunlarında zincirlerle bağlı olup bazısı gürler bazısı ise sessiz durur. Bu Mısır’ın havası kuru olduğundan bütün halkı sevdalidir. Hilebaz kadınları çok olduğundan halkının çoğu büyülenmiş ve oyuna getirilmiştir. Mahalle halkı hemen o adamları paşaya bildirip paşa buyruğu ile bu şifahaneye koyup tedavi ederler. Burada herkesin tabiatına göre yemekler ve macun verirler. Hekimlerin cesur, korkusuz ve cellât gibi hizmetçileri vardır. Onlar bazı akıl hastalarını kızılılık değneği ile döverek akıllarını başlarına getirmeye çalışırlar.

Bu şifa yurduna 3 yıllık yatalak hasta ve deli gelse Allah’ın emriyle 40 günde iyileşir. Zira bu ocakta Bokrat, Sokrat, Eflâtun, Fisagor ve Ebu Ali Sina gibi hekimler Mesih gibi hastayı diriltirler. Ancak bu şehrin kendi halkından hekim olmaz. Bu hekimlerin hepsi yabancıdır. Ancak yine de hepsi Arap kavmindendir. Çünkü tıp ilmi Araplara verilmiştir. Her şeyden gerekli olan ilim tıp ilmidir. Hazret-i Peygamber buyuruyorlar ki, “İlim ikidir. Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmi.” Özellikle bütün uzman tabipler, usta cerrahlar ve kan alıcılar bu Kalavan

Hastahanesi'ndedir. Bir hastanın nabzına bakınca hastalığına göre ilaç verirler, Allah'ın emriyle şifa bulur. Zira bu Mısır diyarında türlü bitkiler, otlar vardır ki tabipler onlarla ilaç yapıp hastalara içirirler, onlarda muhakkak şifa bulurlar. Bu şifa yurdunun bir tarafında ise kadın şifa evi vardır. Tüm hizmetçileri kadındır. Ancak hekimler mahremdir. Çekinmeden girip hastaları tedavi ederler. Ancak bazı hasta ve deli kadınlar bu şifa evlerinde çocuk sahibi olurlar. Hatta İbrahim Paşa zamanında bir oğlan doğunca adını Şifayî koydular (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 143,144).”

4.2. HAMAM ILICA VE İÇMELER

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde sağlık uygulamalarının yapıldığı tek yer hastaneler değildir. Bu uygulama ve tedavilerin yapıldığı yerlerden biri de hamamlar, ılıcalar, nehirler, göller, pınarlar, çeşmeler, kuyu ve içme olarak adlandırabileceğimiz yerlerdir. Eserde kaplıcaların anlatımına da geniş yer vermiş özellikle suların sıcaklık ve ılıklikları hakkında geniş bilgiler sunmuştur. Aynı zamanda bu kaplıcaların mimari şekillerini, tarihi özelliklerini de anlatmıştır ki bu kaynaklardan özellikle cilt hastalıklarının tedavisinde faydalanıldığı görülür.

Su kuyuları, nehirler, göller, pınarlar gibi doğal su kaynakları da eserde sağlık açısından faydalanılan doğal oluşumlardır. Genellikle halk hekimliği alanına giren bu suların iyileştirici ve tedavi edici etkisinden de genişçe bahsedilmiştir. Bazılarının içine girip yıkanmak, bazılarının sadece suyundan içmek bile o dönemin bir tedavi unsuru olarak kabul edilir. Bu sulardan bazen başka diyarlardan insanlar gelip faydalanır bazen de bu sular testilere doldurulup başka diyarlara da götürülür. Bu sulardan sadece insanlar değil hayvanlar da faydalanır. Bazı sulara hayvanlara has hastalıkların tedavisi için hayvanlar da sokulur.

Hamam, ılıca ve içmeler adı altında topladığımız bu başlığımızı 3 alt başlığa ayırarak inceledik.

4.2.1. HAMAMLAR

- Sultan Bayezid-i Veli Hamamı
- Azerbaycan Rumiye Şeyhi Hamamı
- Ali Hamamı (Musul)
- Şeyh İlahi Hamamı
- Şifa Hamamı
- Meryem Ana Hamamı
- Sultan Hamamı
- Demâmîr Hamamı
- Kaysun Hamamı
- Hz. Ömer Hamamı
- Firavun Hamamı

Yukarıda sıraladığımız bu hamamların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Kağıthane yolu üzerinde Şah Sultan Camii vardır. İçerisinde Fatih Sultan Mehmed Han'ın yapısı olan bir hamamı vardır. Havası ve suyu gayet tatlıdır. Erkek ve kadınlar için çifte çifte hamamdır. Hasta olan girse Allah'ın izniyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 195).

Azerbaycan Rumiye Şeyhi Hamamı: Büyük bir yapı ve eski ziyaret yeridir. Genellikle hasta girse Allah'ın emriyle şifâ bulur. Büyük bir havuzu vardır, suyu ve havası güzel aydınlık hamamdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 184).

Ali Hamamı menzili: Musul'da Şat kenarında ılıcalardır ki kudret petrolünden suyu kaynar hamamlardır. 77 hastalığa faydası vardır. Firengi hastalığına yakalanmış kimseler 40 gün girip sıcak suyundan aç karnına içse Allah'ın emriyle beyaz inci gibi olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 354).

Siroz şehrinin kuzeyinde, dağlar içinde güzel, sıcak sulu bir hamam vardır. Diğer kaplıcalar gibi pek sıcak değildir, ama gayet yararlıdır. Beras ve cüzzam hastalığına çok yararlıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 62).

Yenice şehri Şeyh İlâhî Hamamı: Küçük bir hamamdır, ama her çeşit hastalığa yakalanmış adam 40 gün bu hamama girmeye devam etse Allah'ın emriyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 77).

Kudüs'te 6 hamam vardır. Bunlardan suyu ve havası hoş Meryem Ana Hamamı, Sultan Hamamı, Şifa Hamamı eski bir hamam olmakla birlikte bir hasta girse Allah'ın emriyle temizlenip o hastalıktan kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 245).

Demâmîr Hamamı: Kudret hamamıdır. Maanoğlu bu hamama girip nikris hastalığından kurtulup faydasını gördüğü için bu ılıca üzerine yüksek binalar yapmıştır. Çevre köylerden bölge halkı buraya gelip yıkanır. Dışarı çıkınca soğuktan sakınılması gerekir ancak o zaman faydası olur. Canlı hayvan cinsinden bu ılıcaya düşse tüyü dökülür (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 262).

Allah'ın hikmeti ile Mısır'ın sularının hepsi acıdır. Nil taştıkça şehir içinde akarken hamamların suları çok lezzetli olur. Meselâ Kaysun Hamamı bunlardan biridir. Ama hekimlere göre acı su sıcak ise gayet faydalıdır ve insanı sağlıklı eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 141).

Hazret-i Ömer Hamamı: Minye şehrinde bulunur. Firavun zamanından beri yapılmış eski bir hamamdır. Hala ziyaret edilir. Hasta girse şifâ bulur. Bir cüzzamlı 40 gün girse anadan doğmuş gibi bembeyaz olur. Hatta Hazret-i Ali'nin kızı Sitti Mısır'dan şifa niyetine gelip girmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 408).

Nil kenarında İsne toprağında Firavun Hamamı beldesi vardır. Hamamı ılıcadır. Firavun daima burada ılıcaya girmiş. Sonra Kıptî meliklerinden biri cüzzam hastalığına yakalanıp bu ılıcaya gire gire hastalıktan kurtulmuştur. Bu yüzden bu ılıcada Kisra Kemerî gibi kubbeler yapmıştır ki meşhurdur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 499).”

4.2.2. ILICALAR

Bursa Ilıcaları	Balı Efendi Ilıcası	Kütahya Ilıcaları
İzmit Kaplıcaları	Sübhan Dağı Ilıcası	Gediz Ilıcası
Bolu Ilıcası	Aydos Ilıcası	Simav Ilıcaları
Niksar Ilıcası	Köstendil Ilıcası	Marmara Şehri Ilıcası
Hasankale Ilıcası	Ejder Ilıcaları	Zağzağa Ilıcası
Ladik Ilıcaları	Ortacuma Ilıcası	Donkola Ilıcaları
Eskişehir Ilıcası	Sitarova Ilıcalar	Budin Ilıcaları
İlgın Ilıcası	Banya Ilıcaları	Papa Kalesi Ilıcası
Örencik Ilıcası		Beşik Kasabası Ilıcaları
		Lankaza Ilıcası

Yukarıda sıraladığımız bu ılıcaların Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde geçtiği kısımları görelim.

“Bursa şehrinin kaplıcalarının anlatılması: Anadolu’da ılıca derler, Arabistan’da humma derler, Acem’de germâb derler, Rum’da kaynarca derler, Bursa’da kaplıca derler, Moğolca’da kerense derler, Rumeli’nde bana derler. Nice diyarlarda vardır. Allah’ın işi bir tatlı su kükürt madenine uğrasa hakimlerin sözüne göre o su ateşte kaynar su gibi kaynayıp Allah saklasın pişirip helâk eder. Ama bu sıcak sulara, soğuk sular karıştırılarak ılık su haline getirilir. Daha sonra insan ne kadar yıkanıp içse o kadar faydalıdır. Eski bilgiler ve hekimler yetmiş özelliğini yazmışlar. Çoğunlukla kükürtlü ve civalı hap kullananların dişleri dökülmüştür. Ama bu Bursa’da nice yüz ılıca vardı, kefere

zamanındaki insanlar bu kaplıcaların özelliklerini bilmediklerinden üzerlerine bir yapı yapmamışlardır.

Eski Kaplıca: Gazi Hüdavendigâr'ın yapısıdır. Büyük bir kubbenin ortasında büyük bir havuzu vardır. Dört tarafında Hanefî kurnaları ve iki adet halvetleri vardır. İnsan girdiğinde yeniden hayat bulur, vücudu kulak memesi gibi yumuşak olup teninden insan eli sabun gibi kayar. Ancak suyu gayet sıcak ve hararetlidir. Kullanmadan önce soğuk su karıştırırlar, gayet faydalı bir kaplıcadır. İçenin sıkıntısını, zahir hastalığını ve yürek oynamasını giderir. Ancak bu ılıcaya girmenin şartlarını bilerek giren şifa bulur. Bilmeyip girenler ise zâtülcenb (akciğer iltihabı) hastalığına tutulup bir gün ansızın ölür. Faydalı olmasının şartı şudur ki önce havuz kenarına varıp abdest alıp abdestten sonra başını hayli sıcak suyla yıkamalı, daha sonra bütün vücuduna su döküp sonra ayaklarını havuzun içine sokup bütün vücuduyla havuza girmelidir. Ancak çok durmayıp dışarı camekana çıkıp çıplak durmamalıdır. Çünkü havuzda yumuşamış vücut dışarı soğukta çeşitli hastalıklara yakalanabilir. Hemen örtünüp dinlenmelidir. Yararlı olan terler peştamal ve havluya bulaşacağı için onu hemen çıkarmalıdır. Daha sonra elbiselerini giyen kişi yeniden hayat bulur. Bunları yapmayan kişi canından bıkip halka karşı gönül kırıcı görünür. Bunları yapan kişi için ne kadar yararlıysa yapmayan kişi içinde o kadar zararlıdır. Bu kaplıca Bursa kaplıcalarının en faydalısıdır. Dışarı camekanını eski tarz olduğundan soğuk değildir.

Çekirge sultan kaplıcası: Bu da büyük bir evliyanın yeridir. Yapısı derli topludur ancak uyuz hastalığına ve cüzzam illetine yararlıdır. Suyundan 40 gün içen cüzzamlı 40 yıllık cüzzamdan Allah'ın izniyle kurtulur, saç sakal ve kılları eskisi gibi yerine gelip nefesi Davudî nefes olup nefis sahibi de olup çoluk çocuğa karışır. Zira cüzzam ve miskin kaşı ve kirpiği dökülüp nefesi ve nefsi bozulur. Bulaşıcı bir hastalıktır ki arslandan kaçır gibi

kaçmak gerekir demişlerdir. Onun için bütün Anadolu topraklarında miskinler mahallesi şehirlerin dışında kurulmuş başka semttir.

Kükürtlü kaplıca: Bu da ufak tefek binalı bir ılıcadır, ama gayet sıcaktır ve çok kükürtlüdür. Fakat faydası o derecedir ki bir insan Banaz ve Honaz kasabası halkı gibi giciyik¹ veya kızıl uyuz olsa, bu kükürtlü ılıcasında başka dellâklar vardır, uyuz hallerini çok iyi bilip uyuzluktan haberdâr olmuşlardır. Onlar uyuz olan adamlara pâk keseler sürüp kükürtlü halvetine girip yarım saat tahammül edene aşk olsun. Dışarı çıkıp eski bir gömlek giyip bir gün bir gecede acaiplikler görür Allah'ın işi ile. Bütün vücudunun derisi kara kara soğan zarı gibi soyulup, vücudu inci tanesine dönüp gümüş tenli ve düzgün bedenli olur. Kükürtlü kaplıcası bu derece faydalıdır. Suyunu her zaman içse de yararlıdır.

Bu Eski Kaplıca kasabasında 300 kadar bağ ve bahçeli evler vardır. Her birinde birer çeşit kaynar ılıcalar vardır, kimi erkekler için kimi kadınlar için, kimi çocuklar için, kimi gençler için, kimi yaşlı erkek ve kadınlar için her birinde birer çeşit büyük faydalar olduğunu Bursa halkı iyi bildiğinden çocukları ve aileleriyle bu Eski Kaplıca kasabasına gelip beşer onar gün tanıdıklarının hanelerinde kalırlar, çoluk çocuklarıyla türlü türlü ılıcalara girip can sohbeti ederler.

Yeni Kaplıca: Bir kapalı yerde meydana gelmiştir. Bu da Eski Kaplıca gibi bütün binaları kurşun örtülü bir yapıdır. Daha önce küçük bir yapı imiş. Süleyman Han gelip nice kere girip nikris hastalığından şifa bulunca sadrazamı olan Rüstem Paşa'ya yaptırtmıştır. Cemekânı geniş bir alan üzerine bir büyük kubbedir, bu cemekânın ortasında ham mermerden bir havuzu ve havuz içinde bir şadırvanı fiskiye gibi akan berrak tatlı bir sudur.

Kaynarca kaplıcası: Bu da yararlı bir ılıcadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 16,17,18).

---

¹ Gıcık

İzmit'in ziyaret yerlerinin anlatıldığı bölümde kaplıca menzili bahsine yer verilir. Bunlar yüksek bir dağ içinde bulunan ılıcalardır.

Kaplıca'nın yapılmasının sebebi: Yanko kızı Aline adında ki bir kadın cerebe (uyuz) yakalanarak kaş ve kirpikleri dökülünce cascavlak tıraşlı ışığa dönüp cüzzam ve miskin olur. Başvurulan bütün eski hekimler kıza ilâç bulmakta aciz olup sonunda hava değişimi için o kızı İstanbul'dan bu dağlara bırakırlar. O kız da yüksek dağlar içinde başıboş gezerken bu ılıca suyuna rastlayıp ondan içer. Birkaç günde uyuzları kara kara yanıp söner. Kıza malum olur ki o suda özellik vardır deyip her gün sudan içerek suya girip kırk günde vücudu inci tanesine döner. Babası Yanko'dan adamlar gelip kızı bu hâlde görünce İstanbul'da Yanko'ya müjde ederler. Kızı görmeye bu şifa yurduna gelip kızını görünce Tanrı'ya şükreder. Bu ılıca üzerine altı adet büyük kubbeler yapıp daha nice hayır eserleri inşa eder. Hâlâ iki kubbesi bellidir. Bir kubbe içinde büyük bir havuz vardır. Suyu gayet sıcaktır. Ama soğuk su karıştırınca ılık olur. Gayet faydalı ılıcadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 41).

Bolu ılıcası: Bolu şehrinin güney tarafı dışında bağlar içinde, yarım saat uzaklıkta bir yerde, ufak tefek, eskiden yapılmış bir ılıcası vardır. Suyunun sıcaklığı çok yüksektir. Ancak uyuz hastalığına çok faydalıdır. Suyundan içenin midelerini iyileştirip vücudunu pamuk gibi yapar. Nice nice yararları görülmüş bir ılıcadır. Şehrin büyüğü ve küçüğü bu ılıcaya gidip zinde bir vücuda sahip olurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 91).

Niksar ılıcasının özelliği: Şehrin kible yönünde ve dışında, haylice uzak yerde, bağlar kenarında ufak tefek binalı bir ılıcadır, ama suyu gayet faydalıdır. Bölge halkının çocukları ve kadınları bütün esvaplarını orada yıkarlar. Gayet yumuşak ve lezzetli hayat

suyudur, asla kükürt kokusu yoktur. İnsanın vücudunda suyu yağ gibi kayar. Cüzzama, berasa, nikrise ve uyuza yararlı olduğundan dört bin yandan her sene temmuz ayında nice hastalıklı insanlar gelip bir ay dururlar ve suyundan içip sağlıklarına kavuşurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 100).

Erzurum'da faydalı kaplıca, Ilıca Köyü menzili: Erzurum kazasının batı tarafında görülmeye değer bir ılıcadır. Ancak her sene bir adam boğulur ama gayet faydalıdır. Suyu sıcaktır, ancak soğuk su karıştırınca ılık olur. Uyuza gayet yararlıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 103).

Ilıca Köyü menzili: Erzurum sahrasının batı tarafı sonunda tatlı bir ılıcadır ki Akçakoyunlu padişahlarının hayrat ve hasenatlarıdır. Suyunun sıcaklığı ılıktır. Suyu uyuza ve beras zahmına (leke hastalığı) yararlı olup nice çeşitli hastalıkları giderir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 193).

Ladik ılıcalarının anlatılması: Bu Ladik'e bir buçuk saat uzak, batı tarafında Hallez adında bir köydür. Bu köyün altından küçük bir nehir akar. Bu nehrin kenarında Hallez Ilıcası vardır. Kubbelere ile kapatılmıştır, ünü yaygındır. Kiraz mevsiminde tüm köylerden araba, at, katır ve eşeğe binmiş binlerce adam gelerek bu ılıcada çimip uyuzdan ve berastan (leke hastalığı) Allah'ın izniyle şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 204).

Eskişehir ılıcasının özellikleri: Şehrin kuzey tarafı dışında bağlar içinde kârgir kubbeler ile yapılmış bir tatlı kaplıcadır, on büyük havuzu sıcak su ile dolu bir ılıcadır. Ama suyu soğuk su ile karıştırılarak ılık hale gelmiştir. Gayet yararlıdır. Parmakta ki saf gümüşleri sarı renge çevirir. Bu güzel suyu içen yerekan (sarılık) hastalığından, cereb (uyuz) ve cüzzamdan kurtulur. Herkesçe beğenilen bir ılıcadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 11).

İlgın ılıcasının özellikleri: Konya'nın İlgın kasabasında şehrin dışında ve bayır dibinde bulunan sıcak bir pınardır. Sultan Alâeddin nikris (gut) hastalığına yakalanıp bu ılıcada iyileştiği için bu sıcak kaynak üzerine bir kubbe, camekân ve büyük bir havuz yapmıştır. İki yerden arslan başı şeklinde mermerden sıcak sular havuza akar. Suyu gayet ılıktır. Bazı kimseler testiler içinde soğutup içerler. Tadı gayet tatlı ve yumuşaktır. Cüzzam, felç, baras (leke hastalığı), hafakan (kalp çarpıntısı) ve zatülcenbe (akciğer iltihabı) Allah'ın izniyle gayet yararlıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 15).

İrem Bağları mesire yerlerinin özellikleri Örencik Ilıcası: Gazi Hüdavendigâr tarafından inşa edilmiştir. Yetmiş derde deva ılıcadır. Gut hastalığına ve türlü sızılara iyi gelir. İlica Mesireyeri: Zatülcenbe, göğüs ağrısına, sarılığa, hafakana iyi gelir. Balı Efendi Ilıcası: Cüzzam hastalığına, âkile (ülser) ve şirpençeye iyi gelir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 226, 227, 228).

Aydos Ilıcası menzili: Deniz kıyısından yarım saat uzaklıkta bir yeşil sahrada yüksek kubbeli bir ılıcadır. Hiçbir diyarda böyle yararlı bir ılıca görülmemiştir. İnsan girdiğinde asla kese ve sabuna ihtiyaç olmaz. İnsan vücudunu beyaz bir inci tanesi gibi eder. İnsan bedeni sanki kulak memesi kıvamında gibi yumuşak ve taze olur. Özellikleri o kadar çoktur ki cüzam, miskin ve Frenk uyuzu olan adam kırk kere girse Allah'ın emriyle o adam anadan doğma olur. Suyundan kırk sabah aç karnına içenin vücudunda behak, baras, zâtilcenb ve hafakan hastalıkları tümünden iyileşir. Bazı kullanılmış altınları bu su ile yıkasan sarı su altına döner. Bir adamın yüzüğü gümüş olsa o an altın gibi olup bir haftada yüzüğün rengi değişmez (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 48).

Köstendil Ilıcası'nın özellikleri: Yörükân kavmi kaplıcaya kösten der. Köstendil'de 12 yerde yüksek kubbeli, pek çok havuz

ve kurnalı ve çok sayıda halvetli köstenler vardır. Her birinde birer camekân ve yıkanma odalarında kurnalar vardır. Her birinde birer çeşit faydalar vardır. Hepsinde değişik ve yoğun koku alınıp kişinin parmağındaki gümüş yüzüğü altın gibi sapsarı olur. Eğer altın ise daha parlak sarı olur. Ve her ılıcanın suları o kadar sıcak yaratılmıştır ki soğuk su karıştırmasalar çimmek mümkün değildir. Hatta nicesinde baş ve paça ütülenip yumurta pişirirler. Bu şehir halkının asla hamam masrafı yoktur, uyuz, cüzzam, beras ve frengi hastalığı asla yoktur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 304).

Laboş şehrinde Nagban Ejder denilen bir kale vardır. Bu kalenin yakınında 7 yerde ılıcalar bulunur. Yöredekilerin ileri gelenleri çadırlarıyla buraya gelip bir ay boyunca bu ılıcalarda yiyip içip eğlenip sıcak suyundan içip tüm rahatsızlıklarından kurtulup bir daha hekim şurubuna dahi ihtiyaç duymazlar, böyle yararları çok ılıcadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 14).

Düşeniçe nahiyelerinden birinde Sitarova adlı bir köy vardır. Bu köyden dışarı yeşillik geniş bir vadide bir ılıca vardır, ama seyirliktir. Köstendil ılıcalarından faydalı suyu vardır, ama o kadar şiddetli sıcak suyu yoktur. Kadınlara mahsus faydası vardır. Özellikle hamilelikte bir kadın sıkıntı çekerse bu ılıcaya girip ılık suyundan içerse belki havuzdan çıkmadan doğurur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 66).

Boşnak diyarında Banya Kasabasında 2 adet kudret ılıcası vardır. Biri gayet donanımlı, bakımlı yapı, kubbeleri kurşun ile örtülü, hoş havuz, şadırvan ve temiz fiskiye ile yapılmış halvetleri pâk, hoş havalı ve hoş sulu ılıcadır. Buna sadece erkekler girer. Diğer ılıca ise kubbeleri kiremit ile örtülü bir ılıcadır. Buna ise kadınlar girer. Ama suları gayet sıcaktır, soğuk su karıştırılmayınca havuzlarına girilmez. Gayet yararlı suyu vardır. Uyuz ve saçkıran hastalığına, alaca ve deri hastalığına Allah'ın emriyle birebir devadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 100).

Budin şehrinin banyo ve ılıcaları;

Açık ılıca: Gayet yararlı bir ılıca olduğundan Frengistan ve Macaristan'dan nice binlerce insan gelip bu ılıcada yıkanıp tüm hastalıklarından temizlenir. Vücudunda uyuz, kaşıntı ve cüzzam gidip vücudu inci gibi pâk olur. Hatta 40 gün bu ılıcaya girip sıcak suyundan içen uyuz ve Frengi hastalığından, 7 çeşit hastalıktan kurtulur. Bu ılıca o kadar sıcaktır ki tavuk yumurtasını pişirir. Bu sıcak ılıcadan çıkanın kendini soğuktan koruması gerekir. Aksi halde 70 özelliği varken 170 belaya uğrar.

Yeşil direkli ılıca: Bu ılıcanın suyu biraz ılıktır. Kaşı kirpiği dökülmüş adam içse Allah'ın emriyle saçı sakalı çıkmaya başlar. Tabiatı ve vücudu yumuşatan yararlı bir sudur. Tabakhane ılıcası: Suyu ılıktır. Bu ılıca kadınlara pek yararlıdır. Allah'ın hikmeti bir kadın doğuramayıp sancı ve ağrı çekse hemen bu havuza girip biraz sıcak su kaynağından içse Allah'ın emriyle o an kolaylıkla doğum yapar, çok denenmiştir. Başka garip özellikleri de vardır. Bir kadın nezle olup aksıramasa bu sudan burnuna çekse o an aksırır. Bir adamın burnunun kanı dinmese bu sudan 3 kere burnuna çekse Allah'ın emriyle kanı durur. Bir genç kızın bakire olup olmadığını bilmeseler, hemen bu ılıcadan burnuna iki üç kere çektirirler. Eğer gerçekten bakire ise iki üç kere aksırır. Eğer bakire değil ise aksırmaz, yellenir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 147).

Papa Kalesi ılıcası: Bir âbıhayat gibi kokulu, orta sıcaklıkta bir ılıcadır. Türlü ejder ve arslan heykellerinden ılıca suları akıp havuza dökülür. Gerçekten de büyük bir eserdir. Suyu gayet yararlı olduğundan her sene kiraz mevsiminde tüm kâfiristandan hasta, dertli ve sağlam kâfirler gelip bir ay zevk edip eğlenip sağlıklarına kavuşup memleketlerine geri dönerler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 77).

Selanik'te Beşik kasabası bulunur. Bu kasabanın ılıcaları çok faydalıdır. Bu kasabanın karşısında Beşik Gölü kıyısında

çemenzar yerde bir âbıhayat ılıca vardır, ama biraz kükürt kokuludur. Gümüş yüzükleri parlak altın gibi sapsarı yapar. Altın yüzükleri ise safran sarısı eder. Ama çok şiddetli sıcaklarda herkes giremez, biraz soğuk su karıştırılıp öyle girilir. Behaka, cüzzama, frengi hastalığına gayet faydalıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 43).

Selanik sancağında bulunan Lankaza ılıcasının övülmesi: Selanik'te yeşillik, gezinti yeri, kuş bahçesi, gölgelik yerde bir ılıcadır. Yüksek bir kubbe içinde büyük bir havuz çevresinde kurnalar bulunur. Bu havuzdan dışarı akan sıcak suyun toplandığı sıcak zeminde çamur gibi bir yer vardır. Sızıya, istikaya¹, cüzzama ve frengi hastalığına tutulan kimseler boğazlarına kadar o çamura girip çamura gömülüp yarım saat dursa Allah'ın emriyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 46).

Kütahya ılıcalarının özellikleri: Yoncalı Ilıcası da derler. Ilık, güzel bir suyu vardır. Tüm Kütahya halkı kiraz mevsiminde çadırlarıyla burada birkaç gün kalıp bu ılıcaya girip sağlıklı olurlar. Yetmiş çeşit özelliği vardır. Hatta cüzzam, beras ve saçkıran hastalıklarına da faydası vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 18).

Gediz ılıcası: Murat Dağı yaylası eteğinde büyük bir ılıcadır ve birçok özelliği vardır. Berrak suyundan içenin yüzüne kan gelir. Yedi, sekiz kere bu havuza girenin vücudunda harareten eser kalmayıp vücudu pamuk gibi olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 25).

Simav ılıcaları: Anadolu'da birçok ılıca vardır, ama bu Simav ılıcaları gibi yeryüzünde bir ılıca yoktur. Şehir halkından kimseler bu sudan getirip içerler. Bu ılıcada diğerlerinin aksine kükürt kokusu yoktur ve gayet lezzetlidir. Pek çok hastalığa iyi gelir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 26).

---

¹ Vücudun bazı yerlerinde su toplanması hastalığıdır.

Marmara şehri ılıcası: Çatal Ilıca adıyla bilinir. Bir dağ eteğinde eski binalardır. Üzerlerinde kubbe ve havuzlar bulunur. Hoş bir suyu vardır. Temmuz ayında binlerce adam gelip yıkanıp şifa bulurlar. Suyu insan vücudunu yumuşacık eder. Cüzzam hastalığına yakalanan 40 gün suyundan içse Allah'ın emriyle iyileşir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 36).

Zağzağa Ilıcası: Hekimlere göre akarsuyu kükürt madenine uğrayıp ısının şiddetinden o su ateş parçası olup yerden kaynar. İnsana o kadar faydalıdır ki özelliklerini anlatmak çok zordur. Bir cüzzamlı 40 gün içse inci tanesi gibi olur. Cereb, behak ve frengi hastalıklarını Frenk kılıcı gibi keser. Her diyardan insanlar bu hamama girip şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C.9, 262).

Sudan Vilâyeti İsvan şehri, Nil'in 7 bölük olduğu adalar bu şehire denk gelir. Her adada çeşit çeşit madenler vardır. Zift, nefit, katran, kükürt, kurşun gibi. Ve çok yararlı ılıcalar vardır ki ger¹, cüzzam ve hasta girse derhâl şifâ bulur. Nil taşkını sırasında bu ılıcaların suyu da yeşil ve kırmızı akar. Bu suyu içenin boğ²azında ur yani kuşka oluşur ve ayakları tulum gibi şişer (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 430).

Donkola şehri ılıcaları: Bütün diyarlardan insanlar gelip bu ılıcalara girip uyuzluktan ve diğer tehlikeli hastalıklardan kurtulurlar. Çok meşhurdur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 454).”

---

¹ Uyuz

4.2.3. ŞİFA KAYNAĞI SULAR VE İÇMELER

Bursa- Pınarbaşı Mesire	Müternik Gölü	Miskin Gölü
Yeri	Aynü'l-hayât Gölü	Körpez Yaylası
İznik Gölü	Hatun Gölü	Boyana Gölü
Sincan Yaylası	Cağa Gölü	Buna Nehri
Ayn-i Sul Köyü Pınarı	Bana Suyu	Mostar Nehri
Kârun Bürkesi	Hamrevat Pınarı	Kanije Gölü
Şevârib Bürkesi	Balıkli Su Pınarı	Sudak Bağları
Habeş Bürkesi	Şattularab Nehri	Zarnata Limanı
Matariyye Kuyusu	Değirmen Deresi	Angiliyoz Gölü
Sebil-i Allâm Sahrası	Van Denizi	Ohri Gölü
Birül-künûz	Nihavend Nehri Tabbağın	Maden Deresi
Resül-uyûn	Bürke Kuyusu	Sıyfe Nar Vadisi
Elvah-ı Kebir Selvan	Tibnin Kalesi Pınarları	Gassal Bürkesi
Kuyusu	Aynüz zeytun, Ayn-ı	
Hız. Yunus Kuyusu	Mîrûn Pınarı	
Bir-i Cedîd Kuyusu	Hız. Yakub Kuyusu	
Zemzem Kuyusu		

Yukarıda sıraladığımız bu suların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Ayasofya kuyusunun hassası: Bir adam yürek oynamasına ve hafakan hastalığına tutulursa üç cumartesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan seher vakti aç karnına üç kere su içse Allah'ın izniyle kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 62).

Vefa Meydanında şairler sultanı Necatî Bey gömülüdür. Nurlu türbesi içinde bir sebilhanesi ve bir su kuyusu vardır. Necatî çeşmesinden su içen kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 175).

Erzurum'da Dumlu Sultan menzili vardır. Fırat suyu Dumlu Sultan Kayası'ndan doğup Kiğı sancağına varıncaya kadar âb-ı hayattan nişan verir bir İlyyin Cenneti kevseridir. Üç kere hasta kimse içse Allah'ın izniyle şifa bulur. Bu yüzden Erzurum halkının hepsi sağlıklı ve sağlam yapıdadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 173).

Bursa'nın Pınarbaşı mesire yerinde yalçın kayalardan hayat suları akıp mutfaklarında kebaplar pişip yenildiğinde bu hayat suyundan içilirse hemen o anda yine adam acır. Böyle hızlı hazmettirici bir sudur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 19).

İznik gölünün özellikleri: Suyu gayet güzel ve tatlı olduğundan burada olan 76 çeşit balıklar başka bir gölde yoktur. Özellikle bunlardan elhalinye balığı, alabalık ve sala balığı gayet meşhurdur ve asla kokusu yoktur. Gayet lezzetli çorbası ve tavası olup kolay sindirilebilir ve güçlendirici özelliğine sahiptir. Gölün suyunda şehir halkının bütün kadınları gölün kenarında çamaşır yıkarlar. Giysileri sabunsuz yıkamalarına rağmen pamuk gölü gibi bembeyaz olur. Bu gölde 7 gün bir atı yıkasalar ve suyundan içirseler etlenip şişmanlayarak daha güzel olur. Kadınlar içse masdarı daha büyük olur. Erkekler içse vecd-i halet-i merdâni daha büyük olur. Bu gölün içinde bir çeşit pullu balık vardır, gayet lezzetlidir ama tepesinde iki sivri kemiği vardır. Onu kırıp sonra balığı pişirip yerler. Gayet güçlendiricidir ve birleşmeye yardım eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 9).

Adana' da Sincan yaylası vardır. Burada ne kadar cüzzam ve miskin varsa Allah'ın emriyle 6 ayda âbıhayat sularının özelliğinden vücudu sağlığına kavuşup beyaz inci gibi olup yeniden can bulur. Burası Hz. İsa'nın annesiyle Nablus şehrinden buraya gelip bu yaylada kaldığı mübarek bir yerdir. Peygamberlerin gözdesi bir yer olduğundan içtikleri tatlı sulardan cüzzamlı hastalar Allah'ın izniyle şifa bulurlar. Herkesin bildiği

bütün insanların ziyaret ettiği bir yerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 32).

Ayn-i Sul köyü: Burada Ayn-i Sul adında bir kayadan hayat pınarı bir su çıkıp aşağıda göl olur. Şubat ayına kadar o göl içinde hiçbir balık cinsi yoktur. Şubat ayına gelince o gölden saf gümüşe benzeyen bir tür balık çıkar. Hamsi balığı büyüklüğündedir. Şubat ayının ortası gelince bu balıklar birbiriyle çiftleşmeye başlar. O balıklardan bu suyun yüzüne bir çeşit petrol gibi bir yağ yüzer. O yağdan cüzzam olanlar toplayıp yarasına sürse ve tütsü etse Allah'ın izniyle şifa bulur. Bir adam bu pınardan su içse serhabdan hastalığına yani salbaş ve ahmaklık hastalığına tutulup başını tutamaz olur. Anılan balığı ateşte yaksalar o ev içinde olan akrep, çıyan ve yılan gibi hayvanlar ölür (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 61).

Aynü'l-bakar ziyaret yeri: Akka Kalesi'nin doğu tarafının dışında, bin adım uzaklıkta, bir yeşillik yerde 40 basamak taş merdiven ile inilen bir Aynü's-sevr (Sığır pınarı), bir tatlı sudur. Nice bin peygamberler buraya girip yıkandıklarından hâlâ nice yüz binlerce hastalıklı insan gelip bu pınarda yıkanıp suyunu içince Allah'ın izniyle bütün hastalıklarından kurtulur, vücudu düzelir. Hatta tüm Akka uleması ve Bekâ halkı bu kaynağa Hazret-i Peygamber Hazret-i Ali ile gelip girmiştir diye anlatırlar. Bu temiz pınardan güçsüz kuvvetsiz bir sığıra yedi gün verseler Tanrının emriyle ölüm mertebesinde ise bile kurtulup irileşir.

Aynü's-sevr'e yakın iki akarsu vardır. Nimetli iki pınar diye geçerler. Hekimler bu tatlı pınarın ecel dışında 70 çeşit özelliğini yazmışlardır. Her sene binlerce insan girip yıkandıkça vücudunu bütün hastalıklardan kurtulmuş bulup bedeni öyle sağlamlaşır ki vücudunu kerpeten ve cımbızla çekseler bir parça etini

koparamazlar. Bazı tarihçiler Hızır'ın da bu sudan içtiğini söyler. Evliya Çelebi de şifa niyetine suya girdiğini çıkınca koşumsuz at binecek kadar sağlıklı ve zinde olduğunu en yiğitlerin bile bileğini bükemeyecek hale geldiğini ifade eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 71).

İki küçük nimetin özellikleri: Yine yukarıda bahsi geçen pınarlara yakın bir yerde geniş kuyu şekilli merdiven ile inilen bir hayat pınarıdır. Bütün memleketlerdeki binlerce sihire, sevdaya ve sara hastalığına yakalanmış insanlar bu nimetlere girip Allah'ın emriyle şifâ bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 71).

İki hurmanın özellikleri: Yine Akka'nın doğu tarafında bu pınarlara yakın bir yerde iki hurma ağacı anlatılır. Bir adam ne kadar hasta olsa bu iki hurma ağacının gölgesinde üç gün yatsa Allah'ın izniyle şifa bulur. Meşhur bir yerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 72).

Bin-göl'ün faydalarını anlatır.

Miskin gölü: İçenler cüzzamdan kurtulur.

Mütermık gölü: Sar'a tutan içse istifâ ede ede kurtulur veya ölür, denenmiştir.

Aynü'l-hayât gölü: Yedi kere içen bütün rahatsızlıklarından kurtulup sağlam vücutlu olur.

Hatun gölü: Bu sudan içen kadınlar hamile kalır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 144).

Sofya şehrinin bana suyunun özelliği: Yedi gün içip yıkanan cüzzam, beras, kaba, uyuz, sarılık, hafakan ve saçkıran hastalığından kurtulur. Her zaman içen ishalden, zâtülcenbden ve basur ağrısından kurtulur. Ateşli hummaya yakalanan birkaç kere girse şifâ bulur. Fakat şartı vardır ki bu sudan çıktıktan sonra acele elbiseni giymek gerekir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 295).

Diyarbakır'ın çeşmelerinin özelliği: Hepsi akan pınarlardır. Hamrevat pınarından gelen can besleyen hayat

sularındır hepsi. Hamrevat suyu Rumeli, Anadolu, Arap ve Acem’de ünlü bir sudur. İlk çıktığı yer Diyarbakır’ın batısında Karadağ Yaylağı’dır, yer altında iki yerden su kanalları ile Âmid Kalesi’ne girip ilk önce Cami-i Kebir’e, ondan başka camilere, han, imaret ve hamamlara dağılır. Eski hekimler bu Hamrevat suyu içine pamuk bırakmışlar, sonra pamuğu kurutup tartmışlardır. Diğer sulara batırılmış pamuklarla karşılaştırıldığında çok hafif bir su olduğu anlaşılmıştır. Eğer pamuğu acı olursa bu suyun faydasız olduğunu gösterir.

Bu Hamrevat suyu yumuşak hoş bir sudur. Safrâ, sevda ve balgamı ve içte olan bütün hastalıkları mahveder.

Balıkli su: Şehir içinde büyük bir kaynaktır. Büyük bir havuz içinde rengarenk binlerce balık yüzer. Bu balıklı suyu da hayat suyudur. Nice humma ve cüzzam hastalığına yakalanan adam girse ve suyundan kırk gün içse Allah’ın emriyle anadan doğmuş gibi olur. Böyle bir yerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 27,28).

Bitlis şehrinde Değirmen Deresi adında bir nehir vardır. Aynı Sendefe derler, hekimler arasında beğenilen faydalı bir sudur ama halk onu İskender deresi diye metheder. Onun yararını İskender görmüş, içip gitmiş. Bu dereden kırk gün içenin içindeki bütün safra, balgam ve diğer karışımlar tamamen yok olur, hazmı kolay ve hızlı bir nehirdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 68).

Tokat şehrinin ibretlik yapıları bahsinde anlatıldığı üzere bu şehrin dışında Kemer Köprü adında bir sanatlı köprü vardır. Herkesin beğenebileceği bir köprü değildir fakat bu köprü dibinde İçme Suyu adıyla bu diyarda meşhur bir şorca su vardır. Her sene Temmuz ayında nice bin çorlu (hastalıklı) adam o şorlu (acı) sudan aç karnına içince amel (ishal) eder. Gariplik şudur ki, bu duru suyu aşağı akıntısıyla alsalar aşağıdan yedi sekiz amel eder, ama suyun aktığı aksine aşağıdan yukarı kâse ve tas ile su

alıp içseler yedi sekiz kere üst taraftan kusturup bütün balgam, safra, sevdâ ve diğer karışımlar kusularak çıkar. Bu yararlı sudan içenin yüz rengi kızıl olup 7 günde vücudu bütün hastalıklardan kurtulur. Böyle bir yararlı, denenmiş Hakîm-i Mutlak suyudur ki her köy ve kasaplara testiler ile hediye götürürler, meşhurdur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 38).

Tokat şehrinde Kereniç ziyareti mesiresi adında bir mesire yeri vardır. Kudüs-i Şerif'de Ayn-ı Selvân Suyu gibi merdiven ile inilen bir âbıhayattır. Ve bazı zaman taşar, taşra bağlara dökülür. Bazı hastalar bu kaynaktan yıkanıp Allah'ın emriyle şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 40).

Bosnasaray şehrinin evlerdeki su kuyuları: Tamamı 700 adet su kuyuları vardır. Kış günlerinde bazı sular donduğunda bu kuyu sularını kullanırlar. Zira kış vaktinde kuyu suları ılıktır. Bosna halkı hekim tabiatlı olduklarından kış günleri yararlıdır diyerek kuyu suları içerler. Gerçekten de âbıhayat suları vardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 225).

Bosnasaray şehri Ekşisu menzili: 300 haneli, bağlı ve bahçeli, kâfir ve Müslümanlı bir köydür ama Allah'ın hikmeti bu köyün yakınında birkaç yerde küçük sular kaynar. Her birinin birer çeşit lezzetleri ve özellikleri vardır, ama biri müşhildir (ishal edici) ki hekimlerin müşhil şerbetlerinden serttir. Hatta bahar günlerinde surutka sütü içmeyen biri bu sudan içtiğinde, eğer su aşağı akarken aşağı alsın aşağıdan amel eder. Eğer su akarken suyu yukarıdan alsın istifâğlar edip safra, sevdâ, balgam ve solucan ve namazbur (abdestbozan)¹ dedikleri ahlattan tabiatla bir şey koymayıp insanın yüzünü kırmızı gül gibi nurlandırır. Bir göz daha var, ondan içen kabız olur. Bir kaynak daha var, uyuza hatta Frenk hastalığına tutulanlar vücutlarına o suyu sürseler, yakar ama insanın vücudunda başka hastalık koymaz. Hatta nice yıllık behak hastalığını da iyileştirir.

---

¹ Bağırsak paraziti

Bu anılan suların her zaman yüzlerce Frenk hekimleri ve tüccarlar şişeler ile il il götürürler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 231).

Körpez Yaylasının özelliği: Bu yaylada bazı soğuk su pınarları vardır ki, Temmuz ayında bir insan o tatlı su pınarından 3 taş çıkaramaz. O kadar buz parçası gibi soğuk ve tatlı sudur. O kadar sindirimi kolaydır ki, bir adam bir toklu kuzuyu yiyip bu suların içse bir anda yediği yemeği sindirir. Çok cılız bir at bir hafta bu yaylanın otlarından yese, suyundan içse o hayvan çok semiz olur. Oradaki insanlar suyu ve havasının tatlılığından sağlıklı ve zinde olurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 234).

Laboş şehrinde Nagban Ejder denilen bir kale vardır. Bu kalenin yakınında 7 yerde ılıcalar bulunur. Yöredekilerin ileri gelenleri çadırlarıyla buraya gelip bir ay boyunca bu ılıcalarda yiyip içip eğlenip sıcak suyundan içip tüm rahatsızlıklarından kurtulup bir daha hekim şurubuna dahi ihtiyaç duymazlar, böyle yararları çok ılıcadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 14).

Hersek diyarında Buna Nehri vardır. Bu nehir öyle buz parçası berrak, ak pâk bir duru sudur ki Temmuz ayında bile suyunun sıcaklığından rahatlıkla içilmez. Bir adam bir kuzu yiyip bu berrak sudan içse anında yine o acıkır, sindirimi gayet hızlandıran Kevser suyudur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 280).

Mostar şehrinin tatlı su nehirlerini bildirir: Bu şehir içinde akan 2 adet nehir vardır, ama büyüğü Neretva Nehri'dir ki Frengistan hekimlerince çok beğenilir. Gerçekten de hazmı kolay, hafif, yumuşak, faydalıdır. Öyle lezzetlidir ki bu şehirde asla sabun ile esvap yıkanmasa tüm esvapları beyaz pembe gibi eder. Ve at ve kadın taifesine gayet yararlıdır ki et ve yağ sahibi eder, safra, sevda, balgamı giderir. Ayrıca sindirimi de hızlandırıcı bir nehirdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 290).

Kaniye Gölü içinde çeşit çeşit balıklar olur, ama Kaniye'nin gölü balıkları kadar güzel değildir. Kaniye balıkları

eğir kökü yiyip eti misk ve amber gibi koku verip lezzetli ve güçlendiricidir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 23).

Ulesi Varoşu'nun âbıhayat tatlı su nehirleri: Kale hendeği ve Şehir içinde akan Kiriş Nehri, Erdel diyarından gelip Tise Nehri'ne karışır. Ama bu su o kadar beğenilmez, zira devamlı içenlerin boğazlarında kuşka, yani ur oluşur. Onun için hassas tabiatlı olan kişiler genellikle kuyu sularından içerler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 155).

Mora Kasro Manastırı: Allah'ın hikmeti ile bu kilisenin avlusunda ki kuyudan beyaz bir süt gibi tuzlu bir su çıkar. İki fincan içene hekim Őerbetinden daha faydalı olup insan vücudunda ifrazat¹, bozuk sıvı, safra, balgam, sevda gibi Şeyleri kırıp alttan ietip insanı sağlıklı yapar. Onun için bu kiliseye her sene yaz aylarında binlerce insan çadırı, yükleriyle gelip müshil suyundan içip eğlenirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 169).

Zarnata Limanı: Bu limanın kuzeyindeki kayalardan bir su çıkar, biraz tuzludur. Yılda bir kez kiraz mevsiminde tüm Frengistan'dan kalyonlar ile zrl kafirler gelip o sudan içip 15-20 kere altından gidip insan vücudunda olan çeşitli hastalıklardan safra, sevda, balgam ve başka karışimleri sürüp insanın içini tertemiz eder. Gayet meşhur yararlı bir müshil sudur ki hekim Őerbetinden iyidir, zira Allah'ın kudret eli Şerbeti olarak kabul edilir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 261).

Maraş yolu üzerinde Sof Dağı denen bir dağ vardır. Bu dağın sonunda Hazret-i Ukkâşe'nin mezarlığı vardır. Menkıbeleri çoktur, yüksek bir kubbede yatar, büyük bir ziyaret yeridir. Orada bir su kuyusu vardır ki tüm ziyaretçiler ondan içip Allah'ın emriyle hafakan hastalığından kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 176).

---

¹ Balgam

Trablusşam şehri içinde Birül-künûz denen bir ziyaret yeri vardır. Buraya Balıklı Ayazma da derler. Burada ki su kuyusu içinde binlerce çeşit balık yüzerken birden kaybolur. Biraz sonra ortaya çıktıklarında ise yaralı bereli bir halde görünürler. Bu diyarda bir cenk olsa balıklar da kaybolup yaralı gelirler. Sıtma hastalığına yakalanan kimse üç cumartesi sabahleyin oraya gidip yıkansa Allah'ın emriyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 207).

Resül-uyûn'un özellikleri: Sayda toprağı İskender'in hükmünde iken hekimler tarafından yaptırılmıştır. Deniz kıyısından 100 adım uzakta, deniz içinde yüksek bir kuledir. Bu kulenin ortasında bir havuz vardır. Gayet berrak bir sudur. Hummalı kişiler bu suya girip yıkansa kurtulur. 40 gün boyunca suyundan içen cüzzam hastalığından kurtulur, denenmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 216).

Tibnin Kalesi mevkinde ki pınarları bildirir:

Tibnin Pınarı: Bu pınardan 7 gün boyunca içmek yürek ağrısına, yürek sıkılmasına, hafakan ve sar'a hastalığına şifa olur.

Râdim Pınarı: Nikrise, istiskâya, berasa ve yerekana yararlıdır.

Serî Pınarı: Cüzzama, kubaya ve hararete iyi gelir. Bunu içenin kendini sıcak tutup soğuktan sakınması gerekir.

Dilbiye Pınarı: Bu kaynağın özelliğı; bir adam humma hastalığına yakalansa sabahleyin üç gün bu suya girse kurtulur.

Has Pınarı: Kırk gün boyunca bu pınardan içenin göz ışığı o kadar artar ki aydınlık gökyüzüne baksa yıldızları görür.

Aynü'l-hayat: Sevdâya, basura, beheka ve felce yararlıdır.

Ruh Pınarı: Yedi gün içen vücudundaki çıbanlardan, kabarcık, cereb ve sızılardan ve diğer bedensel hastalıklardan kurtulur.

Hz. Yakub Pınarı: Bu sudan yedi gün perhiz edip içenin bedeni bütün hastalıklardan kurtulur ve vücudunda asla hastalık ve sıkıntı kalmaz.

Jerjib Pınarı: Bundan 40 sabah ve 40 akşam içenin cahilliği gider, Aristo kadar akıllı olur.

Bu pınarları Hz. Yakub'un mucizesiyle Cenâb-ı Bârî bağışlamıştır. Sebebi şudur ki, Hz. Yakub'dan kavmi nice mucizeler istediler fakat gördükleri halde imana gelmediler. Sonunda Hz. Yakub onlara beddua etti ve hasta oldular.

“Bizi bu dertten kurtar, imana gelelim” diye söz verdiler. Hz. Yakub dua edince duası kabul oldu. Bir ses,

“Ey Yakub! 10 evladınla filan sahraya var. Her oğlun birer yer kazsın. Ondan çıkan suları içsinler” diye emredince Tibnin Pınarı yerine gelip her biri birer yer kazdı. Bu pınarlar çıkınca o an Hz. Cebrail Hak tarafından gelip her pınarın özelliğini bildirdi. Bütün insanlar içip Allah'ın emriyle hepsi iyileşip Allah'a iman getirip İşlâma geldiler. Hâlâ o kavmin evlâtları bu pınarlar yakınında yaşar. Bir derde düştükleri vakit bu pınardan içip iyileşirler. Bazı hekimler bu pınarların faydasını orada olan hücrelere yazmış ve kazımışlardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 218).

Aynüz-zeytun ve Ayn-ı Mîrûn Köyünün özellikleri: Bu iki pınar Safet'in batısında Zabolke Dağı eteğinde Yâzûn Köyü'ndedir. Mirûn Pınarı, bu köyde büyük mağaralar vardır. İlerinde büyük havuzlar vardır fakat içerisinde bir damla su yoktur. Allah'ın hikmeti bu havuzlara Yahudi bayramı günü kayalardan yıldırım gibi saf bir su çıkar. Bu su boş havuzlara girer ve her türlü milletten insanlar girip yıkanır. Allah'ın hikmeti ile zehirlenmiş, sihirlenmiş, sıtmalı, felçli ve tasalı kimseler bu suya girdiğinde üstlerindeki uğursuzluk gider. Bunun üzere üç gün üç gece nice insan burada yiyip içip eğlenip bu suyu küplere

doldurup “Ayn-ı Mîrûn” diye hediye gönderirler, yetmiş derde devadır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 219).

Hz. Yakub Kuyusu ziyareti: Nablus'ta bulunur. Kör olmadan evvel burada oturur idi. Bu kuyuyu elleri ile kazmıştır. Zemzem lezzeti ile benzer. Bütün vilâyetlerden çeşitli hastalıklara yakalananlar 40-50 gün içip Allah'ın emriyle şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 229).

Selvân Kuyusu ziyaret yeri: Bu su bir yeşillik sofa üzerinde bir namazgâh dibinde bir mağaradan çıkar. Zemzem suyu lezzetinde ve hazmı kolay bir sudur.

Allah'ın hikmeti ile 6 saat yükselir ve 6 saat çekilir. Tadı biraz acıdır ama içenin damağında mis gibi bir koku bırakır. Bütün dünyadan çeşitli milletler gelip bu suda yedi veya kırk gün yıkanıp bütün hastalıklarından kurtulup bir daha hekim yüzü görmez (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 243).

Hazret-i Yunus Kuyusu: Bir zamanlar inkarcılar Hz. Yunus'tan şöyle bir mucize istemiler,

“ Burada bir kuyu kazalım, sabah suyu tatlı ola, öğle ekşi ola, akşam vakti de acı ola. Bizim yangınlığımıza derman ola. Böyle mucize gösterirsen sana iman getirelim” derler. Duası kabul olur. Bu kuyuyu ilk defa kendileri kazmaya başlayınca Allah'ın emriyle yerden bir su kaynayarak kuyu hacminde bir toprak dışarı fırlar. Hâlâ 7 arşın bir su kuyusudur.

Sabah vakti bu suyu içen can bulur, sanki bir kuzu yemiş gibi olur. Öğle vakti ekşidir, sirke yerine kullanılır. Akşam ise acı bir sudur. Beras, behak, cüzzam, temreği ve cereb gibi hastalıklara faydalıdır. Bu büyük mucizeyi gördüklerinde hepsi iman ederler. Hâlâ o kuyu bu şekilde kullanılır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 244).

Aşağı Mısır şehrinin kuyularını bildirir: Mısır şehri mübarek Nil nehri gibi lezzetli bir su kenarında bulunur. Bu şehrin bitin kuyularının suları acıdır.

Suyu ve havası insana hayat verir, zira yaylaktır ve sert rüzgarlar eser, suları bu sebeple soğuktur. Bazı hastalar iyileşsin diye bu sulardan içirirler, Allah'ın emriyle birkaç günde şifa bulup iyileşirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 105).

Mısır içinde ve dışında olan büyük bürkeleri yani gölleri bildirir.

Gassal Bürkesi: Tatlı ve berrak sulu olduğu için bütün şehrin kirli yerleri burada yıkanıp temizlendiği için bu adı almıştır. Bu Gassal Bürkesi çok özellikli bir göldür. Cüzzam olan kimse burada 40 gün girip yıkansa ve berrak suyundan içse vücudu inciye döner.

Tabbağın Bürkesi: Âbidin Bey Mahallesi'nde yuvarlak bir göldür. Bir adam Mısır'da yerekan yani sarılık hastalığına yakalansa tüm vücudu sararsa, üç cumartesi sabahleyin aç karnına bu göle girip üç kere dalsa ve üç kere berrak suyundan içse vücudu sarılıktan kurtulup bembeyaz olur.

Kârün Bürkesi: Kârün yapısıdır ve altı köşelidir. Bir adam bu suya 40 gün girse sıkıntıdan kurtulup eline Kârün malı geçmiş gibi olur. Hâlâ tılsımlı bir bürkedir.

Şevârib Türbesi: Eski zamanlarda yapılmıştır ama Ebu Şevârib adında bir Mısır beyi bu bürke üzerine saray inşa ettiğinden bu adı almıştır. Saralı bir adam 7 gün sıcak havada yani öğle vaktinde girip yıkansa ve suyundan içse Allah'ın emriyle kurtulur, tılsımlı ve denenmiştir.

Habeş Bürkesi: Dört köşe tatlı sulu bir bürkedir. Bir hayızlı kadın girse o an nifastan kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 157,158).

Elvah-ı Kebir şehri: Bu şehirde türlü türlü sular vardır. Bazı suları ishal bazı suları kabız edicidir. Bazı sularını yaralara

berelere sürerler. Allah'ın hikmeti bu sular birbirine yakındır ve her birinin çeşitli özelliği vardır.

Bu sulardan genellikle Frenk hekimleri özel kalın şişeler, kalın bakır testiler ve kurşun testiler yaptırıp her suyun tabiatına göre bir çeşit tepsiye koyup tüm vilâyetlere gönderirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 504).”

4.3. CAMİ TÜRBE VE TEKKELER

Eserde o dönemde bazı camilerin, türbelerin, tekkelerin tıpkı bir sağlık kurumu gibi belirli hastalıkların tedavisinde kullanıldığını ve bir şifa yurdu olarak da kullanıldığını görürüz. Buraları insanlar ziyaret ederek hastalıklarına şifa arar, esere göre de çoğu zaman aradıkları şifayı bulurlar ki hasta olan birinin ulu bir zat olarak kabul edilen birinin türbesini, kabrini veya bir camiyi ziyaret etmesi, hastalığının şifası için dua etmesi, çeşitli uygulamalarda bulunması dönemin tedavi yöntemlerinden biri olarak kabul edilir ki genellikle bu uygulamalar da 7, 3, 40 gibi dini-mistik sayılar etrafında gerçekleştirilir.

4.3.1. CAMİLER

- Ayasofya- Terlerdirek
- Ayasofya kuyusu Hassası
- Ayasofya- Hz. İsa Beşiği
- Ayasofya- Altın top
- Şah Sultan Camii
- Koca Kasım Paşa Camii
- Cezerî Kasım Paşa Camii
- Şeyh Hortaç Camii
- Selanik Eski Cami
- İshak Paşa Camii
- Germiyoğlu İmareti
- Mahmud Bey Camii
- Eski Cami

Yukarıda sıraladığımız bu camilerin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Ayasofya makamlarının bildirildiği bölümde Terlerdirek'in hassaları adlı bir yerden bahsedilir. Buna göre bir adam sudâ'a (baş ağrısı) tutulsa, bu direğin terinden başına sürse Allah'ın izniyle şifa bulur. Bir adam zahîre tutulup yüreğinden kan gitse Terlerdirek terinden yalasa Allah'ın emriyle kurtulur. Bir adamı rub' ısıtması (sıtma) tutsa Terlerdirek dibinde kaplı olan bakırın ara ara yerlerinde delikler vardır, oradan birkaç parmak toprak yalasa Allah'ın emriyle kusup kurtulduğu denenmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 62).

Ayasofya'nın önemli makamlarından biri de Hz. İsa Beşiği Makamıdır. Yukarı katın doğu tarafında bir köşede kırmızı renkli bir mermer tekne gibi bir beşiktir. İsyankâr kadınların çocukları müşevveşü'l-hâl (sakat ve hasta) olsa, çocukları bir an beşikte koysalar inançları sebebiyle Allah'ın izniyle Mesih makamında şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 63).

Selanik şehrinin Osmanlı sultanları camilerinden biri Cezerî Kasım Paşa Camii'dir. Bu cami içinde bir âbıhayat kuyusu vardır. Sıtmalı adam içse kusar, suyunda yıkansa ateşli hummaya tutulmuşsa kurtulur. Gayet faydalı sudur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 69).

İnegöl'de İshak Paşa Sultan camii vardır. İshak Paşa, ermişlerden olup Allah yolunda cihat eden gazi bir vezir imiş. Camiinin mihrabı önünde taştan bir küçük köşk vardır, onun içinde yatmaktadır ve halkın ziyaret yeridir. Genellikle saralı kişiler ziyaret eder ve Allah'ın emriyle şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 10).”

4.3.2. TÜRBELELER

- Vefa Meydanı- Necatî Bey Türbesi
- Edirnekapı- Şeyh Mevlânâ Şemseddin Ahmed
- Eyüp Sultan Mesiresi
- Yediler Makamı
- Şehit Hüsrev Ağa Türbesi
- Asiyeye Hanım Türbesi
- Şeyh Hazret-i Zekeriya Efendi
- Hz. Ukkâşe Mezarı
- Şeyh Abdullah-ı Hamavî Kabri
- Hz. İsa Zindanı
- Hz. Üzeyr Evi
- Melik Gâdir Ziyareti
- Süfyan-ı Sevrî Kabri
- Sultan Gavrî Türbesi
- Hz. Ebu Hüreyre Türbesi
- Şeyh Mehmet Efendi Türbesi
- Şeyh Şatâ Türbesi
- Şeyh İbrahim Hazretleri Türbesi
- Lokman Mağarası

Yukarıda sıraladığımız bu türbelerin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

Eyüp Sultan Mesiresi: Önce Kâğıthane yolu üzerinde Küplüce, Ayazma ve Halice bakan yüksek bir tepe üzerinde yüksek ağaçlar altında safa sürülecek bir mesiredir. Hayat suyu gibi bir ayazması vardır. Hummâ-yı rub'a (sıtma) yakalanan kimse üç hafta seher vakti içse Allah'ın izniyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 196).

Hazret-i Lokman ibn ziyareti: Remle şehrinde bulunan bir ziyaret yeridir. Sudan vilâyetinden karayağız bir hâkimdi. Allah

kendisine hikmet ilmi verip bütün dağlarda olan otlar kendisiyle hâl dili ile konuşurlardı. “Ey Lokman! Ben filân derde devâyım derlerdi. Hatta ecele derman bulmaya çalıştı. Lokman dünyayı gezerken Yukarı Said toprağında Asvan şehrinde Hz. İdris’in mağarası içinde nice zaman oturdu. Evliya Çelebi o mağaraya girdiğinde hâlâ o nazargâh mağara içinde zencefil, tarçın, karanfil, besbâse, kebabe ve kakule kokusundan insanın dimağının kokulandığını ifade eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 78).

Büyük veliler yurdu Aksaray’ın ziyaret yerlerinin anlatılması bahsinde Hıdırlık ziyareti bölümü geçer. Burası tamamen şehre eğimli yüksek bir makam olduğundan bütün belde halkının seyir yeridir. Bazı hali karışık ve bozuk olan kimseler Hıdırlık kubbesinde bir gece itikâf niyetiyle konuk olup Tanrı’nın emriyle o gece şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 118).

Yediler ziyaret yeri: Rumeli diyarında herkesçe meşhur bir ziyaret yeridir. Yedi adet nur dolu mezar sıra ile bir yerde dizilmiş olduğundan “Yediler Makamı” derler. Sıtması olanlar bu mezardaki taşlardan kazıyıp su ile içse kusa kusa safra ve balgamdan ve ateşli sıtmadan kurtulur. Bu mezarlardan ilkinin taşından kazıyıp gözüne sürme edenin Allah’ın izniyle gözü hasta ise görme kuvvetine sahip olup ağrısı diner. İkinci kabrin iki taşını kazıyıp yalasa leke hastalığına iyi gelir. Üçüncü kabrin taşlarını kazıyıp yalasa cüzzama şifadır. Dördüncü kabrin taşlarını yedi sabah yalasa sarılık hastalığına iyi gelir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 177).

Edirne’de iki sultan türbesi denilen bir ziyaret yeri vardır. Hasta olanların ziyaret yeridir. Sar’alı olan kimseler bu türbenin toprağından alıp suya koyarak suyundan içtikten sonra yine temiz

toprağını yerine koysalar şıfa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 266).

Sultan Alâeddin kızı Asiye Hanım: Kütahya'da süslü bir kubbede gömülüdür. Burayı genellikle kadınlar ziyaret eder. Doğuramayan kadına toprağını suda ezip suyunu içirseler Allah'ın emriyle kolaylıkla doğurur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 22).

Sayda Kalesi'nde su kemerleri dibinde vezirlere özel yüksek bir köşk vardır. Orada Şeyh Abdullah-ı Hamavî'nin kabri vardır. Her kimin atı sıraca getirse onun kabrini üç sabah üçer kere dolaşsa Allah'ın emriyle şıfa bulur, denemiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 215).

Hız. İsa Zindanı ziyareti: Yahudiler tarafından burada 40 gün mahpus edilip su dahi verilmemiştir. Hız. İsa da o mağaranın doğusundaki kayaya bakıp parmakları ile kayayı delip su çıkarınca tüm mahpuslar kaçarlar. Hâkime bildirirler fakat sihir olduğunu düşündükleri için aldırılmazlar. Bazı yürek sıkılmasına yakalananlar içip şıfa bulurlar.

Hâlâ bu İsa zindanı büyük bir kilisedir. Bazı saralı veya mecnun olan hastalar bu zindanda birkaç gün hapsedilip iyileşirler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 229).

Selvân Kuyusu ziyaret yeri: Bu su bir yeşillik sofa üzerinde bir namazgâh dibinde bir mağaradan çıkar. Zemzem suyu lezzetinde ve hazmı kolay bir sudur. Allah'ın hikmeti ile 6 saat yükselir ve 6 saat çekilir. Tadı biraz acıdır ama içenin damağında mis gibi bir koku bırakır. Bütün dünyadan çeşitli milletler gelip bu suda yedi veya kırk gün yıkanıp bütün hastalıklarından kurtulup bir daha hekim yüzü görmez (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 243).

Süfyan ibn Uyeyne Kabri: Bir kimsenin sığırı hasta olsa bu kabrin toprağından o sığırın boynuna bir çanta ile bağlasalar Allah'ın emri ile iyileşir. Onun için Süfyan-ı Sevrî kabri derler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 405).

Hazret-i Ebu Hüreyre mevlidi; Ebu Hüreyre Türbesi'nde senede bir kez Temmuz'da mevlid yapılır. Yüzlerce ziyaretçi buraya gelir, eğlenceler yapılır. Bu türbenin doğu tarafından hoş bir su çıkar, ona Ayn-ı Hirre derler. Bu su Ebu Hüreyre hazretlerinin kerametiyle çıkmıştır. Yaz günlerinde 40 gün akar. Ebu Hüreyre Mısır gazasında yaralandığı zaman kanı yere düşünce, bu su yerden kan gibi kaynayıp akar. 40 gün sonra Ebu Hüreyre şehit olduğu zaman beyaz ve koyu bir suya dönüşür. Hâlâ mevlid günlene gelinceye kadar yazın kızıl akar, mevlid gününde ise beyaza döner. Bu su mevlidin üç gününde cüllâb gibi akar. Lezzeti zezem suyu gibidir. Müshil özelliği vardır. 77 hastalığa devadır. Bu sudan bir kere içen gelecek seneye kadar asla bir hastalığa yakalanmayıp hekime ihtiyaç durmaz. Ama tam bir inançla içmek gerekir. Bozuk kanı, vücuttaki ahlatı, titreme, beras ve cüzzamı defeder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 305).

Beltim kasabasının ziyaret yerleri başlığı altında Şeyh Mehmed Efendi türbesine yer verilir. Beltim sahiline yakın bir yerdedir. Yakın zamanda yaşamıştır. Bütün belde halkı menkıbelerini anlatır. Hâlâ zâtülcenbe yakalanan bir kimseye mübarek kabrinin amber kokulu toprağından ezip içirseler Allah'ın emriyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 384).”

4.3.3. TEKKELER

- Miskinler Tekkesi
- Halilürrahman Tekkesi

- Şeyh Nusret Tekkesi

- Tokat- Miskinler Tekkesi

Yukarıda sıraladığımız bu tekkelerin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“O zamanlarda 47 derviş tekkesi bulunuyordu. Bunlardan biri de Miskinler Tekkesi idi. Anayolun üzerinde şehir dışında bir tekkedir. Bütün miskinler (cüzzamlılar) orada kalıp adaklar ile geçinirler. Şehir içinde bir düşkün haberi alsalar aman vermeyip alarak tekkelerine getirirler. İsterse âyan veya eşraftan olsun, miskinler ellerinde olan hatt-ı şerifleri ile onu alıp miskinhaneye götürülmüşler, zira Rum diyarında cüzzam hastalığı bulaşıcıdır diye şehir içinde cüzzamlının yasak olduğundan her şehir dışında başka miskinhaneler vardır. Kimseyle karışmadan ayrı yaşarlar. Mısır'da çok cüzzamlı vardır. Kubâ hastalığıdır diye eli ayağı dökülmüş adamlar ile bir yerde yiyip içer, yatıp kalkarlar. Allah'ın hikmeti çocuklarının çocukları da olursa elbette kaşları ve kirpikleri olmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 234).

Urfa tekkelerinin anlatılması bahsinde Halilürrahman Tekkesinden şu şekilde bahsedilir: Bir adam yedi gece ve yedi gündüz bu tekkeyi ziyaret etse yedi dileği yerine gelir. Saf suyundan hafakan (yürek oynaması) hastalığına yakalanan adam içse Tanrı'nın emriyle o hastalıktan kurtulur. Onun için bu Urfa halkında hafakan hastalığı olmayıp sağlıklı olurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 92).

Tokat şehrinin dışında bir Miskinler Tekkesi vardır. Bütün cüzzam ve kaba hastalığına yakalanmış insanlar orada kalır, ama içlerinde dindar ve hâl sahibi adamlar vardır. Bunlar halktan saklanan ve halkın nefret ettiği bir kavimdir, ama duaları kabul olur. Hatta bir adamın atını sancı tutsa bir akçelik yağ mumu alıp atın boğazına asıp tekkeyi dolaştırırlarken miskinler “Allah Allah” diye gülbâng-ı Muhammedi duasını ederler. Allahu Tealânın emriyle o at şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 36).”

4.4. ŞEHİR – KASABALAR- DAĞ-KALE

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen bazı Şehir, kasaba, dağ, kale, sağlık merkezi veya hastalık bölgesi olarak kabul ediliyordu. Bazı Şehir ve kasabaların adı ilgili hastalık ile anılıyor, onunla tanınıyordu. Hatta bazıları ismini bile orada geçen bir sağlık uygulaması veya anlatısından alıyordu.

Bir Şehrin ve kasabanın sularının, dağlarının, orada yetişen bir otun, bitkilerin sağlık uygulamalarında kullanılması o Şehri de bir sağlık kurumu haline getirebiliyordu. Bazı hastalar buralarda kalıp tedavi oluyor bazı Şehir ve kasabalarda ise insanlar oradaki hastalıklardan kaçmak için uzaklağıyordu. Aynı zamanda bu Şehir ve kasabalarda geçen sağlık alanında kullanılan dağları da bu bağlık altına aldık.

Bu Şehir ve kasabaları Şu Şekilde sıralayabiliriz.

- Yedikule Kasabası
- Humus Kalesi
- Kamerü'l-Kum Şehri
- Hz. Ali Kasabası (Küfe)
- Cudi Dağı
- Kargaçamı Menzili (Musul)
- Tokat- Kereniç
- Aydıncık- Karabiga Kalesi
- Sireb Kalesi
- Bosnasaray- Ekşisu Menzili
- Tirepişvar Kalesi
- Peçuy Şehri
- Tavustan Şehri
- Gümölcine Kasabası
- Atina Şehri Kalesi
- Tomar Dağı
- Bahir Kalesi
- Sakız Adası

- Muğla/ Gökâbâd
- Kastal Menzili
- Mukattam Dağı
- İsvan Şehri Adaları
- Donkade Kalesi

Yukarıda sıraladığımız bu şehir, kasaba, dağ ve kalelerin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Yedikule Kasabası: Kefere zamanında nazarete (karantina) yani taunlu (vebalı) yoldan gelmiş adam şehre girmeyip burada yedi gün kalarak İstanbul'a girdiği için bu yere nazarete derler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 192).

Tebriz Kalesi'nin özellikleri: Moğol dilinde Tevris derler, Derî dilinde Tevris derler, Dehkalî'de Tâb-rîz derler, Faris dilinde Tebriz. Bütün dillerde teb, sıtma manasındadır, rîz dökücü manasındadır. Gerçekten de sıtmalı bir adam başka yerlerden gelip Tebriz'e girince Allah'ın emriyle Ucan suyundan içince taze can bulup sıtmadan kurtulduğu için “Tebriz” derler. Mısır şehrinin iç kalesinde de böyle sıtma olmaz iki tatlı şehirdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 124).

Eskişehir Ereğli yani eski kale Erkili'nin özellikleri: 484 tarihinde Sultan Alâeddin, Sultan'ul-ulemâ ile bu kaleyi büyük bir cenk ve sıkıntılı bir savaş ile fethetti. Bütün yaralılara ve hastalara Peygamber Pınarı'nın başındaki çamurdan Sultan'ul-ulemâ'ya sürünce bütün dertlilere o mübarek kil merhem oldu. Bu yüzden “Er-kili” yani Er-çamuru” demekten bozulma Ereğli adıyla isimlenmiş, evliyaların yaşadığı seçkin bir şehirdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 23).

Küfe şehrinde şiddetli bir sıcak vardır. Ama Yaradan'ın emriyle insanlara ve diğer hayvanlara etkili değildir. Ancak,

Allah'ın hikmeti bu diyarda arslanı sıtma tutar; o da Hak tarafından bir rahmettir; öyle olmasa Bağdad diyarında arslan derdinden bir adam çöle çıkamazdı. Ama yine Allah'ın hikmeti Hazret-i Ali Kasabası'nda asla humma, veba ve zâtülcenb gibi hastalıklar yoktur, ancak zahîr hastalığı çoktur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 281).

Cudi Dağı toprağının özelliği: Cude Dağı toprağından biraz çamur edip akrebin soktuğu yere yapıştırırsalar Allah'ın emriyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 333).

Peçuy şehri öyle bir şehirdir ki, orada yaşayanlar hiçbir zaman gam ve üzüntü görmezler. Zira bütün dağları ve taşları Meram bağıdır ve her tarafı tüm insanların av sahasıdır. Bu eski şehir âlimlerin toplantı yeri, fazıllar kaynağı, şairler meskeni garip bir yerdir. Bilginleri garip ilimlere ve pek çok fenlere sahiptir. İyi hekimi ve usta cerrahları sayısızdır, zira hakîm Eflâtun yurdudur. Onun için halkı usta hekimlerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 119).

Sudak Bağları: Havası hoş olup 40 bin adet bağlarında binlerce sedir, matbah ve odalar, havuz ve şadırvanlar vardır. Oturup dinlenilecek, eğlenilecek küçük köşkler ile süslenmiş bir yerdir. Kırım diyarının Sudak Bağı Rum, Arap ve Acem'de meşhur olup bu Sudak bağlarında zevk edenlerde asla sara olmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 249).

Tavustan şehrinin âbihayatının övülmesi: Havası gayet ılımlı olduğundan asla hastalık, sıtma, sara, cüzzam, beras, behak ve hunam, hunâk¹ ve frengi gibi hastalıklara yakalanmış insan yoktur ve bu gibi dertleri asla duymamışlardır. Halkı sağlam

---

¹ Boğaz mukozasının şişmesi.

bünyeli olup 100 ve 150 yaşına kadar yaşarlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 295).

Tomor Dağı: Belgrad şehrinde bulunan çok heybetli bir dağdır. Burada yetişen otlar, bitkiler ve tüm Frengistan ve Latinistan'dan hekimler gelip bu dağa çıkıp bu şifalı otları toplarlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 310).

Banaz Kasabası menzili: Kütahya toprağında bir sipahi kazasıdır. Daha önce Uşak kazasından ayrılmış bir kazadır. Halkı genellikle uyuzdur. Bir adam çok kaşınsa Banaz uyuzu mu oldun, derler. Havası ve suyu gayet ağırdır. Bu kasabanın kuzey tarafında büyük, karlı bir dağ vardır. Oradan akan su bu kasabanın içinden geçer. Banaz halkı bu temiz sudan içip uyuzdan kurtulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 23).

Han-ı Yetîmân Kalesi: Halep'te bulunur. Eski zamanlarda vârisiz ölen insanların mallarıyla orada bir şehir yapıp bütün cüzzam ve miskinleri oraya sürdüklerinden dolayı bu ismi almıştır.

Bu kalenin bahçesinde Sıyfe Kuyusu adlı bir kuyu vardır. Kudurmuş köpek bir adamı ısırırsa ve o adam 40 gün geçmeden o sudan içerse kurtulur. Ama 40 gün geçtikten sonra içerse faydası olmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 192).

Peygamber Eşmesi Kalesi: Bir Muaviye yapısıdır. Bu kale içinde bir küçük hamam vardır. Hazret-i Peygamber Mekke'den Busrâ şehrine giderken bu kale içinde elleri ile eştığı yerde can bağışlayıcı bir tatlı sudur. İshal hastalığına yakalanan hacılar içse Allah'ın emriyle şifa bulur, Resulullah'ın mucizesidir. Onun için Peygamber Eşmesi derler. Bu kale de o şeref için yapılmıştır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 296).

Mısır'da Mukattam Dağı adında kıymetli bir toprak bulunur. Mübarek bir topraktır. Amr ibnü'l-Âs Kâhire'yi kuşattıktan sonra Hazret-i Ömer'in emriyle Müslümanların ölüleri için mezarlık haline getirilmiştir. Nice peygamberler ve salih kişiler orada gömülüdür. Orası hala Mısır'ın ileri gelenlerinin gömülü olduğu bir mezarlıktır. Kıptî tarihlerinde de “Mukattam Dağı altında gömülü olanlar dirilme gününde hesapsız ve azapsız cennete gire” derler.

Hâlâ bir adam Mısır'da hasta olsa o adan 7 gün Mukattam Dağı altında yatsa Allah'ın emriyle şifa bulur. Güneş doğarken bu dağın altından çıktığında gölgesi ta Eski Mısır'a kadar uzanır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 27).

Kadırga limanı kalesi, havasının güzelliği çok meşhurdur. Mısır'dan bazı hastaları getirirler, hava alıp Allah'ın emriyle 3 günde şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 365).

Alevî Vilâyeti: İsvan şehrinin güneyinde Habeş ve Dümbistan Vilâyeti'ne uzayan geniş bir vilâyettir. Burada İdris Nebî'nin doğduğu söylenen İdris Mağarası vardır. İdris Mağarası'nın civarında Lokman Mağarası vardır. Hâlâ hekim ilaçlarının kokusu gelir buradan. Bu kadar yıldan beri ilaç kokusu kesilmemiştir. Gerçekten de bu vilâyet peygamber ocağıdır. Hazret-i Risalet'in hekimi Zünnun-ı Mısrî de burada doğmuştur. Hekimlerin silsileleri onlara ulaşır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 431).”

5. SEYAHATNAME'DE GEÇEN SAĞLIKLA İLGİLİ ANLATILAR

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bazı hastalıkların oluş sebebi, tedavisi veya bazı sağlık kurumlarının, yapıların, oluşların ortaya çıkışı, isimlendirilişi gibi olgular efsane, rivayet, rüya yorumu gibi çeşitli anlatılar ile nakledilir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bazı anlatılar sağlıkla ilgili yapı, kurum, kuruluş ve oluşumun inşa nedenini açıklar. Bazı anlatılar ise hastalığa yakalanma sebebine veya hastalığın nasıl tedavi olduğuna ilişkindir ki bu bölümü 3 başlık altında inceleyeceğiz.

5.1. KİŞİYE BAĞLI ANLATILAR

Bu anlatılar herkes tarafından tanınan, bilinen önemli kişilerle ilgilidir ki Seyahatname'de kişiler ile ilgili anlatılar da peygamberlerle ilgili kıssalara da yer verilir.

“Bir menkıbe: Bir kere Veziriazam Recep Paşa, Kapanî Mehmed Efendi'ye Unkapanı meyhaneleri içinde elinde çoçtura şarabıyla rastladı. “Dede bize dua eyle” deyince Kapanî:

“Sıhhat-i bedenle ye iç, sıç, yine ye, yine iç, sonra sıç”
derler.

“A Dede bu dua değildir, bunu kabul etmem dahi bir
himmet eyle” deyince,

“Hala veziriazamsın padişah olacak değilsin, ey imdi
bu duayı kabul etmedinse ye, iç, sıçma” der.

Sonra sadrazam yedi gün halî kötüleşip tabî'ati yübüset
(kabızlık) çeker.

“Bre meded Dede'yi bulun” der. Derhal Giysudâr'ı
bulurlar. Bir kere kutlu elleriyle Recep Paşa'nın vücuduna el
sürer. O an Recep Paşa kabızlıktan kurtulur (Evliya Çelebi
Seyahatnamesi: C.1, 187).

Sultan IV. Murad Han, Yıldırım Bayezid Han'ın nur dolu
mezarına varıp ziyaret ettiğinde, “Ne böyle padişahane yatarsın.
Osmanoğlu'nun ırzını ayaklar altına serip Tatar elinde
namusumuzu alçalttın” diye sandukasına bir tekme vurunca “Bre
medet, ayağım” diye IV. Murad bağırıp çağırmaya başlamış. O

gün nikris hastalığına yakalanıp sonunda ölümüne sebep o hastalık olmuştur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 27).

Yılanı öldüren Ali Kerrâr'ın kerameti hikâyesi: Hazret-i Gazanfer Ali, o Düldül süvarisi, Van Denizi kenarında ejderha ile çarpışırken hırkası ve Düldül'ü ejderin kanıyla kıpkırmızı olmuştu. Hazret-i Ali cüzdanından bir sabun parçası çıkardı, Kamber ile Ali Düldül'ü yıkarken gördüler ki Van Deryası azap suyundan meydana geldiğinden yılan zehiri gibi öldürücü bir zehirdir. Hazret-i Ali dua edip Kamber âmîn diyip, “İlahî, bu Van Denizi'nde yıkanan atlar ve diğer hayvanlar bütün hastalıklardan kurtulup semiz ve etli olalar” diye dua ettiler. Hâlen Van Denizi'nde yıkanan atlar ve diğer hayvanlar güzel, semiz ve iri olurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 100).

Nice muteber kitaplarda yazılmıştır, Allah'ın emriyle yeryüzünde Hz. Peygamber'in duası bereketiyle bütün kurt, koyun, deve, sığır ve köpek tamamen cinlere düşmandır. Hatta Hz. Musa çoban iken gütmekte olduğu Şuayb Peygamberin koyunlarıyla konuşmuş, koyunlar dermiş ki, “Ey Musa, eğer dağlarda bulunan kurtlardan korkmasak bütün dağları çobansız gezip cinlerden bir can koymayıp hepsini ot gibi yedik. Zira ömründe bir kere cin yiyen koyunun boynuzları dört, beş çatal olur, beş-altı çatal boynuzlu koyunu evinde saklayanın evine cinler girmez. Saralı adam çatal boynuzlu kurban eti yese o adamı dutarık (sara) tutmaz” diye konuştular (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 340).”

5.2. MEKÂNA BAĞLI ANLATILAR

Bazı anlatılar ise bilinen önemli mekânlarda geçer ve o mekânın sağlıkla ilgili herhangi bir özelliğine yer verir.

“11. tılsımda anlatılana göre Sultan Bayezid-i Veli Hamamı'nın yerinde dört köşe tek parça yüksek bir sütun vardı.

Boyu 80 arşındı. Gezbazyza adında eski bir kâhin o sütunu ta'ûn (veba) için tıslımlamıştı. Nitekim o sütun daim idi. Kostantin şehrinde ta'ûnden eser yoktu. Sonra Bayezid-i Veli yıkıp yerinde gönül açıcı bir hamam yaptı. Bu sütun yıkıldığı gün Bayezid Han'ın bir oğlu vebadan Edirnekapı dışında Davudpaşa Bahçesi'nde öldü. Yine Edirnekapı içinde bir suffe üzere gömüldü. Ondan sonra İstanbul'u veba istilâ etti (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 28).

Aziz pirî Merkez Efendi hayatta iken dervişlerine “ Şu yerde bir kere secde ederken ‘ Ya Şeyh ben şu yerde yedi bin yıl mahpus bir kırmızı renkli lezzetli bir pınarım, senin sebebinle yeryüzüne çıkmaya memurum ve beni Tanrı humma hastalığına tutulanlara çare olarak yaratmıştır. Elbette beni bu hapisten kurtar’ diye yer altından bir ses geldi. Gelin ey dostlar, sizinle şu seccademizin olduğu yerde bir kuyu kazalım” deyip Bismillâh ile ilk olarak kendileri yere bir ayak tabanı vurdu. Daha sonra bütün dervişler üşüşüp bir su kuyusu kazarlar. Hâlâ kırmızı renkli büyük bir pınardır. Bir kimse bu hoş lezzetli suyu sabahleyin üç kere kahvaltı etmeden içse Allah'ın emriyle hummâ-yı rub'dan ve hummâ-yı muhrikden¹ ateşli ve yakıcı sıtmadan kurtulur. Merkez Efendi Ayazması adıyla meşhur bir su kuyusudur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 182).

Elekçi adında dilsiz bir divane vardı. Can çekiştiği günden bir gün önce yanına gelen birine selâmdan sonra; “Biri inşallah yıkayıp kefenlenmemiz masrafını helâl malınızdan yapıp bizi kapının dışında defneyle. Yürek oynamasına tutulanlar gelip ziyaret edip toprağımdan az su ile ezip içerler. Allah'ın emriyle içeler, şifa bulalar” diye vasiyet ettikten sonra o yere varıp ruhunu teslim eder. Daha sonra o adam gelir, vasiyeti üzere defneder. Hâlâ dışında köprü üzere herkesin ziyaret ettiği yerdir. Hafakân

---

¹ Yakıcı humma

derdine tutulanlar ziyaret edip Allah'ın izniyle şifa bulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 189).

Büyük İskender'in Şattularap Nehri'ne gelişinin sebebi: Yarmenî Tarihi'ne göre İskender'in iki et parçasından sertçe iki boynuzu vardı. İskender bu iki boynuzun acısından rahat bir uykuya dalamazdı. Sonunda boynuzlarının acısına çare bulmak için dünyayı gezmeye başlayıp dostları, hekimleri ve askerleriyle zulumatâ yani karanlık dünyaya, kutuplara giderek âbıhayatı aradı. Sonunda İskender âbıhayat bulmaktan ümidi keserek üzüntülü ve eli boş yine boynuzlarının acısıyla tekrar cihanı gezip dolaşarak Basra şehrine gelir. Burada Şattularab'ı içince boynuzlarının acısı dinip biraz olsun rahat uykuya dalar. Sözü'n kıssası, yolları katlayarak, merhaleleri uçarak Batman Nehri ile Şat Nehri'nin birbirine karıştığı yere gelip her ikisinden de içer. Ama Şat suyunun faydasının görüp boynuzunun acısı dindiğinden Şat kıyısını takip ederek Diyarbakır'a gelir, oradan yukarı Palu kalesi yakınında Bağın Şatına gelip içer ve iki boynuzun acısı diner. Ondan dolayı İskender bu yerde çadırını yapar. Hala bütün insanlar için oturulacak yerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 33).

Kamerü'l-Kum şehrinin özelliği: Burası eskiden bir cin kavminin yaşadığı bir yerdi. Fakat Hz. Peygamber cinlere, “İlginiz yoktur, Kum şehri benim ümmetim içindir. Şimdiden sonra o şehirden göçüp bir daha uğramayın” buyurdular, o mübarek sözlerin etkisiyle cinler kavminden hiçbir kavim Kum şehrinde kalmayıp hâlen Kum şehri içine cin giremez, girerse sağ kalmaz ve Kum şehri halkını asla sar'a tutmaz. Gariplik bu ki diğer diyarlarda bir adamı sar'a tutsa yani cin bulsa Kum şehrine gelip kalsa Allah'ın emriyle sar'a hastalığından kurtulur. Ama yine başka diyara gitse sar'a tutar, derler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 226).

Aydos İlıcası menzili: Deniz kıyısından yarım saat uzaklıkta bir yeşil sahrada yüksek kubbeli bir ılıcadır. Hiçbir diyarda böyle yararlı bir ılıca görülmemiştir. İnsan girdiğinde asla kese ve sabuna ihtiyaç olmaz. İnsan vücudunu beyaz bir inci tanesi gibi eder. İnsan bedeni sanki kulak memesi kıvamında gibi yumuşak ve taze olur. Özellikleri o kadar çoktur ki cüzam, miskin ve Frenk uyuzu olan adam kırk kere girse Allah'ın emriyle o adam anadan doğma olur. Suyundan kırk sabah aç karnına içenin vücudunda behak, baras, zâtülcenb ve hafakan hastalıkları tümünden iyileşir. Bazı kullanılmış altınları bu su ile yıkasan sarı su altınına döner. Bir adamın yüzüğü gümüş olsa o an altın gibi olup bir haftada yüzüğün rengi değişmez. Kısacası yetmiş iki derde deva bir ılıcadır. Hatta Süleyman Han sefer çokluğundan nikriz hastalığına yakalanınca bu ılıcaya gelip otağında konaklar. Bu ılıcaya yedi kere girince Allah'ın emriyle iki ayaklarındaki nikriz aşağı topuklarına yığılır, ama Süleyman Han sancısından güçsüz, mecalsiz kalır. Sonunda Süleyman Han bir kere de ılıcanın çamuru içine ayaklarını sokunca nikrizin sancısı durdu, ama ayakları tulum gibi şişti. Usta hekim tabip Kaysûnîzâde gördü ki nikriz deşilmek ister, ama Süleyman Han'a düşündüklerini söylemez. Hemen nezaketle Kaysûnî,

“Allah'a hamd olsun hünkarım, nikriziniz yumuşadı, bari bir dilimle yoklayayım. Ne mertebe yumuşak olmuş?” deyip Süleyman Han'ın topuğunu öper şekilde iken Süleyman Han, “Hay kâfir Kaysûnîoğlu, neyledin?” deyince Süleyman Han'ın ayağından tam iki okka cerahat akar.

Meğer hekimin ağzında neşter var imiş. Ağzındaki neşter ile Süleyman Han'ın ayağını delip Süleyman Han rahatlayınca, sol ayağını da açıktan neşter ile delince Süleyman Han bu Aydos İlıcasında şifa bulur. Hâlâ Süleyman Han kanunudur ki her sene

Aydos subaşı burada kırk gün kırk gece panayır düzenler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 48).

Kırım Vilayeti'nin insanı canlandıran güzel havası: Mehmed Giray Han bu kale dışına hendek kazdırırken hendek yerinde bir büyük tunç çömlek bulur. Bu çömleği kırıp açtıklarında içinden üç çeşit su çıkar ki bu sular birbirine karışmamış, biri sarı, biri yeşil ve biri de açık sarı renktedir. Hemen o an çömleği kıran adamları sıtma tutar ve birini veba vurur ve biri sinekten helâk olur. “O günden beri şehrimizin havası kötü olup halkı da veba vurmaya başladı, çarşı pazarda kara sinek de çok görünür oldu” diye vilâyet halkı şikâyet edip anlattılar. Meğer eskilerde bu şehir içinde sıtma, veba ve sinek asla yokmuş (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 217).

Gümölcine şehrinin isimlenme sebebi şudur ki: Gümlü Çin Yahudi yapıcısı sebebiyle Gümlü Çin'den bozulma Çümölçine derler. Ama Yunan dilinde Rumçine derler. Hakîm Feylekos'un güzel bir kızı vardı. Bu kız cüzzam hastalığına yakalanır. Babası kızı bu şehrin zeminine koyar. Kız şehrin suyu ve havasının güzelliğinden iyileşip kurtulur. Bu şehri ilk defa Rumçine kızdır. Daha sonra Gümlü, Çin, Yahudiler burayı Çingeneler korkusundan kale yapmıştır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 37).

Eski ve büyük şehir, hekimler şehri Atina Kalesi: Büyük hekim Feylekos zamanında Büyük İskender dünyaya gelir. Feylekos, İskender'i yetiştirir. O da büyük bir padişah olup bu şehri daha fazla geliştirir. Bu şehir içinde 7 bin adet Rumî hekimler toplandığında bütün milletlerin tarihçileri bu şehre “Hekimler şehri” adını verdiler. Bütün hekimler bu Atina şehrinin suyu ve havasını beğenip burayı vatan edinip birlikte ecele çare bulmaya çalıştılar. Ecele çare bulamayıp nice kere yüz bin derde dermanı perhizle kendi vücutlarına bulup üçer dörder yüzyıl

yaşadılar. Ama Bokrat Hekim ecele derman değil, derdine derman bulamayıp ishalden ölünce hemen Eflâton dünyayı terk edip hekimler mezhebinden çıkıp başka bir dini kabul edip Peçuy-ı Sirem şehrine gelir. Ve bu şehirde ölür (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 113).

Simav şehrinde birçok evliya mezarlığı vardır. Bunlardan biri de Cavlı Mahallesi'ne yakın Şeyh Hazret-i Zekeriya Efendi ziyaret yeridir. Bu zat yüzlerce keramet sahibi ulu sultandır. Kerametlerinden birisi bir gün dua edip “ Bu Simav Şehri'ne veba ve humma hastalığı girmesin” diye buyurmuşlardır. O yaşadığı müddetçe bu şehir içine 150 sene veba girmemiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 28).

Muğla şehrinin Gökâbâd kazasında sığla yağı çıkar. Kavak gibi küçük ağaçların kabukları kazınıp çuvala doldurulur. Sonra o kabuklar cenderede sıkılıp tulumlara koyulup yedi iklimle gidip ve mübarek gecelerde buhur yakılır. Cüzzam hastaları bu yağı burunlarına, yüzlerine, kulaklarına sürüp kurtulurlar. Hekimler ondan aselbend yapıp Anadolu'ya gönderirler.

Bazı hekimler ona ispet yağı der ama değildir. Bunun bir damlası bile sürülse bir hafta misk ve amber kokar.

Zamanında Feylekos oğlu İskender cihangir olmaya yaklaşıp fethetmediği yalnızca Fars ve Irak memleketleri kalmıştı. Sonunda onları da almak için Dârâ Şah'ın üstüne gidip onu yenerek tüm malını alır, çoluk çocuğunu esir eder, ancak Dârâ Şah kaçır.

Dârâ Şah'ın ailesi şiddetli üzüntü ve sıkıntıdan cüzzam hastalığına yakalanırlar. Bütün hekimler bunlara çare bulamaz. Sonunda Şah'ın kızı bu sığla yağını gösterip, “Biz bununla sıhhat buluruz, yoksa bize başka ilaç tesir etmez” der. Hemen bu yağdan

vücutlarına sürünce şifa bulurlar. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 139)”

5.3. DİNİ- SİHRİ- MİSTİK ANLATILAR

Eserdeki bazı anlatılar ise bir rüya veya olağanüstü bir olay neticesinde hastalığın teşhisi ve tedavisine dönük içerik taşır.

“İstanbul’un dokuzuncu kurucusu olan Kostantin’in İstanbul surunu yapısını ve kalenin şekline bildiren bölümde bir hikayeye yer verilir. Hikayeye göre Mecusî mezhebinden çıkıp Mesih mezhebine girmesinin sebebini, Yunan Tarihlerinde öyle yazmışlar ki Konstantin çok cimâ edici idi. Roma şehrinde cüzâm (cüz zam) hastalığına tutulup kaş, kirpik, saç ve sakal hepsi dökülüp burnunun orta direği düşeyazıp Şam cinine döneyazdı. Bütün Frengistan ve Alman vilayetini, Sırp, Bulgar, Arap ve Acem hekimleri hepsi bir yere gelip asla birisi derdine bir çare bulamadı. Sonunda Konstantin hepimizi kırarım diyince bir hekim olmayan mel’un Mecusî, İsa dinine hiyaneten:

“Ey kralım, eğer sağlık istersen bu senin derdine bundan başka ilaç yoktur. Önce büyük bir sarnıç havuz eyle o havuzun içini anasının memesini henüz emen masumların kanıyla ağzına kadar doldurup girersen bu cüzâm hastalığından derhal kurtulursun” deyince derhâl Kostantin emredip 3 bin adet ermemiş, süt çocuğu masumları toplayıp cellatlar havuz kenarında o an boğazlamak üzere iken üç bin masumun üç bin adet babaları ve üç bin adet anaları ki her biri ciğer-pârelerinden ayrılıyor. Hikayenin devamında ise Kostantin bu insanların feryat ve inlemelerine dayanamayıp bu işten vazgeçiyor. Oradaki bütün masumlar Kostantin’in iyileşmesi için dualar ettiler. Kostantin uyuduğunda ise rüyasında Hz. İsa vücudunu mübarek eliyle sığayıp “Ey Kostantin, sana bu masumları katleyle diyen Mecusî hekimleri katleyle” der. Kostantin vücudunda hiçbir hastalık belirtisi kalmamış bir şekilde uyanır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 21,22).

Uryan Şeyh Bekkâr: Şeyh Bekkâr “Bağdad’dan geldim” diyerek geçerken devecibaşı Halil Ağa “Öyleyse Bağdad hediyesi nerede? “ deyince

Şeyh Bekkâr hıstavî hurmasını verir ve gözden kaybolur. Hâlâ saralı ve felçli olanlara bu hurmadan birer tane verilir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 82).

İmam Ali'nin şehit olduğu gece İmam Ali Şehitliği mahallinden bir nur çıkıp kible tarafına gökkuşağı gibi yuvarlak kement çekildi. Bu nurdan kıvılcımlar kopup Muaviye'nin damına düştü. Muaviye korkusundan bodrumlara, tünellere ve nice yerlere girdi. Sonunda lakve (ağız çarpılması) hastalığına yakalanıp öldü (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 278).

Humus Kalesi'nin ibret verici tılsımlarının özellikleri: Eski zaman kahinleri ve filozofları bu eski şehir içinde yer alan yılan, akrep, çıyan kısacası zehirli hayvanlar için tılsımlar yapıp gömmüşlerdir. Hala günümüzde o tılsımların etkisiyle orada zehirli hayvanlar olmaz. Olursa da insanoğlunu ısırmasalar da etkisi olmaz. Humus toprağını yılan, akrep ve çıyan gibi zehirli bir hayvanın soktuğu birinin yarasının üzerine bağlasalar Allah'ın izniyle kurtulur. Humus'un içinde bir su kuyusu vardır. Bir kimse o kuyu suyuyla gömleğini yıkayıp giyerse o insanı aslâ akrep sokmaz. Eğer o gömleği başka su ile yıkarsa hükmü geçersiz olur. Pek meşhur bir kuyudur. Humus'ta bir mescid vardır. Kapısı üzerinde garip görünümlü bir heykel vardır. Heykelin yarısından yukarısı insan aşağısı ise akrep şeklindedir. Bir adam o heykel üzerine bir parça hamur yapıştırırsa o hamur o tılsımın şekline benzer, o hamur kuruduktan sonra hamurun az bir parçasını ateşe bırakıp akrep sokan kimseye tütsü etseler o yaralanan adam hamurun kokusundan koklasa Allah'ın emriyle akrebin soktuğu yerin acısı dinip yaralı kişi şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 43).

İbret verici Erciyes Dağı: Bir rivayete göre Hz. Yahya zamanında Kayser Erces bu şehri yaptığında eski hekimlerden Falaska adındaki hekim bu yüksek dağa çıkıp yetmiş adet zararlı haşeratların şekillerini birer direk üzerine yaparak her birine birer tılsım yapar. Onun için bu dağda hiç zehirli hayvan yoktur derler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 111).

Tımışvar şehrinin tılsımını bildirir: Bu şehirde asla sivrisinek olmaz, zira iç kale temelinde gömülü bir tunç sivrisinek heykeli vardır. Bu şehirde ecinne adamı incitmeyip sara tutmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 206).

Eski üstadların tıslımlı işleri: Bu Beç şehrinde asla hayvan boğazlanıp, kan akıtılmaz. Eğer boğazlanırsa veba yayılır. Ve hâlâ veba, sivrisinek, karasinek, yılan, çıyan, akrep ve sıtma olmaz (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 102).

Selanik'te Eski Cami yakınında tüm hekimlerin toplandığı bir toplantı yeri vardır ki ona Eflâton Çadırı derler. 8 rüzgara karşı 8 köşe taştan yapılmıştır. Bu çadırın her köşesine birer adam resmi yapılmıştır. Her bir resmin elinde birer rüzgâr alâmeti aletleri vardır. Bu çadır şeklinde kubbenin içinde bir kabir vardır. Feylekos-ı Yunanî burada gömülüdür. O zamanda bu şehir içinde toplanan hekimler birer çeşit tıslımlar yapıp bu şehirde veba, yılan, çıyan, akrep, leylek, karga olmazdı.

Bu çadır kubbe içine adam girse hemen o an kussa safra, sevda, balgam ve diğer hastalıklardan kurtulur. Zira kubbenin bir direğinde Yemenî şap ve bir başka direğinde ise lâcivert rengi göz taşı vardır. Hemen onları kokusu tesiriyle hummalı adam kusup sıtmadan kurtulur, denenmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.8, 139).

Mısır'da iç kalede olan tıslımları bildiren kısımda humma yani sıtma tıslımı bölümüne yer verilir. Bu kalede hiçbir zaman ateşli sıtma yoktur. Başka diyardan bir sıtmalı adam burada 3 gün kalsa, Allah'ın emriyle kurtulur. Helvacı Mehmed Ağa'nın kapısı dibindeki sütuna 3 satırlık bir tıslım yazılmıştır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 98).

6. SEYAHATNAME'DE GEÇEN HALK HEKİMLİĞİ VE HALK VETERİNERLİĞİ

Halkın doktora gidemediğinde veya gitmek istemediğinde, hastalıklarını tanımlama ve tedavi etme amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne

halk hekimliği, geleneksel metotlarla hayvan hastalıklarına deva verme uygulamalarına da halk veterinerliği adı verilir ki “Seyahatname”de bu iki başlıkla da ilgili malumat bulunur.

6.1. HALK HEKİMLİĞİ

Halk hekimliği ile uygulamaların Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde geçtiği kısımları görelim.

“Yine yukarıda bahsi geçen bu madenlerden onuncu maden Göksu adlı mesirede kızıl renkli bir toprak halinde çıkar. Ondan da çeşit çeşit bardaklar, çanaklar ve kaplar yaparlar, ama hekimler sözünce bu toprağın testisinden su içen renc-i bâsûr (basur) sıkıntısından kurtulur. Bu defalarca denenmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 31).

Ayasofya makamlarının bildirildiği bölümde Terlerdirek’in hassaları adlı bir yerden bahsedilir. Buna göre bir adam sudâ’a (baş ağrısı) tutulsa, bu direğın terinden başına sürse Allah’ın izniyle şifa bulur. Bir adam zahîre tutulup yüreğinden kan gitse Terlerdirek terinden yalasa Allah’ın emriyle kurtulur. Bir adamı rub’ ısıtması (sıtma) tutsa Terlerdirek dibinde kaplı olan bakırın ara ara yerlerinde delikler vardır, oradan birkaç parmak toprak yalasa Allah’ın emriyle kusup kurtulduğu denenmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 62).

Vefa Meydanında şairler sultanı Necatî bey gömülüdür. Nurlu türbesi içinde bir sebilhanesi ve bir su kuyusu vardır. Necatî çeşmesinden su içen kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 175).

Eyüp Sultan kabrinde kutlu ayağı tarafında bir su kuyusu vardır. Bütün ziyaretçiler uğurlu olsun diye suyundan içerler, hafakan hastalığından Allah’ın izniyle kurtulurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 198).

Turşucuzâde Hüseyin Çelebi Camii içinde birçok mesire ve bahçe vardır. Ayazması adlı bir su kaynağı vardır ki Temmuz'da hummâya (sıtma) tutulan bir adam üç kere bu saf sudan içip yıkandıktan sonra kussa hastalığından kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 203).

Müşhil özelliği taşıyan içme suyu: Gebze'de içme suyu menziline müşhil özelliği taşıyan bir içme suyu vardır. Her sene Temmuz ayında yani kiraz mevsiminde, bütün İstanbul'dan ve diğer bölgelerden binlerce insan gelip burada toplanırlar. Dert sahibi olup da hasta edici ve sağlığı bozucu rahatsızlıklara yakalanmış olanlar, burada üç gün üç gece bu içme suyundan içince Allahu Teala'nın emriyle ve izniyle kusmaya başlayıp sarı sarı ve yeşil yeşil safra, sevda, balgam ve diğer usareler çıkarır ki pis ve kötü kokusundan dolayı insan ölüm mertebesine varır. Bazı insanların da alt tarafından safra, sevda, usareler, kara balgam, namazbur (abdestbozan)¹, okran ve sıranca² isimli çeşitli hastalıkların sebebi olan şeyler çıkar ki, insan yeniden hayat bulur. Bazı insanlardan kırkar ellişer boğum bağırsak gibi çıkar, bunları çalılara sererler, gelip gidenler bakıp seyrederek. Bu içme suyu bir yalçın kayadan kaynayıp çıkar. Berrak ve yumuşak bir sudur ama biraz acıdır.

İçme suyunun nasıl içilmesi gerektiği: Öncelikle üç gün asla tuzlu ve canlı kısım yiyecekler (hayvansal gıdalar) yemeyip perhiz edilmelidir. Dördüncü günün sabahı ve akşamında birer fincan su içilmelidir. Ancak kişi kendini sıcak tutmalıdır. Bundan sonra 3 gün 3 sefer daha bu sudan içilmeli ve tuzsuz piliç maslukası suyu içilmelidir. Tam 15 amel ettikten, alttan ve üstten faydaları görüldükten sonra limon sulu ekşi çorba içilerek amelini

---

¹ Bağırsak paraziti

² Deri veremi

kesmesi gerekir. Bundan sonra nice faydaları görülür (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 38,39).

Trabzon'un yiyeceklerinin ve içeceklerinin beğenilenlerini bildiren kısımda balıklarının beğenilenlerini de bildirir. Kalkan balığı gayet lezzetlidir. Kadınlar yeseler hemen hamile kalırlar. Hamsi balığı ise yararı o derecedir ki yedi gün bir adam yese gayet güçlendirici ve faydalı olur. Hazmı kolaydır. Ve asla balık kokusu olup yiyene hararet vermez. Ağrı hastalığına tutulan adam yese Allah'ın emriyle şifa bulur. Bir evde yılan, çıyan ve akrep olsa hamsi balığının başını ateşte yakıp o evde tütsü etseler bütün çıyanların kokusu yok olur. Nice yüzlerce faydası ve özelliği vardır. Üzerine zeytinyağı döküp orta hararetle ateşte bir saat pişirince görme kuvvetine ve mideye çok yararlı gelir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 53,54).

Sultan IV. Mehmed Han'ın annesinin yaptırdığı camiin hünkâr mahfili altına sarı bir direk sütun edilmiştir. Bir adam sarılık hastalığına yakalansa o direği 3 kere 3 cumartesi gününde sabahleyin yalasa Allah'ın emriyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 83).

Amasya şehrinin içeceklerinin anlatılması: Önce misk ve amber kokulu pekmez şerbeti, ayva perverdesi şerbeti şiddetli sıcaklarda ve sıtma hararetine çok faydalıdır. Ve keçeden süzölmüş dil buran üzüm şırası gayet kırmızı ve bedene kuvvet vericidir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 98).

Üçkilise'nin garipliği: Bu kilisenin büyüğü Nuşirevan yapısıdır. Orada senede bir kere kırk elli bin kefare Frengistan'ın uzak yerlerinden toplanarak gelip bu Üçkilise Dağı'nın en yüksek tepesinde, pürçemenzâr sahrada eski bir halıca vardır, onu döşerler ve o dağlarda ne kadar otlar, bitkiler ve yararlı ilâç olacak bitkiler varsa bütün bir otları büyük bir kazan içine koyarlar.

Halıca üzerine koyup kazanı ona yükleyip halı üzerinde yakarlar. Tam bir saatte kazanın içinde tüm otlar, kereviz ve maydanoz pişer. Daha sonra otlardan yapılan bu yemeği bütün keferelere dağıtırlar. Uğur ve şifa için hokkalar ile Frengistan'ın en uzak yerlerine götürürler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 117).

Erzincan Kemah Kalesi yakınlarında Ali Kayası denilen bir kaya vardır. Bu şehrin halkının inançlarına göre Hz. Ali gelip belini dayayıp istirahat ettiği için hala bel ağrısına tutulan kimse o kayaya belini dayasa Allah'ın emriyle şifa bulur, ama faydası Allah'tandır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 195).

İbret verici acayip Re'su'l-uyûn Tılsımı menzili: Bu bölge Yunanlı kavimlerin elinde iken hekimler hikmet ile deniz kıyısından 100 adım uzaklıkta deniz içinde 50 arşın boyunda yüksek bir kule yapmışlardır. Ortasında büyük bir havuzu vardır ve bu havuz gayet duru temiz su ile doludur. Bu sudan kırk gün bir cüzzamlı içse kurtulur. Girip suyundan içen humma hastalığından kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 62).

Harput beldesinin ovasından bir çeşit kaynak su çıkar. Her sene kabak mevsimi geldiğinde bütün uzak ve yakın yerlerden zengin ve yoksul, garip ve miskinler gelip bu ovada çadırları ve yükleriyle konaklarlar. Öncelikle üç gün tuzlu yemeden, yağlı ve ağır yemek yemekten kaçınıp sabahleyin bir fincan içince üç amel eder, bir fincan daha içene üç amel eder. Yani on fincan içen sağlam bünyeli adam otuz amel eder. Bazı adamlara istifra ettirip tahammül edemeyene tövbe ettirir. Pâk ve temiz olup sıkıntılarından kurtulurlar, bütün hastalık ve rahatsızlıklarından temizlenirler. Onun için bu Harput halkı sağlam bünyeli, kırmızı yanaklı olup hekimlere muhtaç değillerdir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 136).

Zile Ovası'nda Şeyh Nusret Tekkesi menzili: Hacı Bektaş ile Horasan diyarlarından gelmiş, atamız Hoca Ahmet Yesevî müritlerinden Horasan erenlerindedir. Tekkenin önünde büyük bir eski dut ağacı vardır, bir tarafı çürümüştür. O çürükten bir kıymık koparıp ateşli sıtma ve nöbete yakalanan insanlara tütsü etseler şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 188).

Şehit Hüsrev Ağa ziyaret yeri: Bitlis'te Şehit Hüsrev Ağa ziyaret yeri türbesi vardır. Büyük ermişlerden birinin türbesidir. Hâlâ halkın ziyâret yeridir. Bu diyarın halkı bu zâtın ermişliğine inandıklarından sıtma hastalığına yakalanan kimseler toprağından alıp yese hastalığından eser kalmaz. Tanrı'nın hikmeti her kim toprağından birazcık yalasa yahut suya koyup suyundan birazcık içse Allah'ın emriyle sağlığına kavuşur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 59).

Arnavut İskenderiyesi'nin dibinde Boyana Gölü adıyla meşhur olmuş bir lezzetli âbıhayat gölü vardır. Bu gölden o kadar çok çeşitte balık çıkar ki sayısını Allah bilir. Özellikle bu körfezde çıkan yılan balığının başka göllerde bu kadar fazla çıkmasının imkânı yoktur. Bu İskenderiye Gölü'nde çok çıkar ve semiz, lezzetli olup misk gibi kokar. Bu güzel koku da bir diyar göllerinin balıklarına özgü değildir, bu ancak İskenderiye balığına özgüdür. Ve oldukça yararlı bir yılan balığıdır ki dünyada benzeri yoktur. Sıtmaya ve ağrı hastalığına yakalanan kimseler bu yılan balığını pişirip yeseler veya başını yanında götürseler Allah'ın emriyle sıtmadan ve ağrı hastalığından kurtulup şifa bulurlar. Ayrıca bu gölün tatlı suyunu içenin tabiatı yumuşak olup sevda, safra, balgam, baş ağrısı, kabız, şişkinlik gibi çeşitli hastalıklardan kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 58).

Çerkez kavmi diyarında asla veba olmaz. Bir adam birazcık hasta olsa kara koncoloz geceleri olunca oburlar (cadılar)

bir kabakta veya pişkövde istediği hastanın ya da sağ adamın kanını içip öldürüp oburluğundan kurtulur, ama gözlerinde obur alâmeti kalır.

Bu diyarda obur tanıtıcı, yani sihirbaz bilici soylu, hekim şekilli ihtiyar Çerkez adamlar vardır. Onlara ölü sahipleri mal verip daha önce ölmüş obur mezarlarına gelip görürüler ki henüz bu gece obur mezarından çıkıp toprağı bozulmuş. Anında halk üşüşüp obur mezarını kazıp görürler ki gözleri kan tasına dönmüş, yüzü insan kanı içtiğinden kıpkırmızı olmuş. Hemen oburun ölüsünü mezarından çıkarıp böğürtlen adlı çalının kazığını oburun göbeğine kakıp yere saplayınca Allah'ın izniyle oburun sihri geçersiz olur ve kanı içilip ölen adam ölümden kurtulur. Eğer o kimsenin bir kimsesi olmayıp obur tanıtıcı bulmazsa o kanı emilip hasta olan adam gerçekten ölüp gider. Bazı adamlar bu oburları ölü hastası şifa bulduktan sonra bu obur başka birini öldürmesin diye göbeğindeki kazığıyla oburu yakarlar. Allah'ın hikmeti ile o oburların leşleri asla yerde çürümez (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 280).

Bir obur daha hayatta gezerken onu kimse bilmez, ama vakti gelip kudurduğunda bir adamı suda çıplak bulup kucaklayıp kulağından kanını emer. O adam günden güne hasta olup, “Bre medet, beni obur dövdü ve kulağımdan kanımı içti” diye obur tanıtıcılarına haber ve mal verince tanıtıcılar şehirleri gezerken görürler ki, bir kişi insan kanı içmekten obur olup gözleri kan tasına dönmüş. Onu tutup birkaç gün zincirlerle bağlarlar. Üç gün sonra oburluğu ortaya çıkıp, filân adamın kanını ben içtim. İşte kulağımın ardında ardında kanı vardır. Bana sürdürdüm ki obur dedelerimin ve atalarımın yanına gömüldüğüm zaman vücudum çürümeyip yine birkaç kez dirilip gökyüzünde cenk etmek için ve çok yaşamak için ettim” deyince herkesin izniyle bu oburun göbeğine yine böğürtlen kazığı saplayıp kanından hasta olup kanı

içilen adamın yüzüne gözüne obur kanını sürünce Allah'ın emriyle hasta şifa bulup oburu ateşte yakarlar. Ama bu obur büyücüleri başka bir soydur. Onlardan korktuğu için Çerkez kavmi rastgele bir adama kız verip kız almaz. İşte bu Çerkez ülkesinde veba yoktur ama bu obur derdi vebadan daha kötüdür. Genellikle Moskov diyarında, Kazak'ta, Leh ve Çek'te olağandır, ama Rum'da kara koncoloz olması kesindir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.7, 280).

Silifke ve Karaman arasında Firişke isimli bir köy bulunur. Bu köyün bahçeleri içinde Büklü Baba Sultan ziyaret yeri vardır. Bu mezarın yakınında yerden yağlı bir çamur çıkar. Ziyaretine kaç kişi gelirse o çamur çıkan yerden o kadar sayıda kabarcık çıkar. Bu çamuru Frenk hastalığına, tuzlu balgama, temgereye¹, behaka ve yerekana sürseler Allah'ın izniyle şifa bulup yüzü parlak olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 154).

Mahmud Bey Camii: Bu caminin iki yanında kol kalınlığında sütunlar vardır. Sarılığa tutulan kimseler 3 cumartesi gelip bu sütunları diliyle yalasa Allah'ın emriyle sarılıktan kurtulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 121).

Allah'ın hikmeti ile Nil'de riâde balığı denen bir balık vardır. Her kim tutup yemek isterse o an eli kurur, bırakırsa eli iyi olur. Bütün balıkçılar, ağlarında çıktığı zaman serbest bırakırlar. Ama bazen ölüsü karada bulunup özelliği için alınır. Sarılığa yakalanan veya ağrı hastalığı olan kimse ara ara koklasa sarılıktan kurtulur, meşhurdur. Sıtma tutan adam o balığın ölüsünü boynuna sarsa Allah'ın emriyle kurtulur. Bir adam sudâa, yani baş ağrısına yakalansa, bu balığı canlı olarak o başı ağrıyan kimsenin başının üstüne koysalar, Allah'ın emriyle kurtulur.

---

¹ Ciltte döküntü yapan bir hastalıktır.

Bu balığa İdris balığı da derler. Alabalık gibi nakışlı bir balıktır ki nice derde devadır. Hâlen ilaç yapımında kullanılır fakat yemek yasaktır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 189).

Timsahın özelliği: Bir adamı sara, yani dutarık tutsa bir adamın ciğerini ateşe yakıp saralı adamı buhurlasalar, yani ciğerine tütsü etseler, Allah'ın emriyle şifa bulur. Timsahın pisliği ağzından çıkar, çünkü dübürü yoktur. O pislikten bir mil ile ak ve duman düşen göze çekseler, Allah'ın emriyle şifa bulur. Timsah diri iken gözünü çıkarıp cüzzama yakalanan kimse boynuna assa, Allah'ın emriyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 189).

Mısır'da Sebil-i Allâm Sahrasında sarı parlak bir taş bulunur. Daima Frenk hekimleri gelip o şiddetli sıcakta ararlar. Özelliği şudur ki bir adam bu taşı iki eliyle tutsa hemen midesi bulanıp istifra eder. O taşı bırakıncaya kadar da etmeye devam eder. Ama bütün safra, sevda ve diğer karışımlardan kurtulur, midesinde bir şey kalmayıp tertemiz olur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 260).

Taşların özellikleri: Yine Sebil-i Allâm Ovasında bulunan boncuk gibi alaca bir taştır. Hangi kadın cima sırasında bu taşı beline bağlarsa hamile kalır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 261).

Şeyh Şatâ Türbesi: Bört köşe kale gibi bir binadır. Hareminin altında bir su sarnıcı vardır. Her sene bu sarnıca Dimyat ayanının develeri Nil'den su taşıyıp doldururlar. Eğer su taşımaları bütün develeri uyuz olur, acayip bir hikmettir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 391).

Kays beldesinde Şeyh İbrahim hazretlerinin türbesi vardır. Bu türbe içinde acayip ve garip bir ağaç bulunur. Bu ağaç 5 adam boyunda uzun ve iri bir ağaçtır. Yaprığını sara tutan

hastalara tütsü ederler, Allah'ın emriyle kurtulur. Ayda bir kere çıkan küçük pelit gibi kabuklu ve içi çekirdekli eksi sulu bir meyvedir, ishal rahatsızlığına dermandır. Ay başında olgunlaşınca yağma ederler. İshali ve zahîri keser. Böyle denenmiş bir şifa ağacıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 406).

Eski Cami: Bu cami yakınında öyle lezzetli bir göl vardır ki ölünün üstüne dökseler belki hayat bulur. Hz. Süleyman'ın bu gölden su içtiğine inanılır. Bu yüzden bu gölün her iki tarafına da yılda bir kere güz günlerinde binlerce çeşit hayvan ve bir sürü insan toplanır ve 40 gün boyunca burada dururlar. Hz. Süleyman'ın içtiği sudur diye hastalar ve çeşitli rahatsızlığa yakalanan kişiler içip şifa bulur. 40. Günün sonunda ise kalan suyu testilere doldurup başka diyarlara götürürler. Allah'ın hikmeti ile su gelecek seneye kadar tekrar dolar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 452).”

6.2. HALK VETERİNERLİĞİ

Halk veterinerliği uygulamalarının Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Hasankale ılıcalarının özellikleri: Bu aşağı varoşun kible tarafındaki duvarın önünde 7 adet ılıca vardır. Suyu gayet ılıktır. Küçük kubbeler ile kapatılmış ılıcalardır. Ve 8 adet üstü açık kaynak ılıcalar vardır. Her biri birer çeşit hayvanlara faydalıdır. Yani at, katır, deve, sığır, koyun ve diğer hayvanlar hasta olup ılıcada bu hayvanları yikasalar Allah'ın izniyle iyileşirler. Bu ılıcaların suyundan develer ile götürüp cereb (uyuz), cüzzam hastalığına yakalananlar içerek sağlıklarına kavuşurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.2, 112,113).

Lübnan Dağı'nın özelliklerinden biri, bütün Frenk ve Arap hekimleri ve bütün kimyagerler bu dağlara bahar

mevsiminde çıkıp nice kere yüz bin yararlı ve ilaç olacak otlar ve bitkiler toplarlar, nice bin çuval yüklü bitkileri dertlere deva olması için diyar diyar götürürler. Ve kimyagerler nice çeşit otlar bulurlar. Bu dağda bir çeşit ot vardır, o otu yiyen koyunun ve keçinin dişleri altın gibi olur. Onun erbâbı olanlar bulup kimyaya katıp altın ederler, ama çok az bulunan bir çeşit ottur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.3, 57).

Abdâl Han'ın hezârfenliğinin anlatılması: Kitâb-ı Baytarnâme sözünce atların beden hastalıklarını öyle bilirdi ki sanki Huşeng Şah'dır. Han av kuşlarının hastalığını bilmede sanki Menûçehr idi. Kiminin karnını yarıp içinden kirecini çıkarır, kiminin piliğini çıkarıp kursağını yarıp yine diker. Allah'ın emriyle iyileşip o değerli kuş av alır. Karınca olmuş doğanın kanatlarını 2 kere sirke ile temizce yıkayıp sonra kuyumcu potasıyla su kabağının tohumunu yumuşak ezer. Sonra sığır ödüyle karıştırıp yoğurur. O karınca şişelerin içine koyar. Ondan sonra doğanın bozuk kanları dirseği üzerinde çıban gibi toplanır. Sonra ustura ile o çıbanları iki yerden yarıp Allah'ın izniyle şifa bulur (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 71-72).

Ortacuma kasabası menzili yakınlarında 4 adet ılıca vardır. Bunların ikisi üzerleri açıktır. Bunlara kefereler girer. Çok zayıflamış at, katır ve sığırları bu açık ılıca suyuyla yıkayınca o kadar etli ve yağlı hayvanlar olurlar ki uyuzları gidip tüyleri ışıltılı olur. İnsanlar bu ılıcaların suyundan içseler 7 günde uyuz ve hararetleri, leke ve sedef hastalıkları gidip sağlıklı olurlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.6, 65).

Kastal menzili: Mekke yakınlarında bir menzildir. Burada deniz kıyısında bir kumsal yerde yaban hurmalı ve suyu zehir gibi kumlu bir yerdir. Bu sudan her kim hayvanına su verirse ciğerini dışarı çıkarıp fanus gibi yapar. Gayet müşhildir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.9, 417).”

7. SEYAHATNAME’DE GEÇEN TIBBİ ALETLER

Sağlık ile ilgili çalışmaların önemli bir dilimini de bu alanda kullanılan tıbbi araç ve gereçler oluşturur. Hastalıkların teşhis ve tedavisinde tıbbi aletler kullanılır. Bu aletler kişi sağlığını etkilediği gibi tıbbi gelişmeleri de etkiler ki “Seyahatname”de tıbbi araç ve gereç olarak karşımıza çıkan materyal sayısı 19’dur.

Kerpeten	Ustura	Fitil
Mengene	Mil	Mıhlı
Küsküler	Şişe	çivili
testere	(hacamat)	kütükler
Bıçkı	Neşter	Kasap
Mınşar	Tasma	satırları
Malafa	kayış	Sırçalı
Eğ	Cımbız	toprak
Zincir	Makas	küp

Yukarıda sıraladığımız bu aletlerin Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde geçtiği kısımları görelim.

“Hemen o anda cerrahlar ve kan alıcı usta hekimler gelip Tebriz hanının vücudunda olan kırbaç yaralarını hacamatlar edip şişeler çekip kan aldılar, mummyâ-yı kânîleri badem yağıyla içirip sanki hana taze can verdiler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 199).

Cerrahlar esnafı: Pirleri Ebu Ubeyd-i Kassab’dır. Bunlar silahlı olup tahtirevanlar üzere dükkânlarını dış çıkaracak

kerpeten, mengene, küsküler testere, bıçkı, mînşar³⁹, malafa⁴⁰, eğeler⁴¹, daha nice bin türlü cerrah âleti ile işyerlerini süsleyip bazı adamların kollarını, başlarını, ayaklarını tımar ederler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 262).

Abdâl Han'ın hezârfenliğinin anlatılması: Kimya ve simya ilminde yüzlerce garip ve acayip bilgilere sahiptir. “İlim ikidir. Birincisi beden ilmi, ikincisi din ilmi.” Hadisi üzere maharetli bir ustadır. Bu han, zamanının zayıf ve narin adamlarının tabiatına göre usta nabızcı ve olgun bir cerrahdır. Hatta 80 yaşında zayıf, lades kemiğine dönmüş bir esrarkeş ve afyon esiri bir adama macunlar verip hamama koyup öyle bir ilaç etmiştir ki anlatmaya dil kısa kalır. Bu zavallı adam taze can bulup 3 günde taptaze, al al elma yanaklı bir adam oldu. Buna benzer binlerce kimselere Mesih gibi hayat verir. Cerrahlıkta benzersizdir. Attan yuvarlanıp damlardan uçan adamları sarıp sarmalayıp 7 günde ayağa kaldırır. Hatta bir tür mumyâ-yı kânîsi vardır. Ezilmiş adam o mumyadan yese İskender kemeri gibi olur. Kitâb-ı Baytarnâme sözünce atların beden hastalıklarını öyle bilirdi ki sanki Huşeng Şah'dır. Han av kuşlarının hastalığını bilmede sanki Menûçehr idi. Kiminin karnını yarıp içinden kirecini çıkarır, kiminin piliğini çıkarıp kursağını yarıp yine diker. Allah'ın emriyle iyileşip o değerli kuş av alır. Karınca olmuş doğanın kanatlarını 2 kere sirke ile temizce yıkayıp sonra kuyumcu potasıyla su kabağının tohumunu yumuşak ezer. Sonra sığır ödüyle karıştırıp yoğurur. O karınca şişelerin içine koyar. Ondan sonra doğanın bozuk kanları dirseği üzerinde çıiban gibi toplanır. Sonra ustura ile o çıibanları iki yerden yarıp Allah'ın izniyle şifa bulur. Göz hekimliğinde de çok ustadır. 40 yıldan beri gözüne perde ve kara su inip hasta olmuş adamın gözünün pınarı

---

³⁹ Testere, bıçkı

⁴⁰ Kuyumcuların yüzük ve bileziklerin çapını ölçmek, düzeltmek ve genişletmekte kullandıkları el aleti.

⁴¹ Madenleri, tahtayı vb. şeyleri yontmak, düzeltmek ve parlatmak için çelikten yapılmış araç.

tarafından eğrice içi boş bir mili sokar, o mil gözünün ardına varınca han o milin beri tarafından buhardan meydana gelmiş kara suyu çıkarır, hasta adamın gözleri Allah'ın emriyle aydınlanır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.4, 71-72).

Süleyman Han sefer çokluğundan nikriz hastalığına yakalanınca Aydos ılıcasına gelip otağında konaklar. Bu ılıcaya yedi kere girince Allah'ın emriyle iki ayaklarındaki nikriz aşağı topuklarına yığılır, ama Süleyman Han sancısından güçsüz, mecalsiz kalır. Sonunda Süleyman Han bir kere de ılıcanın çamuru içine ayaklarını sokunca nikrizin sancısı durdu, ama ayakları tulum gibi şişti. Usta hekim tabip Kaysûnîzâde gördü ki nikriz deşilmek ister, ama Süleyman Han'a düşündüklerini söylemez. Hemen nezaketle Kaysûnî, "Allah'a hamd olsun hünkarım, nikriziniz yumuşadı, bari bir dilimle yoklayayım. Ne mertebe yumuşak olmuş? " deyip Süleyman Han'ın topuğunu öper şekilde iken Süleyman Han, "Hay kâfir Kaysûnîoğlu, neyledin? " deyince Süleyman Han'ın ayağından tam iki okka cerahat akar. Meğer hekimin ağzında neşter var imiş. Ağzındaki neşter ile Süleyman Han'ın ayağını delip Süleyman Han rahatlayınca, sol ayağını da açıktan neşter ile delince Süleyman Han bu Aydos Ilicasında şifa bulur. Hâlâ Süleyman Han kanunudur ki her sene Aydos subaşısı burada kırk gün kırk gece panayır düzenler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.5, 48).

Yeryüzündeki hekimler her diyarda faruk tiryakı yaparlar. Ancak hiçbirisi Mısır faruğu gibi olmaz. Zira bu faruk kursu Mısır'a mahsustur. Kurs: Öncelikle bu kurs yılanın vücudundan elde edilir. Sultan Kalavan vakfindan neferlerin oluşturduğu bir ocaktır. Cize'de Habiroğlu köyünde otururlar. Yılda bir kere Temmuz ayında faruk tiryakı avlarlar. Avlayacakları zaman sadece gözlerinin görüldüğü keçeden esvaplar giyerler. Behnisa, Feyyam ve Ahdar Dağı taraflarına varıp ava gittikleri vakit

yılanlar şiddetli sıcaklardan dolayı cansızdır. Avcılar onlarla mücadele ederek avlayıp onları faruk ile sıvanmış sepetlere koyup sarhoş edip götürürler. Bu yılanlar Kalavan Şifa Yurdu'na getirilir. Burada farukhane bölümü vardır. Yılanlar burada tutulur. Meslekleri ve sırlarını başkalarının görmemesi için bu tehlikeli yere yabancılardan kimseyi koymazlar. Bu farukhane büyük bir medresedir. Burada tıp ilminden başka bir ilim görülmez. Bu medresede hekimbaşı, hekimbaşının on adet yardımcısı, duacı, 12 adet avcı, pişirici ve kasaplar hizmet eder.

Bunların her birinin kullandığı çeşitli aletler vardır. Yaklaşık 100 kütük parçası ki her kütüğün ortasında mihli çiviler vardır. Ve 100 kadar Dahhak kılıcına benzer kasap satırları vardır. Yüz kadar da sırçalı toprak küpler vardır. Son olarak ise ince elenmiş tuz kullanırlar (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 145-151).”

8. SEYAHATNAME'DE GEÇEN SAĞLIK ÇALIŞANLARI

Sağlık çalışanları hekimler dışında kalan yardımcı hizmet sınıfını karşılamaktadır ki esere göre 17. yüzyılda sağlık çalışanları günümüzdeki kadar çok farklı kollara ayrılmamıştır. Sağlık çalışanları dönemin hastaneleri olan darüşşifalar ve benzeri sağlık kurumlarında çalışıyor, ordu savaşa gittiğinde de bu sağlık çalışanlarından bazıları da orduyla birlikte savaşa gidiyor ve orada görev alıyor, savaş sonrası ganimetlerden de pay alıyorlardı.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen sağlık çalışanlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- Kehhâl (gözcü)
- Gassâl (ölü yıkayıcı)
- Gur kazan (mezar kazıyıcı)
- Ser-tîmarhabeci gülâbi (tımarhane hademesi)

Yukarıda sıraladığımız bu ilaçların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Fatih Sultan Mehmet Han Okmeydanı'nı fethettikten sonra sıra ganimet mallarının bölüşülmesi meselesine gelir. İstanbul içinde 7 bin manastır ve saraylardan alınan ganimet mallarını Tersane Bağı'nın yüksek ağaçlarının tepesine kadar yığıp defter ile ilk defa İslâm ordusu içinde hizmet eden hukemâ (hekim) ve kehhâl (gözcü) ve cerraha (cerrah) ve gassâle (ölü yıkayıcısı) ve gûr kazanlara (mezar kazanlara) verdiler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 50).”

9. SEYAHATNAME'DE GEÇEN ESNAF KOLLARI

Esere göre bazı sağlık çalışanları başlıca sağlık kurumları olan hastane ve benzeri yerler dışında serbest çalışırdı. Bunların muayenehanelerine tıbbi dükkân denilirdi. Bu dkknlar eserde esnaf kolları olarak geçmektedir. Buralarda hekimler hem tedavi yapar hem de eczacılık yapardı. Bu dkknlerde çeşitli ilaçlar yapılıp satılırdı. Dış ekimi, göz kontrolü buralarda sık yapılan uygulamalardandı. Ayrıca bu dkknlerde tıp kitapları, ilaç malzemeleri, çeşitli otlar, bitkiler, yiyecek ve içecekler ve tıbbi aletler de vardı. Buralar dönemin eczacıları sayılıyor, bu dkknlerde çeşitli otlar, içecekler, yiyecekler, bitkiler satılıyor ve dkknlar da sattıkları ürünle glb, amberci, macuncu gibi adlarla isimlendiriliyordu. Dış ekme işi ise genellikle berberler tarafından berber dkknlerinde yapılıyordu ki bu dükkânların çoğu Mısır arşısında bulunuyordu.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen esnaf dükkânlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- Dükkân hekimleri esnafı
- Gz hekimleri esnafı
- Macuncular esnafı
- Cerrahlar esnafı
- Deva içecekleri esnafı
- Gülsuyu esnafı
- şıfa yağları esnafı
- Tımarhaneciler esnafı
- Tımarhane ve hastane hademecileri esnafı
- Hardalcılar esnafı
- Paludeciler esnafı
- Salepiler esnafı
- Mahlepiler esnafı
- İstiridyeciler esnafı
- Saf altın ve gümüş tizbcıları
- Mısır attarları

Yukarıda sıraladığımız bu ilaçların Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiği kısımları görelim.

“Ordu mollasının içinde Mütevellîler esnafı adında bir bölük vardı. Nefer 700, bu mütevellîlerin hepsi kadıasker nezaretinde olmaları sebebiyle alaya çıkarlar. Pirleri Süfyân-ı Sevri'dir, kabri Mekke Muallâsı yakınındadır. Mekke içindeki evini, Sultan IV. Mehmed Han'ın annesi hastane ve şifa yurdu olarak yapmıştır. Bir âb-ı hayat kuyusu vardır. Şifa yurdu olmazdan önce hastalar bu eve gelip Süfyân-ı Sevri kuyusundan su içip sıhhat bulurlardı (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 258).

Hekimbaşı Esnafı: Birdir. 500 akçe mevleviyet ile hakimdir. Kavuşu, saçaklı abayîsi, muhızlıları, keçeli hünkar kapıcısı, yeniçeri çukadârı, yüz adet iç hademeleri vardır. Hekimleri piri Hz. Zünnûn-ı Mısrî'dir. Peygamber efendimizin elini öpmek şerefine ermiş ve bütün hekimlere pir ve önder olmuştur. Dükkan hekimleri esnafı: Nice yüz bin dükkanları yoktur. Ancak alay sırasında bunlar tahtirevanlar üzere dükkânlarını hekimlik âletleri, hokkaları, çeşitli hap şişeleri ve çifteler ile süsleyip bazı hasta adamların nabızlarını tutup deva ederek geçerler. Hekim, iyi kan alıcı, usta cerrah olmazsa o şehirde ve orduda olması câiz değildir. Eskiden hekimlerin piri Hz. Lokman idi. Göz hekimleri esnafı: Hz. Musa çağında bir Yahudi hatunu vardı. Hz. Musa'nın gözü ağrıdığına Cenâb-ı Bârî “Ya Musa o hatuna var ki gözüne ilaç etsin” buyurdularında Hz. Musa o kadına gitti. O da Musa'nın ayağı altından toprağı alıp mübarek gözlerine ekince Hz. Musa şifa buldu. Bu hâl üzere o kadın 200 sene göz hekimliği etti. Bu topluluk tahtirevanlar üzere dükkânlarını çeşit çeşit kıymetli giysiler ile süsleyip sürme kutuları, türlü türlü milleri, nice çeşit gözle ilgili âletler ile dükkânlarını süsleyip bazı hasta adamlara ilaç ederek geçerler.

Macuncular esnafı: Pirleri Fisagores-i Tevhidî idi. Ancak Hz. Peygamber döneminde gerçek pirleri Hz. Ubeyd-i Attar'dır. Bu taife, tahtirevanlar üzere dükkânlarını macun küpleri, hokkaları, gümüş hokkaları ile süsleyip yardımcıları tunç havanlar içinde besbâse, kebâbe⁴², tarçın, karabiber, kakule, havlan, havlıcan, udülkahr ve zencefil gibi baharatları dövüp macun ederler. Güneş parçası gibi parlayan dilberler gümüş hokkalar içinde panzehir, deva-yı misk, dilber dudağı macunlarını gümüş hokkalarla iki tarafta duran seyirciye saçarlar.

Cerrahlar esnafı: Pirleri Ebu Ubeyd-i Kassab'dır. Bunlar silahlı olup tahtirevanlar üzere dükkânlarını diş çıkaracak kerpeten, mengene, küsküler testere, bıçkı, mînşar, malafa, eğeler, daha nice bin türlü cerrah âleti ile işyerlerini süsleyip bazı adamların kollarını, başlarını, ayaklarını tımar ederler.

Deva içecekleri esnafı: Pirleri Süfyân-ı Sevrî oğlu Tîb Ali'dir. Bu esnafın işleri, sığırdili otu, hindibâ, köknar, nane, zater gibi otların özsuğunu çıkarırlar. Diğer otlardan da özsular çıkararak çeşit çeşit şişelerle dükkânlarını süsleyip geçerler. Gazilere savaşlarda bu ilaçlar çok gerekli olduğundan bunlar da metalarını göstererek pür-silah geçerler.

Gülsuyu esnafı: Eski Bedesten önünde iri küp kadar bakır kazanlar içinde Edirneli kadınlar, gülsuyu satarlar. Başkaları da dükkânlarda buhur suyu, kadı suyu, gül suyu, amber suyu, aselbend suyu, mâverd suyu, yasemen suyu gibi kokulu güzel sular satarlar. Pirleri Itriddin-i Hindî'dir.

Şifa yağları esnafı: Pirleri Abdüssamed Zeyyât Basravî'dir. Kabrinden daima yağlı bir toprak çıkar. Cüzzam ve ger (uyuz) olan bir adam hamamda kese sürünüp o yağlı topraktan sürünse Allah'ın izniyle kurtulur. Bu esnafın işleri bademden,

---

⁴² Endonezya ve Çin'de yetişen çok yıllık odunsu bir bitkidir.

servi kozağından, cevizden, fındık, fıstıktan ve başka şeylerden yağlar çıkarıp damlalık şişeleri içine koyup tahtıranlar üzere dükkânlarını süsleyerek halka yasemen yağı, sümbül yağı, gül yağı, reyhan yağı ve kulemisk yağları saçarak geçerler.

Timarhane esnafı: Pirleri Divane Hürûm'dur. İstanbul içinde beş adet timarhanenin ne kadar divaneleri var ise 200 adet timarhane, iki, üç yüz yeri göğü bilmez divane zirzop yelhop divaneleri altın gümüş yaldızlı demir zincirler ile hekimbaşı yamakları ellerinde şişeler içinde mecnunlara şifa olacak içecekler verip bazısını ser-timarhaneçi gülâbılar (timarhane hademesi) al aşağı edip değnek çalıp pehlivan silleleri vurarak her bir divane ejderha gibi zincir kırarak her biri birer tavırla kimi çıplak, kimi ağlar, kimi sızlar, kimi güler olup tuhaf sözler ederek seyirciler üzere saldırıp halkı bölük bölük kaçıarak kimi nara atarak adam ejderhası gibi geçerler.

Timarhane ve hastane hademeleri esnafı: Bu topluluk nice tahtıranlar üzere hastaları timar edip yemek ve ilaç vererek geçerler. Bunlara bütün vakıflar tarafından yol masrafları verilip tehlikeli yerlere tahtıranlar getirir ve savaş yolunda hasta olanlara hizmet eder pâk, dindar ve temiz bir alay kimselerdir. Bu hastaların arasında hekimbaşı ve cerrahbaşı yamakları tepeden tırnağa silahlı olup Alayköşkü dibinden sekizer kat mehterhane çalarak geçerler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 261, 262, 263).

Aşçılar esnafının içinde hardalcılar esnafı adında bir grup vardır. Dükkânları yoktur, çömlükler ile yaya gezip “İyi hardal” diye bağırrır, 300 adet hardalcı Arnavutlardır. Ramazan gecelerinde bu esnafın günbatımından önce bağırılarından insan bezer. Pirleri Eflatun'dur derler. Eflatun rîha (yel) tutulmuş, bu hardal yemeği hazmettirip yeli defetmede faydalıdır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 285).

Paludeciler esnafı: Bunlar da dükkânlarını donatıp şekerli taze palude satarak silahıyla ubûr ederken “Görmeyi artırır. Besleyici palude” diyerek geçerler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 285).

Sahlebciler esnafı: Kış günleri “husyetü’s-sa’leb” derler yani “tilki taşığı” demektir. Tilki taşığı gibi bir sarımsak dişine benzer bir ottur, onu kurutup havanda un gibi edip şekerle palude gibi pişirip bakır ibriklerin altında ateşler ile süslü ibrikler ile baharatlı, gülsulu “Can rahatı, beden sıhhati salebim nefis” deyip bağırarak geçerler. Güçlendiricidir. Yüz yaşında adamın cimâ âletine takviye verip adamı ateş gibi eder, görmeyi de güçlendirir. Hekim Davud 70 hassasını Tezkîre’inde yazmıştır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 286).

Mahlepciler esnafı: Bunların da dükkânı yoktur. Yaylalarda biten bir ottur mahlep. Havanlarda döğüp şeker ile veya saf bal ile pişirilir. Bu da güçlendiricidir, safra, balgam ve sevdâyı yok eder (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 286).

İstiridyeciler esnafı: Lakoz ve istiridye güçlendirici etkiye sahiptir. Bazıları ateşte demir ızgara üzere pişirip yerler ama çiğ yenirse sanki bir lakoz sarı balgam yutmuş gibi olur, ama gayet güçlendirici, kuvvet vericidir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 291).

Saf altın ve gümüş tîzâbcıları (kezzapçıları) esnafı: Bu kezzabı Hz. Süleyman bulmuştu, uyuz olan devlere dürtüp uyuzluktan kurtulurlarmış (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 311).

Attarlar Esnafı

Mısır attarları: Zindankapısı dışında hepsi silahlı olup seyishane ve arabalar üzere sepetler içinde eğir, zencefil, besbâse,

kebâbe, kâküle, tarçın, dâr-ı fülful, râvend, Hitâyî sümbülü, aselbend ve ödağacı gibi eşyalar ki toplam 3070 adet ilaçlardır ki eski hekimlerden Davud Tezkiresinde hepsi özellikleriyle yararlarıyla tek tek yazılmıştır. Bütün bu ilaçları bu anlayışlı kavim kutular içine koyup alay ile geçerler.

Çalıcı Mehterân yani zurnacıbaşı esnafı: Eski hekimler görüşünce saz, söz, okuyucu ve güzel rakkas insanın ruhuna rahatlık verir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 335).

Bozacı Esnafı: Bozacılar İslam ordusunda çok gerekli bir kavimdir. Şarap gibi haram değildir, ancak sarhoşluğu haramdır derler. Müslüman gazilere beden kuvveti ve sıcaklık verip açlığı giderir. Çok içeni asla köpek dalmaz, zira çok boza içmekten dolayı istiskâ ve nikriz hastalığına tutulan adam koltuk değneğine muhtaç hâle geldiğinden, daima elinde değnek olur. Tatlı bozacılar esnafı: Beyaz üstü kaymaklı bozalardır ki içen hayat bulur. On kepçe içsen dâhi sarhoşluk vermez ve karnı ağrıtmaz. Gönül rahatlamasına deva için ise dilber macunu kullanılır. Kutu bozası, pirinç subyası ve Kırım maksımasını Ramazan gecelerinde bedenin güçlenmesi için ise imamlar içer (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 353,354).

Balsuyu esnafı: İlk icat eden Eflâtun'dur. Önce saf balı şerbet edip içine hümül kökü koyup ateşte kaynatıp eleklerden süzüp bir iki günlük olunca bir kâsesi insana Şirvanî yayla türküsünü söyler. Ağır keyfi var derler ama güçlendiricidir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.1, 354).

Mısır içinde bulunan bazı esnaf dükkânları;

Irkasûs dükkânları esnafı, meyan kökü suyu kaynatıp satarlar. Anadolu'da Menteşe, Aydın ve Saruhan'da ve İstanköy Adası'nda çok bulunan tatlı bir köktür. Suyu Mısırlıya gayet faydalıdır. Tezkire-i Dâvûd'da balgam ve mesane idrarı için

birçok faydası yazılmıştır. Esasen Mısır'ın Nil Nehri balgamdır. Bütün Mısır halkında öksürük vardır. Bu ırkasûs suyundan içen balgamdan kurtulur, faydalı sudur.

Salepçiler esnafı, Yaylalarda ve Bursa'da Keşiş Dağı'nda çoktur. Sarımsak dişi gibi beyaz ottur. Kurutulup havanda ezilip şeker ve balla şerbet edilip zencefil ile içilir. Ama pişirme şartı şudur ki topaklanmaması için palude ile karıştırılması gerekir. İki fincan içen göğüs ağrısından kurtulur. Görme gücünü artırıp bedene güç verir.

Cerrahlar esnafı, 20 dükkân, 60 nefer vardır. Pîrleri Ebû Ubeyd Kassab'dır.

Hekimler esnafı, 19 dükkân, 40 nefer vardır. Pîrleri Hazret-i Lokman'dır.

Macuncular esnafı, 200 dükkân, 220 neferdir. Hâşimî ve esrar macunu çok kullanılır.

Deva sucuları esnafı, Bunlar zâter, nane, sığır dili ve hindiba gibi otlardan su çıkarırlar. Bu esnafın dükkânları yoktur, ama evlerinde çalışırlar. 70 nefer vardır. Bu esnaflar 360 asker olup hekimbaşı ve cerrahbaşı beraber mehterhaneleri ile geçerler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 193,197).

Esir cerrahları esnafı: 10 neferdir. Hanelerinde çalışırlar. Bunlar 40, 50 ve 100 adet May Bornî, Câcûvî, Kırmankî, Bağaniskî Habeşî, Funcî ve Afnuvî siyah çehre masumları hadım etmek için yemekten sonra safranlı şerbet verip sırasıyla masumları ustura ile zeker ve hayalarını keserler. Zekeri yerine bir kamyş sokup Sudan vilâyetinde yetişen bir ot tozunu ekince kanı kesilir. Üzerine santa ağacı yaprağı tozu ve onun üstüne de siyah yağlı meşin parçaları koyup şermut bez parçaları ile sararlar. Bu esir cerrahları acımasız ve merhametsiz insanlardır.

Yüzlerinde nur olmayan uğursuz, çirkin suratlı ve esmer çehreli adamlardır (Evliya Çelebi Seyahatnamesi: C.10, 205).

SONUÇ

Evliya Çelebi, 1630 yılında başlayıp 1673 yılında bitirdiği seyahatlerinde gördüğü, yaşadığı, şahit olduğu olayları anlatır ki Çelebi Seyahatnamesi sadece dönemin tarihi ve coğrafi özelliklerini yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda zengin halk kültürü unsurlarını da barındırır. Eser bu özelliğiyle sadece tarihçilere değil, folklor çalışanlarına da bulunmaz bir kaynak niteliğindedir.

“Seyahatname” de sağlık genel başlığı altında yapmış olduğumuz bu çalışma, öncelikle eserin Türk Tıp Tarihi ve Türk kültür Tarihi açısından başucu kaynaklarından biri olduğu gerçeğini bir kez daha teyit etmiş olmakla karşımızdadır. Bir diğer ifade ile bahsi geçen alanlarda yapılacak olan çalışmalarda sadece Osmanlı coğrafyası değil muhtelif pek çok coğrafyada 17. yüzyıl da sağlığa dönük hususlar nelerdir, sorusunun cevaplandırılmasında “Seyahatname”nin öneminin yadsınamaz bir konum arz ettiği görülmüştür.

Çalışmamızda, gerek modern tıp, gerek geleneksel tıp veya sağlık metodolojisi, uygulamaları, hekimlerden, pansumancısına, hastanesinden, eczanesine sağlık ile alakalı tüm öğeleri açısından irdelenmiş, Çelebi'nin verdiği malumat doğrultusunda ilgili yüzyılda Anadolu coğrafyasında insan sağlığının batı medeniyetlerine nazaran küçümsenemeyecek bir düzeyde bulunduğu görülmüştür, hatta bazı hususlarda Osmanlı medeniyetinin batı karşısında ne denli modern olduğu da gözlenmiştir. Şöyle ki; özellikle mental olarak nitelendirilen ruhsal bozuklukların tedavi sürecinde veya korku, vehim, vesvese, bayılma nev'inden rahatsızlıkların tedavisinde müzikoterapi-raks gibi yöntemlerin kullanıldığına dair veriler gerçekten dönem göz önüne alındığında takdire şayan görünmektedir.

Eserde dikkat çekici özelliklerden birisi de de sağlık yapıları ve bu yapılar içerisinde görev ifa eden çalışanlar ile alakalıdır ki “Seyahatname” de günümüz hastanelerini aratmayan niteliklere hatta içlerinde termal terapi merkezleri, musikişinas kadroları ihtiva etmekle çok daha kapsamlı bir görüntü sergileyen sağlık kurumlarının ve çalışanlarının olduğu görülmektedir.

“Seyahatname” de bir diğer önemli sağlık merkezli husus, alternatif tıp uygulamaları, halk hekimliği, halk veterinerliği, dini-sihri-mistik içerikli tedavi yöntemleridir. Bahsi geçen hususlarda ön plana çıkan ilk husus, dönem itibari ile sürdürülen tarım-hayvancılık merkezli üretim ilişkisine bağlıdır ki Asya Tipi retim yapısına sahip olmakla insan-doğa ilişkisi oldukça net ve canlı bir Şekilde karşımızdadır. Ayrıca, tarihi kronoloji içerisinde pek çok medeniyete ve inanca ev sahipliği yapmış olmakla sağlıkla ilgili uygulamaların icrasında gerek İslami gerekse gayri İslami tre, tören, inanma ve uygulamanın eserde yer tutmuş olduğu da görülmüştür.

Çalışmamızda sağlık ile alakalı toplam 13 cami, 11 hamam, 27 ılıca, 13 Şehir ve kasaba, 22 hastane, 19 türbe, 4 tekke, 9 ruhsal hastalık, 69 bedensel hastalık, 93 hekim, 154 ilaç, 44 içme, 19 tıbbi alet, 4 sağlık çalışanı, 16 esnaf kolu, 3 dağ ve 6 kale tespit edilmiştir.

Bu alışmayla Seyahatname’de ki sağlık unsurlarının tamamını bir araya getirmiş olduk. Aynı zamanda 17. yüzyıl Osmanlı sağlık ve tıp alanındaki tabloyu gördük. Bazı alanlarda elbette günümüzle mukayese edilemeyecek kadar zamanın Őartları göz önüne alındığında oldukça güç imkn ve müdahale tarzlarının olduğunu gördük ama akıl hastalarına musiki tedavisi gibi Őařırtıcı yanlarına da Şahit olduk.

KAYNAKÇA

- CEBECİ, D. ,1997. Seyranname Seyyah-ı Fakir Evliya Çelebi. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÇAMKARA, A. , 2013. Müntahabât-ı Evliya Çelebi Üzerine Notlar, Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara.
- Çelebi, Evliya (1999), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap, Çev. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (1999), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 3. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (2001), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 4. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (2001), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 5. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (2002), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 6. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (2003), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 7. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (2003), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (2005), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 9. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Dr. Yücel Dağlı, Proff. Dr. Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Çelebi, Evliya (2006), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1. Kitap, Çev. Prof. Dr. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Dr. Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, Evliya (2007), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 10. Kitap, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Çelebi, Evliya (2013), Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6, Çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul Yapı Kredi Yayınları
- Çelebi, Evliya (2013), Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 7-10, Çev. Seyit Ali Kahraman, İstanbul Yapı Kredi Yayınları
- DÜLGER, E. , 2006. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Büyü Sihir ve Falım Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ERTAŞ, M.Y. , 2011. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C, 10, 83-108.

HÜSEYNOV, R. , 2013. Salnamecilik ve Seyâhatnamecilikte Ozan Tipi: Evliya Çelebi, Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları. UNESCO Yayınları, Ankara.

İLGÜREL, M. , 1995. Evliya Çelebi, Diyanet İslam Ansiklopedisi. 11, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

ÖĞUZ, Ö. , 2013. Bir Sözlü Anlatım Tekniği Olarak Evliyâ Çelebi'nin Atasözleri, Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara.

ÖZ, S. , 2007. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Anadolu'da Yer Adları. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

ÖZAY, Y. , 2009. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İstanbul'un Tılsımlarının Hikaye Edilişi. Milli Folklor, 21.

ŞAVK, Ü.Ç. , 2011. Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri. Hacettepe, Ankara.

YERDELEN, S. , 1999. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Gölge ve Kukla Sanatçıları, Çalgıcılar, Kollar. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.

(<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Osmanli-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/EVLIYA-CELEBI/215>) (04.05.2018).

(<http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/evliya-celebi-1611-1685>) (04.05.2018).

İNDEKS

A

Abdâl Han, 22, 126, 129
Abdussamed Zeyyât Basravî, 21
Ali Hamamı (Musul), 69
Ali Zaim, 25, 27
Aliş Ata, 25, 27
Alişa Mirza, 25, 27
Alp Akay, 25, 28
Angiliyoz Gölü, 43, 82
Asiye Hanım Türbesi, 97
Atina Şehri Kalesi, 103
Aya Kudin Kilisesi Şifahanesi, 57
Aya Maniya Manastırı, 57
Ayasofya- Altın top, 95
Ayasofya- Hz. İsa Beşiği, 95
Ayasofya kuyusu Hassası, 95
Ayasofya- Terlerdirek, 95
Aydıncık- Karabiga Kalesi, 102
Aydos Ilıcası, 71, 77, 111
Ayn-i Sul Köyü Pınarı, 81
Aynü'l-hayât Gölü, 82
Aynüz zeytun, Ayn-ı Mîrûn Pınarı, 82
Azerbaycan Rumiye Şeyhi Hamamı, 69

B

Bahir Kalesi, 44, 103
Balı Efendi Ilıcası, 71, 77
Balıhan, 22, 23
Balıklı Su Pınarı, 82
Bana Suyu, 82
Banya Ilıcaları, 71
Batlimus, 17, 25, 29, 40, 60
Bayezid Han Dârüşşifası, 57
Berber Hacı Kılıç, 25, 27
Beşâretoğlu, 22, 24
Beşik Kasabası Ilıcaları, 71
Bir-i Cedîd Kuyusu, 82
Birül-künûz, 83, 90
Bolu Ilıcası, 71
Bosnasaray- Ekşisu Menzili, 102
Boyana Gölü, 82, 122
Budin Ilıcaları, 71
Buna Nehri, 82, 89
Bursa Ilıcaları, 71
Bursa- Pınarbaşı Mesire Yeri, 81

C

Cafer Çelebi, 25, 27
Cağa Gölü, 82
Cami-i Ezher Hastanesi, 57
Can Kulu Han-ı Şirazi, 25, 26
Cerrah Beşâret, 22, 23
Cerrah Levend, 26
Cerrah Yahudi Yako, 25, 27
Cezerî Kasım Paşa Camii, 95, 96
Cudi Dağı, 102, 104

Ç

Çalık Cerrah Ali, 25, 27
Çenârut-ı Hemedanî, 26

D

Dahkî Efendi, 25, 28
Dede Masum, 25, 27
Dedes Ata, 25, 27
Değirmen Deresi, 82, 87
Demâmîr Hamamı, 69, 70
Divane Hürûm, 21, 136
Donkade Kalesi, 55, 103
Donkola Ilıcaları, 72

E

Ebu Ali Sina, 25, 27, 62, 67
Ebu Ali Sînâ, 21, 23, 48
Ebulhâris, 25, 29
Edirnekapı- Şeyh Mevlânâ Şemseddin Ahmed, 97
Ejder Ilıcaları, 71
Eli Ahmed Ağa, 25, 27
Elkayranoğlu, 21
Elvah-ı Kebir, 83, 94
Eski Cami, 95, 116, 125
Eskişehir Ilıcası, 71
Eyüp Sultan Mesiresi, 97

F

Falaska, 22, 116
Fatih Sultan Han Dârüşşifası, 56
Fatih Sultan Mehmed Tımarhanesi, 56, 57
Feylesof, 25, 28, 40, 59, 60

Firavun Hamamı, 71
Frankol Latin, 25, 29
Frenk Frankul, 25, 28

G

Gassal Bürkesi, 82, 94
Gediz Ilıcası, 72
Genc Ali, 26
Germiyanoğlu İmaretı, 95
Gümölcine Kasabası, 103

H

Habeş Bürkesi, 83, 94
Halilürrahman Tekkesi, 101
Hamrevat Pınarı, 82
Hasan Yâr Çelebi, 22, 26
Hasankale Ilıcası, 71
Haseki Sultan Hastanesi, 56, 58
Hatun Gölü, 82
Hatvani Ahmed Efendi, 25
Hazret-i İdris, 25, 29
Hazret-i Lokman, 25, 29, 98, 139
Hekim Cürcanî, 25, 50
Hekim Davud, 21, 45, 54, 137
Hekim Halyuş, 25, 51
Hekim İshak, 21, 22
Hekim Kaysuni, 22
Hekim Kaysûnî, 21, 24
Hekim Osman Efendi, 21, 22
Hekimzâde Hamza Çelebi, 22, 26
Hızır Çelebi, 22, 23
Hoca Nukkal-ı Tirmidî, 26
Hoyî Hasan Meymendî, 26
Humus Kalesi, 102, 115
Hz. Ali Kasabası (Küfe), 102
Hz. Ebu Hüreyre Türbesi, 97
Hz. İsa Zindanı, 97, 99
Hz. Lokman, 21, 134
Hz. Ömer Hamamı, 69
Hz. Ukkâşe Mezarı, 97
Hz. Üzeyr Evi, 97
Hz. Yakub Kuyusu, 82, 93
Hz. Yunus Kuyusu, 82
Hz. Zünnûn-ı Mısırî, 21, 134

I

İlgın Ilıcası, 71
İtriddin-i Hindî, 21, 135

İ

İklatimus, 25, 29
İshak Paşa Camii, 95
İslavus, 25, 29
İsmail Çelebi, 22, 23
İstifani Kilisesi Hastanesi, 57
İsvan Şehri Adaları, 103
İzmit Kaplıcaları, 71
İznik Gölü, 81

K

Kallevine, 25, 62
Kamerü'l-Kum Şehri, 102
Kaniye Gölü, 82, 89
Kara Rıdvan, 22, 24
Kara Sücâh, 22, 24
Karakaş Ermeni, 21, 23
Kargaçamı Menzili (Musul), 102
Kârun Bürkesi, 83, 94
Kastal Menzili, 103
Kâvus, 25, 29
Kaysun Hamamı, 69, 70
Kehhâlloğlu Rızâ Çelebi, 26
Kehhâlloğlu Rıza Çelebi, 22
Kenzî Ali, 22, 24
Koca Kasım Paşa Camii, 58, 95
Körpez Yaylası, 82
Köstendil Ilıcası, 71, 77
Kütahya Ilıcaları, 71

L

Ladik Ilıcaları, 71
Lankaza Ilıcası, 71
Laslo Kral Manastır Hastanesi, 57
Latin Mekyo, 25, 27
Lokman Mağarası, 106

M

Macar Kansı, 25, 27
Macar Yuvan, 25, 27
Maden Deresi, 44, 82
Mahmud Bey Camii, 95, 124
Makam-ı Musa Hastanesi, 57
Manolak, 25, 29
Marmara Şehri Ilıcası, 72
Matariyye Kuyusu, 52, 83
Melemenli Usta Ali, 22, 24
Melik Gâdir Ziyareti, 97

Memi Zaim, 25, 27
Menteş Bölükbaşı, 22, 24
Meryem Ana Hamamı, 69, 70
Mesud Çelebi, 22, 24
Metropolid Kilisesi Şifahanesi, 57
Mevlânâ Hekim İsa, 21, 22
Mevlânâ Hekim Sinan, 21, 22
Mihail, 25, 28, 29
Miskin Gölü, 82
Miskinler Tekkesi, 101, 102
Molla Müyesser, 22, 24
Molla Ramazan, 22, 24
Mora Kasra Manastırı, 57
Mostar Nehri, 82
Muğla/ Gökâbâd, 103
Muhyi Çelebi, 25, 29
Mukattam Dağı, 103, 106
Muslu Efendi, 25, 27
Müternik Gölü, 82

N

Nar Vadisi, 47, 82
Nihavend Nehri, 82
Nikolo, 25
Niksar Ilıcası, 71
Nurettin Şehit Hastanesi, 57

O

Ohri Gölü, 44, 82
Ortacuma Ilıcası, 71

Ö

Örencik Ilıcası, 71, 77

P

Papa Kalesi Ilıcası, 71
Peçuy Şehri, 103

R

Resül-uyûn, 83, 91

S

Safikulu, 22, 24
Sahip Giray Han Cami Şifahanesi, 57
Sakız Adası, 44, 45, 103

Saranda, 25, 29
Sarılızâde, 22, 24
Sebil-i Allâm Sahrası, 83
Selanik Eski Cami, 95
Selvan Kuyusu, 82
Seyf Ali, 22, 24
Seyid Latif Çelebi, 25, 28
Sıyfe Kuyusu, 16, 82, 105
Simav Ilıcaları, 72
Sincan Yaylası, 81
Sireb Kalesi, 102
Sitarova Ilıcaları, 71
Sudak Bağları, 82, 104
Sultan Ahmed Han Hastanesi, 56, 58
Sultan Bayezid-i Veli Hamamı, 69, 109
Sultan Gavri Türbesi, 47, 97
Sultan Hamamı, 69, 70
Sultan Kalavan Hastanesi, 57
Sultan Müeyyed Hastanesi, 57
Sultan Süleyman Han Medresesi, 56
Sultaniye Dârîşifası, 57, 66
Sübhan Dağı Ilıcası, 71
Süfyan-ı Sevrî Kabri, 97
Süleyman Han Hastanesi, 56, 58

Ş

Şadlı Çelebi Sipahi, 25, 27
Şah Sultan Camii, 69, 95
Şattularab Nehri, 82
Şehit Hüsrev Ağa Türbesi, 97
Şevârib Bürkesi, 83
Şeyh Abdullah-ı Hamavî Kabri, 97
Şeyh Hazret-i Zekeriya Efendi, 97, 113
Şeyh Hortaç Camii, 65, 95
Şeyh İbrahim Hazretleri Türbesi, 97
Şeyh İlahi Hamamı, 69
Şeyh Mehmet Efendi Türbesi, 97
Şeyh Nusret Tekkesi, 101, 121
Şihî Bay Çelebi, 22, 24
Şifa Hamamı, 69, 70

T

Tabib Ahmet Çelebi, 21, 22
Tarkan Köle, 25, 28
Tavustan Şehri, 103
Tibnin Kalesi Pınarları, 82
Timan Filisle, 25
Tiryandafila, 25, 29
Tokat- Kereniç, 102
Tomar Dağı, 103

U

Ucan, 22, 23, 103
Usta Haydar, 22, 24

V

Van Denizi, 82, 108
Vefa Meydanı- Necatî Bey Türbesi, 97

Y

Yâr Ali Bedahşânî, 25, 26

Yedikule Kasabası, 102, 103
Yediler Makamı, 97, 98
Yezdicûrd, 25, 29
Yoranda Manastırı, 57, 64

Z

Zafiri, 25, 29
Zağzağa İlicası, 72, 81
Zarnata Limanı, 82, 90
Zemzem Kuyusu, 82

